

T.C
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI

AZERBAYCAN DIŞ TİCARET VERGİLERİNİN GELİŞİMİ
VE EKONOMİYE ETKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Samir ALİYEV

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Nevzat SAYGILIOĞLU

Ankara - 2006

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Samir ALİYEV'e ait "Azerbaycan Dış Ticaret Vergilerinin Gelişimi ve Ekonomiye Etkileri" adlı çalışma, jürimiz tarafından Maliye Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan.....

Prof. Dr. Şükrü KIZILOT

Üye.....

Prof. Dr. Nevzat SAYGILIOĞLU

Üye.....

Doç. Dr. Ahmet Burçin YERELİ

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR CETVELİ	v
GİRİŞİ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARET ÜZERİNDEN ALINAN VERGİLERİN TANIMI, ÇEŞİTLERİ, AMAÇLARI VE EKONOMİK ETKİLERİ

I. DIŞ TİCARET ÜZERİNDEN ALINAN VERGİLERİN TANIMI VE ÇEŞİTLERİ	5
A. İthalat Vergileri	8
B. İhracat Vergileri	9
C. Transit Geçiş Vergileri	11
D. Advalorem Ve Spesifik Gümrük Tarifeleri	12
II. DIŞ TİCARET ÜZERİNDEN ALINAN VERGİLERİN AMAÇLARI VE ETKİLERİ	15
A. Dış Ticaret Üzerinden Alınan Vergilerin Amaçları	15
B. Dış Ticaret Üzerinden Alınan Vergilerin Ekonomik Etkileri	17
1. Koruma Etkisi	17
2. Tüketim Etkisi	18
3. Gelir Etkisi	19
4. Yeniden Dağıtım Etkisi	21
C. Dış Ticaret Üzerinden Alınan Vergilerin Yeni Yatırım Kararlarına Etkisi	23
1. Yerli Sanayinin Korunması ve Yaptığı Etkiler	25
2. Zorunlu Tüketim Mallarının ve Sermaye Mallarının Vergilendirilmesi	26
D. Dış Ticaret Vergilerinin Tüketim Kararlarına Etki ve Yansıması	28

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN DIŞ TİCARET MEVZUATI VE ULUSLAR ARASI KURLUŞLARLA İLİŞKİSİ

I. AZERBAYCAN VE DIŞ TİCARETİ İLE İLGİLİ GENEL AÇIKLAMALAR.....	32
A. Bağımsızlık Öncesi Azerbaycan'da Dış Ticaretin Yapısı ve Seyri....	35
B. Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan'da Dış Ticaretin Yapısı ve Seyri...	39
1. 1998 Yılında Azerbaycan'da Dış Ticaret	42
2. 2004 Yılında Azerbaycan'da Dış Ticaret	46
3. 2005 Yılında Azerbaycan'da Dış Ticaret	47
II. AZERBAYCAN'IN DIŞ TİCARET MEVZUATI VE GÜMRÜK VERGİLERİ	49
A. İhracat vergileri	51
B. İthalat Vergileri	53
III. AZERBAYCAN GÜMRÜK VERGİLERİNİN ULUSLARARASI NORMLARA UYUMLULAŞTIRILMASI	56
A. Azerbaycan Gümrük Teşkilatının Yapısı.....	59
1. Dünya Ekonomisine Entegrasyon Sürecinde Dış Ticaret Hacminin Düzeyi.....	59
2. Vergi Rekabetinin Yaygınlaşması	61
B. Azerbaycan'ın Uluslararası Örgütlerle İşbirliği, Azerbaycan Dış Ticaretine Etkileri Gümrük Vergilerinin Uluslararası Normlara Uyumlulaştırılması.....	62
C. Azerbaycan'ın Dünya Ticaret Örgütü İle Olan İlişkileri ve Gümrük Vergilerine Etkileri	67
1. Azerbaycan DTÖ İlişkileri	67
2. Azerbaycan'ın DTÖ'ye Üyeliğinin Olası Etkileri.....	68
D. IMF'nin Azerbaycan'la Olan İlişkileri ve Yürütülen Politikalar Sonucu Azerbaycan Gümrük Vergilerinin Durumu	73

1. IMF ile İlişkilerin İlk Dönemi: 1991 – 1994.....	73
2. IMF Destekli Politikaların Başlaması - 1995 ve Sonrası	75
3. Azerbaycan – IMF İlişkilerinde Önemli Krediler (1992-2001) ..	76
4. Azerbaycan Ekonomisinde IMF Destekli Politikaların Genel Vergi Düzenlemeleri Açısından Sonuçları	78
5. IMF Destekli Politikaların Gümrük Vergileri Üzerinde Etkileri ..	80
E. Azerbaycan ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) İlişkileri ve Gümrük Yapısı Üzerindeki Etkileri	82
1. Gümrük Organları tarafından Ortaya Çıkarılmış Usulsüzlüklerin Kayıt Altına Alınması Amacıyla Oluşturulan Otomasyon Sistemi (GRNAS)	82
2. Eğitim Alanında İşbirliği	83
F. Azerbaycan Dünya Bankası İlişkileri ve Gümrük Vergileri Üzerindeki Etkileri	84

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN DIŞ TİCARET VERGİLERİNİN GELİŞİMİ VE EKONOMİYE ETKİLERİ

I. DIŞ TİCARET VERGİLERİNİN TOPLAM VERGİ GELİRLERİ İÇERİSİNDEKİ GELİŞİMİ	89
II. DIŞ TİCARET VERGİLERİNİN EKONOMİYE ETKİLERİ.....	99
A. Dış Denge Ve Dış Ticaret Hadlerine Etkisi	99
B. İstihdam Seviyesi Üzerindeki Etkileri.....	101
C. İhracata Yönelik Sanayi Dallarına Etkisi.....	105
1. Demir-Çelik ve Alüminyum Sanayi	105
2. Kimya ve Petrokimya Sanayi	106
3. Petrol sanayisi	107
D. Kamu Gelirine Ve Verimliliğe Etkisi	107

III. ULUSLARARASI TİCARİ VE EKONOMİK İLİŞKİLER SİSTEMİ	
İÇİNDE AZERBAYCAN ULUSAL EKONOMİSİ VE GÜMRÜK	
POLİTİKASININ TEMEL YÖNLERİ	113
A. İhracatın Teşvik Edilmesi ve Azerbaycan'ın İhraç Ürünlerinin Dış	
Piyasalara Erişebilmesi İçin Elverişli Koşulların Sağlanması	115
B. Ulusal Ekonomiyi Dış Rekabetin Yıkıcı Etkisinden Korumanın	
Makul Düzeyinin Temin Edilmesi	118
C. Uluslararası Ticari ve Ekonomik İlişkilerin Tespit Edilmesi	120
IV. AZERBAYCAN GÜMRÜK SİSTEMİNDE EKSİKLER VE ATILMASI	
GEREKEN ADIMLAR	120
SONUÇ	136
KAYNAKÇA.....	141
ÖZET	155
ABSTRACT	157

KISALTMALAR CETVELİ

a.g.ç.	: Adı Geçen Çalışma
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.r.	: Adı Geçen Rapor
a.g.t	: Adı Geçen Tez
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BM.	: Birleşmiş Milletlerin
CIF	: Bedel, Sigorta ve Navlun
DGÖ	: Dünya Gümrük Örgütü
DTÖ.	: Dünya Ticaret Örgütü
EBRD	: Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası
ECO	: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
FAS	: Gemi Doğrultusunda Teslim
FIATA	: Uluslararası nakliye acenteleri birliği federasyonu
FOB	: Gemi Bordasında Teslim
GRNAS	: Gümrük İşlemleri ve Denetiminin Otomasyonu Sistemi
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH.	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IDA.	: Uluslar arası Kalkınma Ajansı
IFC	: Uluslar arası Finans Kurumu
IMF	: Uluslar arası Para Fonu
KDV	: Katma Değer Vergisi
MIGA	: Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
ÖTV	: Özel Tüketim Vergisi
SDR	: Özel Çekme Hakkı

SSC	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TPAO	: Türkiye Petrol Anonim Ortaklığı
TRASECA	: Avrupa, Kafkasya, Asya Enerji Koridoru
TÜFE.	: Toptan Üretici Fiyat Endeksi
UN/CEFACT	: Birleşmiş Milletler Ticareti Kolaylaştırma Merkezi
UNCTAD.	: Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
YGB.	: Yük gümrük beyannamesi

GİRİŞ

Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Ekim 1991'de bağımsızlığını kazanan Azerbaycan Ermenistan'la yaşanan savaş ve sosyalist ekonomiden kapitalist ekonomiye geçiş sũrecinde yaşadığı sıkıntılar nedeniyle ekonomisinde oldukça sıkıntılı dũnemler yaşasa da 90'lı yılların ikinci yarısından itibaren yapılan dũzenlemelerin de etkisi ile ũlkedeki kũtũye gidişin durduğu sũylenebilir. Savaş yaralarının sarılması ve serbest ekonomiye geçiş sũrecinde somut adımlar atılması, enerji kaynaklarının uluslar arası pazarlara ulaştırılması, dış ticaret ve gũmrũk yapısının oluşturulması ekonomideki kũtũye gidişin durulmasında etkili olmuştur.

Araştırmamızın temel konusunu oluşturan Azerbaycan gũmrũk vergileri bu gũn kamu harcamalarının ȳnemli finansman kaynağı olarak gȳrũlmektedir. Devletin ithalat vergileri ve stratejik ũrũnlerin ihracatından aldığı gũmrũk vergileri bũtçe gelirlerinde ȳok ȳnemli bir kalem olmaktadır.

Azerbaycan'ın son yıllardaki dış ticaretindeki gelişmeleri sadece 90'lı yılların ikinci yarısından itibaren değerlendirmek yanlış olacaktır. Bilindiği gibi, en eski dũnemlerde ve Ortaȳađda dũnya halkları arasında ticari ilişkiler, Akdeniz ve Karadeniz kıyılarındaki başlıca ticaret merkezleri aracılığıyla gerȳekleřtirilmekte, ȳzellikle Asya'nın iȳinden, ȳin ve Hindistan'dan Akdeniz ve Karadeniz kıyılarına gelen esas kervan yolları, ȳrneđin "İpek Yolu" Azerbaycan topraklarından geȳerdi. Doğu Avrupa'yı (Rusya dahil) ve Volga nehri boyunca alanları, Derbent geȳidi aracılığıyla Gũney Kafkasya, İran ve Merkezi Asya'ya bağlayan ũnlũ kervan yolu da yine Azerbaycan'dan geȳmekteydi. Bȳylece ũlke iȳinden geȳen uluslararası kervan yolları dũnya devletlerinin dikkatini eskilerden beri Azerbaycan'a yȳneltmiřti.

Kısaca tarihine de gȳz attığımızda gȳrũyoruz ki, Azerbaycan yũzyıllarca ȳncesinden dahi bȳlgedeki "dış ticaret"ın geçiş noktası olmuştur. Bu ȳnemi dolayısıyla XIX. yũzyılın başlangıcında Rusya ve İran tarafından işgal edilerek bunlar arasında paylaşıldı. Sovyetlerin yıkılması ile birlikte tekrar bağımsızlığına kavuşan Azerbaycan stratejik konumunun ve doğal

kaynaklarının vermiş olduğu avantajlı durumdan yararlanarak yeniden dünya ekonomisine uyum sağlamaya çalışmaktadır.

Yüzyıllarca komşu ülkelerin ve imparatorlukların paylaşmadığı Azerbaycan bu gün BM dâhil tüm diğer önemli uluslar arası örgütlerin üyesi olmuş, bu örgütlerle olan ikili ilişkileri sayesinde siyasi olduğu kadar ekonomik alanda da gelişmeler kat etmiştir. Önemli bir stratejik konumu olan Azerbaycan, bu önemin esasında, ülkenin stratejik coğrafi konumuyla birlikte, sahip olduğu enerji kaynaklarından büyük güçlerin yararlanma isteğı de yatmaktadır. Önemli uluslararası örgütler özellikle de Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası ile olan ilişkileri doğrudan Azerbaycan dış ticaret yapısını ve gümrük oranlarını etkilemektedir. Küreselleşmede büyük rölü olan bu örgütler sadece Azerbaycan'da değil tüm dünyada ulus devletlerin gümrük vergilerinin düzenlemesinde belirleyici olmağa çalışmakta, gümrük vergilerinin uluslar arası normlara uygunlaştırılmasını sağlamağa çalışmaktadırlar.

Avrupa ve Asya ülkeleri arasında ekonomik ve politik ilişkilerin gerçekleştirilmesinde Azerbaycan'ın elverişli coğrafi konumu tarihten bilinmektedir. Avrupa ile Asya'nın kavşağında bulunan Azerbaycan, tedricen Avrupa-Kafkasya-Asya nakliye koridorunu oluşturabilme ve tarihte olduğu gibi güçlü iletişim merkezine dönüşebilme olanağına sahiptir. Her türlü ulaşım araçlarının hareketini sağlayacak böyle bir koridorun oluşmasına Avrupa ve Asya'nın güçlü devletleri son derece ilgi duymaktadır. Bu ilgi, öncelikle Hazar Denizinin ve Hazar kıyısındaki arazilerin petrol ve gaz rezervi ile zengin olmasından kaynaklanmaktadır.

Çok uzun yıllar Sosyalist bir ekonomiye sahip olan eski Sovyet cumhuriyeti Azerbaycan bağımsızlığını kazanması ile serbest piyasaya geçiş sürecinde büyük sıkıntılarla karşılaştı. Birçok alanda ortaya çıkan yetersizlikler söz konusu idi. Bu yetersizliği dış ticarete, uluslar arası pazar payında, verimlilik yaşam standartlarında görmek mümkündür. Dünya ekonomisine uyum sürecinde olan Azerbaycan karşılaştığı sorunları ve örnek aldığı ekonomilerle arasında olan farklılıkları ortaya çıkarmıştır. Dış ticaret ve gümrük sisteminin eksik veya olmaması, altyapı sorunu, üretken bir

sermayenin olmaması ve diğer farklıklar genel olarak Azerbaycan'ın önündeki sorunlar olarak sıralanabilir.

Bu gün global olarak baktığımız zaman küreselleşme koşullarında hızla gelişmekte olan bir uluslar arası ticaret söz konusudur ki tüm gelişmekte olan ülkeler bu gelişmeden kendi ekonomilerinin kalkınması için yararlanmağa çalışmaktadır ve artan dış ticaretin ülke ekonomisine olumlu katkılar sağlayacağı kesindir.

Günümüzde gelişmekte olan ülkeler, uluslar arası ticareti kendi ekonomik kalkınmaları yönünde bir araç olarak kullanmak arzusundadırlar. Bu açıdan yeni kurulan genç sanayileri dış rekabetten korumak için ithalata tarife ve miktar kısıtlamaları koyarken, diğer taraftan kalkınmaları için gerekli olan yatırım mallarının ithalatları artmaktadır. Yerli üretimin bu şekilde korunmasının kalkınmakta olan ülke ekonomileri için büyük önemi vardır. Fakat sadece yerli üretimi korumak adında da ekonomiyi gümrük vergileri arkasında sıkıştırmak ekonominin gelişmesini engellediği gibi dolayısıyla toplanan vergilerin de hacmini azaltacaktır.

Dış ticaret vergileri gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler için en kolay toplanabilen ve sınıflandırılabilen vergi biçimidir. Ülke sınırlarının kontrolü ve gümrük yapısının oluşturulması ile bu verginin toplanması sağlanabilir. Kolay olması nedeniyle gümrük vergilerinin yüksek olması genelde az gelişmiş ülkelerde gözlemlenmektedir. Muhakkak ki gümrük vergilerinin arz ve talep dengeleri de göz önünde bulundurularak belirlenmesi söz konusudur. Gümrük vergilerinin uluslararası normlara uygunlaştırılması da gümrük vergilerinin belirlenmesinde önemlidir.

Gümrük vergilerinin ekonomik, mali ve sosyal fonksiyonları da bulunmaktadır ki bu da ülkenin gümrük vergisini sadece kamu harcamalarını finanse edecek bir kaynak olarak görmemesi gerektiği anlamına gelmektedir.

Gayri Safi Milli Hâsıla İçinde Önemli bir yeri olan gümrük vergileri aynı zamanda ülke ekonomisini doğrudan ve dolaylı olarak etkilemektedir.

Gümrük vergi oranlarının doğru tespit edilmesi istihdam, yatırım kamu gelirleri üzerinde doğrudan etkide bulunmaktadır.

Tezin ilk bölümünde gümrük vergilerinin tanımı ve çeşitleri ile bilgi verilecektir. Gümrük vergilerinin tanımlanmasının ardından ithalat, ihracat ve diğer vergiler tanımlanacak ve gümrük vergilerinin etkileri anlatılacaktır.

İkinci bölümde Azerbaycan'la dış ticareti ile ilgili genel bilgiler verilecektir. Azerbaycan dış ticaret mevzuatı, ithalat ve ihracat vergileri ile ilgili inceleme yapılacaktır.

Azerbaycan gümrük vergilerinin uluslararası normlara uygunlaştırılması ve uluslararası örgütlerle olan işbirliğinin gümrük vergileri üzerindeki etkilerini araştırmamızın önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Mevcut uluslar arası normların incelenmesinin ardından bu normların Azerbaycan üzerindeki etkilerinin ne olduğu incelenecektir. İkinci bölümün devamında DTÖ, IMF, Dünya Bankası ve UNDP ile olan ilişkilerin gümrük vergileri ve gümrük yapısı üzerindeki etkileri incelenecektir.

Araştırmamızın son bölümünde Azerbaycan Dış Ticaret vergilerinin toplam vergi gelirleri içindeki gelişimi anlatılacaktır. Yıllar itibariyle bütçe içindeki dış ticaret vergilerinin boyutu incelenecektir. Dış ticaret vergilerinin ekonomiye olan etkilerinin ne olduğu incelendikten sonra eksikliklerin ve atılması gereken adımların ne olduğuna da değinilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARET ÜZERİNDEN ALINAN VERGİLERİN TANIMI, ÇEŞİTLERİ, AMAÇLARI VE EKONOMİK ETKİLERİ

I. DIŞ TİCARET ÜZERİNDEN ALINAN VERGİLERİN TANIMI VE ÇEŞİTLERİ

Dış ticaret vergileri, ulusal gümrük mevzuatlarında belirlenen ve bir ülkenin sınırlarından ya da gümrük birliği kurmuş bir grup ülkenin sınırlarından ticaret amacıyla geçirilen mallardan alınan vergilerdir. Dış ticaret vergileri terimi yerine, eş anlamlı olmak üzere, gümrük vergileri ve gümrük tarifeleri terimleri de yaygın olarak kullanılmaktadır. Dış ticaret vergileri, birkaç biçimde uygulanabilir. Sınırdan doğrudan vergilendirme ya da malın belli miktarlarda ithal edilebilmesi için önceden bir lisans ya da permi alınmasını gerektiren dolaylı vergilendirme bunlar arasındadır. Her maldan gümrük vergisi alınabilir. Ancak pratik nedenlerle genellikle kolayca belirlenebilen, sınıflandırılabilen, ölçülebilen ya da değer biçilebilen mallara gümrük vergileri uygulanır¹. Gümrük vergilerinin devlet açısından, diğer vergilerden farklı olarak sınır kapılarında görevli memurlar tarafından kolaylıkla tahsil edilebilmesi gibi çok önemli bir avantajı vardır. Günümüzde dış ticaret vergileri gelişmiş ülkelerde önemini kaybettiği halde gelişmekte olan ülkelerde hala oldukça önemli bir gelir kaynağıdır. İthalat vergileri, gelişmekte olan ülkelerin toplam gelirlerinin yaklaşık %26'sı düzeyindedir. Bu vergilerin gelişmekte olan ülkelerdeki önemi, genellikle uygulanması ve toplanmasındaki kolaylığa bağlanmaktadır. Çünkü ithalat ve ihracat bir ülkenin vergi toplamadaki idari kapasitesinin düşük olduğu durumlarda bile, vergi tutamağının kolaylığı nedeniyle başarıyla vergi alınabilen alanlar

¹ ANA BRITANNICA, Ana Yayıncılık, 1988, s.151

olmaktadır². Dolaylı vergiler kategorisinde yer alan gümrük vergileri mal üzerinden alındıkları için gayri şahsi, objektif bir niteliğe sahiptir. Aynı karakterdeki bu vergilerin yansıtılmaları piyasa koşullarının elverişli olmaması hali hariç son derece kolaydır. Bu sebeptendir ki, kanuni yükümlüsü malı ithal eden kişi ya da kuruluş olduğu halde, gümrük vergisinin yükünü gerçekte bu malın tüketicileri taşır. Gümrük vergisi alınacak malın değerinin belirlenmesinde üç temel yöntem vardır. Bunlar arasında yer alan FOB (Free On Board: “Gemi Bordasında Teslim”)³ ve FAS (Free Alongside Ship: “Gemi Doğrultusunda Teslim”)⁴ mal değerini en düşük tutan yöntemlerdir. Bu iki yöntemde değer, malın ithal eden ülkeye götürülmek üzere taşıt aracına yüklendiği andaki bedelini yansıtmaktadır. CIF (Cost, Insurance and Freight: “Bedel, Sigorta ve Navlun”) fiyatı ise sigorta tüm taşıma giderlerini kapsar. Malın, ithal eden ülkedeki toptan fiyatını esas alan üçüncü yöntem en yüksek değerlemenin yapıldığı yöntemdir. Çoğu ülke CIF yöntemini temel alırken, ABD, Kanada ve birçok Güney Amerika ülkesi FOB ya da FAS yöntemini uygulamaktadır. 1932’den sonra bağımsızlığını kazanan bütün ülkeler CIF fiyatını kullanmaktadır. Yolun uzunluğuyla orantılı bir şekilde yükselen bu fiyat, uzak ülkelere yapılan ticareti pahalılaştırarak, yerel ticareti özendirici etkide bulunur⁵.

Vergiye ödeyen kişinin, bunun fiyat ayarlaması yoluyla, nihai olarak vergiyi yüklenen kişiye nakletmesine, verginin yansımaları denir. Vergilemenin ilk yansımaları mevzuata göre vergiyi ödemekle mükellef olan üzerinedir; verginin fiili yansımaları nihai olarak vergiyi ödeyen ve başkasına yansıtamayan kişi üzerinedir. Vergiyi ilk ödeyen ürettiği malın fiyatını yükseltir veya üretim faktörlerine yaptığı ödemeleri azaltırsa, vergi yansıtılmış olur ve nihai yansıma ilk yansımadan farklı olur. Vergiler, çok zaman ilk ödeyenle nihai yüklenenin farklı olup olmasına göre sınıflandırılmışlardır. John

2 Vito Tanzi, *The Impact of Macroeconomic Policies on The Level of Taxation*, in *Public Finance in Developing Countries*, Edward Elgar Publication Co, Londra, s 210.

3 “İhracatta Teslim Şekilleri”, <http://www.mevzuat.net/fayda/teslimsekilleri.htm>, 18/12/2005

4 “İhracatta Teslim Şekilleri”, <http://www.mevzuat.net/fayda/teslimsekilleri.htm>, 18/12/2005

5 ANA BRITANNICA, Ana Yayıncılık, 1988, s.151

Stuart MILL biri tarafından avans olarak ödenen ve bilahare başkası tarafından avans verene geri ödenen vergilere vasıtalı vergi demiştir⁶.

Verginin yansıması, vergilemenin para yükünün nihai olarak (dolaysız etkisi) kimin üzerinde kaldığı meselesidir. Diğer bir deyişle bir mali tedbiri, diğer her şey sabit kalmak şartıyla kısa veya uzun vadede fertlerin net reel gelirleri üzerine etkisine “yansıma” denir. Diğer her şeyin sabit kalması varsayımı, incelenen değişken dışındaki devlet parametrelerinin değişmesini ifade eder⁷.

Vergilemenin etkileri ise, vergilemenin dolaysız para yükü hariç diğer etkilerini üretim seviyesi, gelir dağılımı üzerine etkiler gibi ifade eder. Seligman verginin nihai ödeyicisi üzerinde kalışını yansıma olarak tanımlamış. Klasik maliye teorisi; verginin ödeyicisi tarafından nihai olarak yüklenene kaydırılması dışında vergilemenin diğer etkileri ile ilgilenmemiştir. Burada dış ticaret üzerinden alınan vergileri ithalattan alınan vergiler ve ihracattan alınan vergiler olarak ele alıp, yansıma şeklini ve etkilerini incelemeye çalışılacağı⁸.

Dış ticaretten alınan vergileri ithalattan, ihracattan ve transit geçişlerden alınan vergiler olmak üzere üç grupta toplayabiliriz. Geçmişte ihracattan ve yabancı malların ülkeden transit geçişinden de gümrük vergisi alınmasına yaygın olarak rastlanmakla birlikte, günümüzde gümrük vergileri ithalattan alınmaktadır⁹. Aşağıda ithalattan, ihracattan ve diğer dış ticaret işlemlerinden alınan vergileri incelenecektir.

6 Hüsnü KIZILYALLI, TÜRK VERGİ SİSTEMİNİN EKONOMİK ANALİZİ, ANKARA, 1969, s. 142

7 KIZILYALLI, a.g.e., s. 99

8 Halil Seyitoğlu, ULUSLARARASI İKTİSAT, Teori ve Politika, ANKARA, 1975, s.281

9 Seyitoğlu, a.g.e., s.280 -281

A. İthalat Vergileri

İthalden alınan gümrük vergilerini ve benzeri mükellefiyetleri, malı ithal eden şahıslar öderler. İthalatçı dediğimiz bu grup, ithal imkânları dar ve ithal malları fiyatlarının tekel şartları altında olduğu ülkelerde kolaylıkla yansıtılırlar. Vergi, ithalatçıdan toptancıya, oradan perakendeciye ve sonunda tüketiciye yansır.

Şüphesiz bu yansıma; çeşitli mallara göre, talep ve arzın çeşitli elastikliklerine göre, miktara göre ve nihayet gümrük vergilerinin nispetlerine göre değişiklik gösterir. Burada az gelişmiş ülkelerdeki fertlerin lüks tüketim merakını da ilave etmek gerekir.

Gümrük vergilerine konu olan bazı mallar yatırım malları, bazıları hammaddeler ve yarı mamuller, bazıları da tam anlamıyla tüketim mallarıdır. Tüketim mallarına ilişkin vergiler, bir veya bir kaç aylık kısa bir dönemle son tüketiciye yansımakta; hammadde ve yarı mamullere ait vergiler ise, daha uzunca bir süre ithalatçı, imalatçı, toptancı veya perakendeci üzerinde kalmaktadır¹⁰. Genellikle gümrük vergileri ileriye doğru yansımaktadır. Bunun başlıca sebebini ithal edilen malların devamlı aranan ve müşterisi bulunan mallar olması teşkil etmektedir.

Yatırım mallarına gelince, bu mallar için fabrika, tesisler, demirbaşlar ödenen gümrük vergileri, yapılan yatırımın maliyetine girmekte ve ancak uzun yıllar boyunca amortismanla tabi tutularak itfa edilmektedir. Bunlar için tanınan amortisman oranı % 5-10 olarak tespit edilse, gümrük giderlerinin ancak 10-20 yıl zarfında masraf kaydı mümkün olacaktır. Bu durum, tüketim malları ithalatçılarına avantaj sağlamakta, yatırım malları ithalatçıları daha zor durumlar karşısında kalmaktadırlar.

¹⁰ İlhan ÖZER, Türkiye’de Gümrük Vergisi ve Resimleri, TÜRK VERGİ SİSTEMİNİN EKONOMİK GELİŞME ÜZERİNE ETKİLERİ, İSTANBUL, 1970, s. 152

İthal edilen malların gümrük sınırını geçmesi sırasında alınan vergilerdir. Bu vergiler, yurtdışında üretilen malların yurtiçinde tüketimi üzerinden alınan özel tüketim vergisi olarak düşünülebilir. Zira ithal edilen bütün mallardan yeknesak bir tarife ile vergi alınmamaktadır. Vergi, her mal için aynı vergi oranının uygulandığı genel bir vergi değildir. Bir ülkede gümrük sınırları ile siyasi sınırlar birbirinden farklı olabilir. Bu farklılığın sebebi ülke içindeki gümrükten arınmış bölgelerle ortak pazarların varlığıdır. Bu nedenle bazı hallerde siyasi sınırlar gümrük sınırlarından daha geniş, bazı durumlarda daha dar olabilmektedir. Uluslararası ticarete bir ülkeden diğerine ihraç edilen mal, iki prensibe göre vergilendirilebilir. Bu prensiplerden ilki, malın üretildiği ülkede, ikincisi de tüketildiği ülkede vergilendirilmesidir. Üretildiği ülkede vergilendiriliyorsa çıkış prensibi (orijin principle)¹¹, tüketildiği ülkede vergileniyorsa varış prensibi (destination principle), uygulanıyor demektir. İthalat vergisi, varış prensibine göre alınan bir özel tüketim vergisidir¹². İthalat vergileri, nispi önemindeki azalmaya rağmen hala gelişmekte olan ülkelerde en önemli vergi kaynağı durumundadır. Gelişmekte olan 100 ülkenin göz önünde tutulduğu bir hesaplamada ithalat vergilerinin: ortalama olarak toplam vergi gelirlerinin % 26'sını oluşturduğu görülmektedir. Bu vergilerin gelişmekte olan ülkelerde taşıdığı önem genellikle bu vergilerin konulması ve toplanmasındaki kolaylıktan kaynaklanmaktadır¹³.

B. İhracat Vergileri

Vergiye konu olan ürünün arzı esnek iken talebi esnek değilse ihracat vergisinin ileriye doğru yansıma şansı artar. Bunun tamamen tersi bir durumda, yani talebin esnek arzın ise esnek olmaması halinde söz konusu vergi üreticiler üzerinde kalır.

¹¹ Gary Clyde Hufbauer, "Tax Policy in a Global Economy",

<http://www.iie.com/publications/papers/paper.cfm?ResearchID=365>, 01/12/2005

¹² Ömer Faruk Batırel, Kamu Maliyesi Teorisine Giriş, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1990, s. 167

¹³ TANZİ, a.g.e., s.210

İhracat vergisine konu olan belli başlı ürünlerin çoğu tam rekabet koşullarının hüküm sürdüğü dünya piyasalarına sürüldüğü için herhangi bir ülke fiyatı yükseltmek suretiyle vergiyi ileriye doğru yansıtma olanağına sahip değildir. Bu nedenle ihracat vergisi konunca üretici durumundaki ülke, vergi yükünün tümünü başlangıçta üzerine almak zorunda kalır. Dünya piyasalarında vergi nedeniyle fiyatın yükselmesi, söz konusu ülkenin dışarıya yaptığı satışları kısması ve bu yoldan arzda ortaya çıkacak azalmanın diğer ülkeler tarafından giderilmemesine bağlıdır.¹⁴

İhracat vergisi uygulamasına geçen ülke arzın ne kadar önemsiz bir kısmını oluşturuyorsa dünya piyasalarında geçerli olan fiyat üzerinde etkili olma olanağı ve şansı da o derece zayıf kalır. Çünkü onun vergi sonrası mal arzında yapacağı herhangi bir kısıntı diğer ihracatçı ülkeler tarafından karşılanır.

Öte yandan, dışarıya satılan mal üzerine vergi koyan ülkenin dünya piyasasında arzın önemli bir kısmını meydana getirmesi veya aynı verginin diğer ihracatçı ülkeler tarafından da uygulanması halinde verginin ileriye doğru kısmen yansıma olanağı artar. Ancak, bu kez de, aynı işi gören mallar üretiminin arttırılması sorunu ortaya çıkar. Böyle bir tehlike söz konusu olduğu sürece vergi nedeniyle fiyatın yükselmesi sınırlı ölçülerde kalır. İhracat vergisi bazı istisnalar bir yana yabancı ülkelerdeki alıcılara kolaylıkla yansıtılamayınca üretici ülkedeki arazi sahipleri, işçiler veya pazarlamacılar üzerinde kalır. Üretim faktörleri o mal üzerinde ihtisaslaşmış durumda bulunuyorsa kısa vadede başka alanlara transfer söz konusu olamayacağına göre, vergi yükünün onlar üzerinde kalması olanağı artar.¹⁵

Vergi yükü, çoğu kez ekonomik durum ve pazarlık gücü bakımından zayıf olanlar üzerine yansıma eğilimindedir. Bu yüzden, noksan rekabet

14 Rıdvan KARLUK, ULUSLARARASI EKONOMİ, İstanbul, 1991, s.162

15 KARLUK, a.g.e., s.162

koşullarının ihracat vergisinin yansıma şekli ve yönü üzerindeki etkileri konusunda sağlıklı bir genellemeye gidilemez. İhracat vergileri günümüzde çok nadir olarak uygulanmaktadır. Belli malların ihracatını kısıtlamak ve özellikle tarımsal madde üretiminde tekel durumunda olan ülkeler tarafından daha fazla gelir elde etmek amacıyla konulabilir. Bu ülkeler, üretimde tekele sahip oldukları için, ihraç malları vergiye rağmen rekabet gücünü koruyabilir¹⁶.

İhracat vergileri, oranları oldukça düşük bile olsa kaynak dağılımı etkinsizliğine yol açma yönünde hatırı sayılır bir potansiyel taşımaktadır. Bu nedenle günümüzde ihracat vergileri önemlerini büyük ölçüde kaybetmişlerdir¹⁷. Elde edilen veriler ihracat vergilerinin gelir olarak öneminin 1950'lerden bu yana sistematik olarak azaldığını göstermektedir. Bu azalma önemli ölçüde az gelişmiş ülke hükümetlerinin ihracat vergilerini azaltma yönünde aldıkları bilinçli kararların bir sonucudur. Gelişmekte olan ülkeler ortalaması olarak bakıldığında toplam vergilerin ancak % 5'i seviyesinde ihracat vergileri alındığı görülmektedir¹⁸.

C. Transit Geçiş Vergileri

Malların üçüncü ülkelerin sınırlarından geçmeleri sırasında alınan vergilerdir. Bu vergiler zaman içinde önemlerini yitirmişlerdir ve artık pek rastlanmamaktadır. Çünkü artık bütün ülkeler, transit işlemleri kolaylaştırma yoluna gitmekte ve transit ticaretin ekonomik yararlarını kaybetmemek istemektedirler¹⁹.

Günümüzde transit ticarete ana ilke geçiş serbestisidir. Bugün üçüncü ülkeler, ancak yaptıkları hizmetler karşılığında bir ücret talep etmektedirler²⁰.

16 KARLUK, a.g.e., s.164

17 TANZI, a.g.e., s.227

18 TANZI, a.g.e., s.227

19 KARLUK, a.g.e., s.164

20 SEYİDOĞLU, a.g.e., s.320

D. Advalorem Ve Spesifik Gümrük Tarifeleri

Gümrük tarifeleri başlıca advalorem ve spesifik (özellikli) olmak üzere ikiye ayrılır. Advalorem vergiler ithal edilen malın değeri üzerinden alınır. Bunlar genellikle ithal malının CIF (mal bedeli, sigorta, navlun) fiyatının belirli bir yüzdesi şeklindedir²¹. Spesifik vergiler ise ithal edilen malın fizik birimleri başına sabit oran ve miktarlarda tahsil edilir. Örneğin, ithal edilen bir otomobilin CIF fiyatı üzerinden % 60 oranında vergi alınırsa, bu advalorem bir vergidir. Eğer vergi ithal edilen her bir otomobil başına 100.000.-YTL olarak tahsil edilirse, bu spesifik bir gümrük vergisi olur.

Üçüncü bir şekil de gümrük tarifelerinin karma olarak yani hem spesifik, hem de advalorem esasa göre konulmasıdır. Örneğin ithal edilen otomobilden 50.000. YTL spesifik vergi, % 50 oranında advalorem vergi alınması gibi.

Advalorem vergiler, genel olarak pahalı imalat sanayi ürünleri için uygun iken, spesifik vergiler standart mallar için daha faydalı bir gümrük vergi türüdür²². Advalorem vergiler, yüksek fiyatlı imalat sanayi ürünlerine, spesifik vergilere oranla daha etkili bir şekilde uygulanabilir. Çünkü tek bir advalorem oran, yurtiçi sanayine özellikle artan fiyatlar karşısında uygun bir koruma sağlayabilir. Bu vergiler birim başına sabit bir miktar olduğu için malın fiyatı yükseldikçe verginin fiyata oranı gittikçe azalır. Advalorem vergiler; fiyatın bir yüzdesi olduğundan fiyatlar artsa da, azalsa da verginin koruyucu gücü değişmez. Oysa fiyatların hızla yükseldiği bir ortamda eğer spesifik vergi tarifesi yürürlükte ise, devletin vergi gelirinde hiç bir artış olmaz. Çünkü alınan vergiler miktarlara bağlı kaldığından, fiyat hareketlerini izlemekte çok başarısız kalır. Özellikle fiyat artışları dolayısıyla ithalat azalmış ise, devletin gümrük vergi gelirinde bir düşme de gözlenebilir. Advalorem vergilerle

21 SEYİTOĞLU, a.g.e., s. 108

22 KARLUK, a.g.e., s. 165

karşılaştırıldığında spesifik vergiler, vergilemede adalet ilkesine ters düşerler. Spesifik vergiler, bir malın düşük kalitelilerini, yüksek kalitelilerine oranla daha fazla oranda vergileme sonucunu yarattığından sakıncalıdır. Çünkü fiziki birim başına alınan vergi o malın kalitesi düşük olduğu için daha ucuza satılan türleri üzerinde daha fazla yük getirir. Bu özellik, sadece, kalitece iyi olmayan malların satın almasını baltalamakla kalmaz, düşük gelir grupları üzerindeki vergi yükünü de nispi olarak ağırlaştırmak yönünde etkili olur. Dolayısıyla vergi adaletine ters düşen sonuçlarla karşılaşılır²³.

Fiyatların hızla yükseldiği yıllarda spesifik oranların etkinliği büyük ölçüde azalır. Bu durumda, gümrük vergilerinin satış fiyatına oranı fiyatlar, yükseldikçe düşer. Tarifelerin sık-sık gözden geçirilip yeniden düzenlenmesi bürokratik zorluklar nedeniyle pratik bir çözüm şekli olamayacağından, hızlı bir enflasyonist gidişin söz konusu olduğu yıllarda spesifik tarifeler anlam ve ağırlığından çok şey kaybeder.²⁴

Ancak spesifik vergilerin bu sakıncalarına karşılık lehinde söylenecek başlıca noktalar; uygulamasının kolay olması, malın fiziki birimi gibi objektif kıstaslara dayanması ve anlaşmazlıklara fazla yol açmamasıdır. Fakat daha öncede belirtildiği gibi bazı malların değer, kullanma şekli ve kalite bakımından çok değişik türleri bulunduğundan, bunlar için ayrı oranlar belirlemek ve uygulamak çok zaman alıcı ve güç bir işlem niteliğini taşıdığı gibi ekonomik kalkınmaya paralel olarak mamuller de değiştikçe yeni tarifelerin hazırlanmasını zorunlu hale getirir. Bu nedenle de günümüzde bazı istisnalar dışında spesifik tarifeler yerini advalorem tarifelere bırakmıştır²⁵.

Advalorem vergilerin en önemli sakıncası ise, vergi matrahını teşkil eden değer belirlenmesinde ortaya çıkmaktadır. Uygulamada bu değer

23 KARLUK, a.g.e., s. 165

24Arif NEMLİ, GELİŞİMEKTE OLAN ÜLKELERDE VERGİ POLİTİKASI, İstanbul Ü. İ.İ.B.F. YAYIN NO 2595, İSTANBUL, 1979, s. 61

25 "Tarih Boyunca Gümrüklerimiz",

http://www.gumruk.gov.tr/Content.aspx?cT=0&cld=0_0_0_3&umM1B=Item4, 20/1/2006

FOB ve CIF fiyat olarak iki şekilde belirlenmektedir. FOB fiyatı, malın satıcının limanında gemiye yüklendiği andaki fiyatıdır. CIF fiyatı ise, malın alıcı ülkenin limanına ulaştığı andaki fiyatıdır ve FOB fiyatına göre daha fazladır. Çünkü bu fiyat maliyet ile birlikte taşıma ve sigorta giderlerini de kapsamaktadır.

Bazı ülkelerde ise, tarife bünyesi hem spesifik ve hem de advalorem unsurlardan oluşmaktadır. Bu durumda tarife aslında advalorem nitelikte olmakla birlikte gümrük vergisi birçok malda belli bir spesifik yükün altına düşemez.

Karma tarife, daha çok ucuz mallar üzerinden gelir sağlamak amacıyla kullanılmaktadır. Bazen de ihracatçı ülkelerin giriştikleri dampingler yüzünden malların gerçek değerinin bilinmemesi de bu tarife sistemine geçilmesine neden olmuştur. Karma gümrük vergileri daha çok hammadde vergilendirilmiş mamul mallara uygulanır. Spesifik vergi burada telafi edici vergi niteliğindedir. Hammadde sanayine vergi ile getirilen korumayı dengeler. Advalorem vergi ise, tamamlanmış malları üreten sanayi dalına koruma sağlar²⁶.

26 NEMLİ, a.g.e., s. 61

II. DIŞ TİCARET ÜZERİNE KONULAN VERGİLERİN AMAÇLARI VE ETKİLERİ

A. Dış Ticaret Üzerine Konulan Vergilerin Amaçları

Dış ticaret üzerine konulan vergilerin, dış ekonomi politikası açısından çeşitli amaçları bulunmaktadır. Bu amaçlardan birisi dış ödemeler dengesinin düzeltilmesidir. Dış ticaret üzerinden alınan vergilerle ekonomiye müdahale edilerek ödemeler dengesinin düzeltilmesi istenilmektedir. Bunun gerçekleşmesi içinde ülkenin sabit bir döviz kuru ve fiyat seviyesi, efektif talep hacmine mutlaka sahip olması gerekmektedir²⁷.

Döviz kuru gerçekçi değilse ekonomi kaynak israfına uğrar. Fakat gerçekçi bir döviz kuru mevcut olsa dahi, gelişmekte olan ülkeler, ithalatın bünyesini kalkınma gereklerine uygun hale getirmek (bazı malların ithalatım kısıtlamak veya yasaklamak şeklinde) için, ithal kısıtlamalarına, yeni kurulmuş endüstrilerini korumak için ağır oranlı gümrük vergilerine, yeni endüstri mamullerine dış pazar bulmak için ihracat sübvansiyonlarına ve dış talebi esnek olmayan geleneksel ihraç mallarının ihracat değerini artırmak için ihracat vergilerine ihtiyaç duyarlar.

Dış ticaret üzerinden alınan vergiler ithalatı kısıtđı ölçüde ödemeler dengesi üzerinde olumlu etki doğurur. Bu bakımdan gümrük tarifeleri ödemeler bilânçosu açık veren ülkelerin çok yaygın biçimde başvurdukları bir araçtır²⁸.

Dış ticaret üzerinden alınan vergilerin ikinci amacı; yerli üretimi korumak ve teşvik etmektir. Ekonomi içindeki yerli üreticileri dış rekabetten korumak ve serbest rekabetin, ithalata kota ve tarifeler koyarak bir ölçüde ülke içindeki üreticiler için yıkım olmasını önlemek olabilir. Amaç sadece

27 Kızılyallı, a.g.e, s. 142

28 Seyitoğlu, a.g.e., s. 116

otonomi değildir. Yani tam anlamı ile kendi kendine yeterli bir ekonomi politikası izlenmesi, bir ekonominin tüm olarak uluslararası ticaret ve sermaye akışlarından soyutlanması ve ihtiyaç duyulan her şeyin ülke içinde üretilmeye çalışılması değildir. Zaten çağımızda bu anlamda bir dış ekonomi politikası amacı bulunmamaktadır.

Yeni kurulmuş endüstrileri korumak için yüksek oranlı gümrük vergileri ne, yeni endüstri mamullerine dış pazar bulmak için ihracat sübvansiyonlarına ve dış talebi esnek olmayan geleneksel ihraç mallarının ihracat değerini arttırmak için ihracat vergilerine ihtiyaç vardır²⁹.

Günümüzde gelişmekte olan ülkeler, uluslararası ticareti kendi ekonomik kalkınmaları yönünde bir araç olarak kullanmak arzusundadırlar. Bu açıdan yeni kurulan genç sanayileri dış rekabetten korumak için ithalata tarife ve miktar kısıtlamaları koyarken, diğer taraftan kalkınmaları için gerekli yatırım malları ithalatlarını arttırmaktadırlar. Ayrıca ithalatı teşvik ederek ekonomik kalkınmanın dış finansmanının bu yoldan sağlanması arzulanmaktadır.

Ancak gümrük tarifeleri dış rekabeti sınırlandırarak, yerli üreticileri daha etkin üretim yöntemlerini araştırmak konusunda yavaş davranmaya, uyuşukluğa ve tembelliğe sürükleyebilir. Sırtını gümrük duvarlarına dayamış ve cazip karlar sağlayan bir üreticiyi etkin davranmaya sevk etmek oldukça güçleşir³⁰. Bu nedenle gümrük tarifeleri ile yerli üreticiye koruma sağlanırken dengenin iyi ayarlanması gerekmektedir.

Dış ticaret üzerinden alınan vergilerin üçüncü önemli amacı da; devlet bütçesine gelir sağlamaktır. Gelişmekte olan ülkelerde yerli sanayilerin korunması için genellikle ithalattan yüksek oranda vergi alınmaktadır. Az

29 Seyitoğlu, a.g.e., s. 116

30 Seyitoğlu, a.g.e., s. 116

gelişmiş ülkelerin bir kısmı önemli hammaddelerin üretimini yapmakta ve böylece de ihracattan da önemli oranda vergi almaktadır. Bu maddelerin talep esnekliği sert olduğundan, ihracatta bir azalma da ortaya çıkmamaktadır³¹.

Dış ticaret üzerine konulan vergilerin, konusunun yakalanmasının kolay olması, tarh ve tahsili işlemlerinin kolay ve maliyetinin düşük olması nedeniyle vergi hâsılatı yüksek olmaktadır. Bu nedenle gümrük vergileri devletin önemli bir gelir kaynağını teşkil etmektedir.

Gümrük vergilerinin devletin vergi gelirlerini arttırmak için kullanılması gerektiğini ileri sürenler, özellikle vergilendirilecek kaynakları kıt olan ülkelerde uygulanmasını önermektedirler. Ancak vergileme ölçüsünün iyi ayarlanmaması halinde, amaçlanan geliri temin etmek bir yana, yüksek gümrük tarifelerinin ithalatı engelleyerek, bu gelirlerde düşüşlere bile neden olabileceğini de özellikle vurgulamaktadırlar³².

B. Dış Ticaret Üzerinden Alınan Vergilerin Ekonomik Etkileri

Dış ticarete devlet müdahalesinin en eski ve yaygın şekli gümrük vergileridir. Dış ticaret üzerinden alınan vergilerin iç ekonomi üzerinde başlıca dört çeşit etkisi bulunmaktadır. Bunlar koruma, tüketim, gelir ve yeniden dağıtım etkisidir. Şimdi bu etkileri görmeye çalışalım.

1. Koruma Etkisi

Dış ticaret üzerinden alınan vergilerin iç fiyatları artırması yurtiçi üreticileri dış piyasanın rekabetinden koruyarak üretimin artmasına yol açar. Üreticiler, ekonominin diğer sektörlerinden kaynakları çeker ve yükselen

31 Esfender KORKMAZ, Vergi Yapısı ve Gelişimi, İstanbul, 1982, s. 48

32 Doğan ERSOY, "İthalatın Vergilendirilmesi" Maliye Dergisi, (Mart-Nisan), 1985, Sayı: 74, s.3

fiyatlarla artık rekabet edebilecekleri bu yeni korunan sektöre yatırım yaparlar. Çünkü yükselen fiyatlar son birim maliyetlerini aşan bir fiyattır. Artan üretim miktarı ise aslında ithal ikamesinden başka bir şey değildir. Eğer ithal ikamesi üretim dallarında, arz ne kadar esnek ise, fiyat artışı üretimi o kadar daha fazla çoğaltır³³.

Bu çalışmada artık gümrük vergileri denildiğinde genel olarak dış ticaret üzerinden alınan vergilerin tümü anlaşılmalıdır. Gümrük tarifelerinin koruyuculuğunda yurtiçi üretimi arttırmamak veya ithal ikamesine gitmek kıt kaynakların israfına yol açar. Çünkü her bir birim üretim artışı daha yüksek reel maliyetlerle gerçekleşir. Eğer ekonomide atıl kaynak yoksa (tam çalışma varsayımı) ithal ikamesini gerçekleştirmek için gerekli olan kaynaklar, marjinal verimi daha yüksek olan diğer sektörlerden (ihracat sektörü) çekilir. Bunun sonucunda son birim verimi daha düşük olan sektörde üretim yapılır ve ekonomide bir miktar reel bir kayıp söz konusu olur. Buna gümrük tarifelerinin "Koruma Etkisi" denir³⁴.

Gümrük tarifesinin koruyucu etkisi, bir sanayi dalı veya bir tek ekonomi sektörü için mutlaka olumlu sonuçlar yaratır. Ancak koruma, ülke ekonomisi açısından belki bir kayba yol açar.

2. Tüketim Etkisi

Gümrük vergileri iç fiyatları yükselterek bir yandan yerli üretimi teşvik ederken diğer yandan da tüketimin kısılmasına yol açar. Tüketimde meydana gelen azalma, ithal malının talep esnekliğine bağlıdır. İthal malının talep esnekliği ne kadar yüksek ise, yani birden büyükse, vergi sebebiyle belirli bir fiyat artışı sonucunda tüketimdeki azalma o kadar fazla olur. Bir mal üzerine gümrük vergisinin konulması veya gümrük tarife zammı biçiminde bir gümrük

33 KARLUK, a.g.e, s. 167

34 KARLUK, a.g.e, s. 168

vergisi artışı yapılması, iç piyasada fiyatları yükselteceği için tüketimi azaltacaktır. Buna gümrük vergisinin tüketim etkisi diyebiliriz³⁵. Gümrük vergileri sebebiyle tüketimde meydana gelen azalma aslında aynen koruma etki sinde olduğu gibi reel bir kayıptır.

Gelişmekte olan ülkelerde yeni kurulan sanayi dallarının belli sürelerle gümrük tarifesi ile korunması esnasında, belki tüketiciler daha yüksek fiyatlarla mal satın almak zorunda kalabilir ve refah kaybına uğrayabilir. Fakat uzun dönemde, korunan sanayi dalında üretim maliyetleri ve fiyatlar düşerse, tüketicilerin katlanmış oldukları refah kaybı telafi edilmiş olur.

3. Gelir Etkisi

Gümrük vergileri devletin önemli bir gelir kaynağını oluşturmaktadır. Toplam vergi geliri, ithal edilen miktar ile birim başına verginin çarpılması sonucunda bulunur ve buna gümrük tarifesinin “Gelir Etkisi” denir³⁶. Eğer gümrük tarifeleri, ithalat hacmini sifıra indirecek kadar yüksek değilse, koruma etkisinin yanında bir de hazineye gelir sağlama etkisi doğurur. Gümrük tarifeleri günümüzde de hazineye gelir sağlayan önemli bir kaynak olmakla birlikte, bunların konulmasındaki amaç, aynı zamanda yerli sanayinin dış rekabete karşı korumasıdır.

Gümrük vergilerinin büyük çoğunluğu hem koruyucu, hem de gelir sağlayıcı etkiler doğurmaktadır. Bazen sadece bir amaca hizmet etmektedir. Örneğin, ülkede hiç üretilmeyen bir ürün üzerine konulan gümrük vergisinin koruyucu etkisi söz konusu olamaz. Buradaki tek amaç hazineye gelir sağlamaktır. Türkiye’ de kahve ithalinden alınan verginin kahve ithalatını sifıra indirecek kadar yüksek tutulması durumunda da verginin hiçbir gelir

35 Binnur ÇELİK, Gümrük Vergisi, Gazi Üniversitesi Yayını, Ankara 1998, s.26

36 KARLUK, a.g.e., s. 169

etkisi yoktur. Amaç tamamen yerli ekonomiyi dış piyasanın rekabetine karşı korumaktır³⁷.

4. Yeniden Dağıtım Etkisi

Gümrük vergileri ekonomide gelirin yeniden dağıtımına yol açar. Tam rekabet şartları altında üretim yapan bir firma ancak kendisini o sektörde tutmaya yetecek kadar normal kar elde eder. Denge ise, bu sektörde verimliliği en düşük olan firma maliyetinin piyasa fiyatına eşitlendiği noktada oluşur. Bu firma marjinal firmadır ve bu firmanın üretim maliyetlerinin altında çalışan firmalar normalüstü kar, diğer bir deyişle “üretici rantı” elde ederler. Bu rant tüketicilerin yapmış olduğu bir gelir aktarması olarak değerlendirilebilir.

Gümrük vergisi ile ekonomide fiyat artışı olunca marjinal firmalar üretici rantı elde etmeye başlar. Piyasa fiyatı, piyasaya en son giren firmanın marjinal maliyetine eşitlenince sektör dengesi yeniden sağlanır ve marjinal firma için normalüstü kar ortadan kalkar³⁸.

Bu etkileri kuramsal olarak belirttikten sonra, bir mal üzerine gümrük vergisi konmasının küçük ülke içindeki refahı etkilemesi hakkında şu açıklamayı yapabiliriz. Gümrük vergisi artışı nedeniyle, hükümet için bir miktar ek gelir sağlanmış olur. Rekabet azalır, kaynak israfı meydana gelebilir; ancak kısa vadede yerli üreticiler yarar sağlar, fiyatlar artar, tüketiciler zararlı çıkar, tüketiciden yerli üreticiye veya ithal malların gümrük vergisine rağmen talep edilmesi durumunda tüketiciden hükümete kaynak aktarımı meydana gelir. Büyük ülkeler için ise durum belli noktalarda farklı olacaktır. Büyük ülke, ithalat gümrük vergisinde artışa gitmesiyle dışalımını azaltarak bir monopolcu gibi malın uluslararası piyasa fiyatının düşürebilir. Ülke ticaret hadlerini lehine çevirerek kazanç sağlayabilir. Fakat ülke

37 SEYİTOĞLU, a.g.e., s. 107

38 KARLUK, a.g.e., s. 170

refahının artması için gene de belli dengelerin korunması gerekir, aksi takdirde azalan ticaret hacmi ülke refahını düşürebilir.³⁹

Gümrük vergileri bunlardan başka bazı etkiler daha doğurur. Bunlardan birisi ticaret hadleri üzerindeki etkidir. Bir mal üzerine gümrük tarifesi konulması bu malın ithalat talebini kısacağı için yabancı ithalatçıyı fiyatları kırmaya zorlayabilir. Bu ise ticaret hadlerini ülke lehine değiştirir. Bazı yazarlar bir ülkenin sırf bu amaçla gümrük vergisi koyabileceğini savunmuşlardır⁴⁰.

Gümrük tarifelerinin yükseltilmesi, biri ticaret hadleri üzerinde, diğeri dış ticaret hacmi üzerinde olmak üzere birbirine ters iki etki doğurur. Bir yandan ticaret hadleri yükselirken, öte yandan ticaret hacmi daralır. Bunlardan birincisi ülke refahını olumlu, ikinci ise olumsuz yönde etkiler. Bu iki ters etki karşısında ülke refahını maksimuma çıkarabilmek için uygulanacak vergi oranına optimum gümrük vergisi denir. Bu vergi oranında, ticaret hacmindeki azalmanın doğurduğu refah düşüşü ile ticaret hadlerindeki gelişmeden sağlanan refah artışı birbirine eşitlenir. Bundan daha yüksek bir vergi oranı ülkenin ticaret hadlerini daha fazla iyileştirebilir. Fakat ticaret hacmindeki daralmadan dolayı uğranılan zarar, ticaret hadlerindeki yükselmenin doğurduğu kazançtan daha büyük olur. Bütün bunlara rağmen tarifeleri arttırarak ticaret hadlerini yükseltmek için, ithalatçı ülkenin fiyatları etkileyebilecek büyüklükte olması gerekmektedir. Aksi halde ticaret hadlerinde bir değişme olmayacaktır.

Gümrük vergileri ithalata rakip malların üretimini arttırdığı için işsizlik bulunan bir ekonomide tam çalışmaya ulaşılmasına yardım eder. Bu bakımdan bazı yazarlar noksan çalışma içinde bulunan ülkelere gümrük

39 ÇELİK, a.g.e., s.27

40 SEYİTOLU, a.g.e., s. 115

vergilerini arttırmalarını tavsiye etmişlerdir. Ancak bir ülkenin ithalatını kısması ihracatçı ülkede işsizliğin doğmasına yol açar. Yani tarifelerini yükselten ülke dışarıya ihraç etmiş olur.

C. Dış Ticaret Üzerinden Alınan Vergilerin Yeni Yatırım Kararlarına Etkisi

Vergilemenin temel amacı bir kısım kaynakların ekonominin özel kesimden kamu kesimine naklidir. Kullanılan vergi çeşidi ne olursa olsun vergilemede daime böyle bir kaynak nakli söz konusudur. Böyle olunca, vergileme tabiatı gereği özel kesim yönünden sınırlayıcı olur⁴¹.

Yatırım Mallarının Fiyatını Değiştiren Vergiler. Yalnızca yatırım mallarından alınan ya da diğer üretim faktörleri ile birlikte yatırım mallarına da konan bir dolaylı vergi kısmen ya da tamamen bu malların fiyatına aksedecektir. Böyle bir vergi konmadan önce, karını azamileştirecek sermaye ve diğer üretim unsurlarını kombinezonunu tespit etmiş ve arzulanan sermaye stokuna ulaşmak için belli bir yatırıma karar vermiş bir müteşebbis bakımından vergi nedeni ile sermaye mallarının fiyatında meydana gelen artış; sabit sermaye kullanmanın maliyetini değiştirecek ve yatırım planlarında değişikliği gerektirecektir⁴².

Yatırım mallarının fiyatını değiştiren dolaylı vergilerin en belli başlı örneği gümrük vergileridir. Özellikle yatırım mallarının önemli bir kısmının ithal edilmek suretiyle sağlandığı durumlarda gümrük vergilerinin konulup kaldırılması ya da oranlarının değiştirilmesi yatırım maliyeti yönünden büyük önem taşır. Aynı şekilde bu vergiler bir defada tahsil ediliyorsa, yatırım kararları üzerinde etkisi olacağı da hiç şüphesizdir⁴³. Gümrük vergi oranlarının yüksekliği ölçüsünde de bu önem artar. Gümrük vergileri bu etkiyi

41 Özhan ULUATAM, YATIRIMLARI TEŞVİK EDİCİ VERGİ POLİTİKASI, ANKARA ÜNİVERSİTESİ S.B.F. YAYINLARI, NO:311, ANKARA, 1971, s. 23

42 ULUATAM, a.g.e., s. 26

43 ÖZER, a.g.e., s. 153

yapan vergilerin en belli başlısı ise de tek örneği değildir. Memleket içinde üretilen yatırım mallarının üretim ya da kullanımını hedef alan herhangi bir dolaylı vergi de benzer sonuçlar yaratacaktır.

Şayet, devlet yatırımlarının teşviki gayesini hedef alan bir politika içinde ise ve bu politikasını vergi sistemi ile ahenkleştirme çabasını taşıyorsa; bu durumda yatırım mallarının yurda hiç bir gümrük ödemeden veya çok düşük bir oran dahilinde gümrük ödeyerek girmesine müsaade edilebilir⁴⁴.

Vergi muafıkları ile yeni yatırım kararları üzerine etki etmek istenilmektedir. Vergi muafıkları yatırım için gerekli sermayeyi azaltarak yatırımları etkilemek yerine yatırımın gelecekte sağlayacağı vergi sonrası gelirler toplamını arttırmaya yönelmiştir. Bu yolla teşebbüslerin karlılıklarının yükseleceği ve böyle bir tedbir olmadan teşebbüslerce girililmeyecek bazı yatırım projelerinin çekici hale geleceği umulmaktadır.

Diğer taraftan yatırımcılar bakımından katlanılması gereken bir başka önemli fedakârlık da gümrük vergilerinden doğabilir. Özellikle yatırım mallarının büyük bir kısmının ithal malı olması zorunluluğu varsa ve bu malların fiyatları ağır bir gümrük duvarı nedeniyle yükseltilmiş ise gümrük vergisinden muaflık yatırımcılar için önem taşıyan bir teşvik tedbiri olabilir. Hele gümrük vergileri gelir sağlama amacından çok yerli müteşebbisleri korumak gibi bir amaç güdüyorsa yeni yatırımlar için gümrük vergisinden muaflık daha kolay savunulabilir. Ancak gümrük vergileriyle ilgili olarak gözden kaçırılmaması gereken bir noktada şudur ki; gelir ve kurumlar vergilerinden muaflık yatırımın ilerde getireceği gelirleri hedef aldığı halde, gümrük muaflığı yatırım maliyetini, ilk masrafları etkilemektedir. Yatırımlar içindeki ithalat payının yüksekliği ile bu ithalat için ödenecek gümrük vergilerinin yüksekliğinden doğan sonuç, Gümrük vergilerinden muaflığın ilgili yatırımlar maliyetinde önemli bir düşme sağladığıdır. Bir başka deyişle

44 ÖZER, a.g.e., s. 152

gümrüklerde alınan vergilerden tam ve kısmi muaflık uygulaması gerek potansiyel gerekse bir yıllık uygulama sonuçları bakımından yatırım maliyetlerini düşürmekte önemli bir tedbir olarak göze çarpmaktadır⁴⁵.

1. Yerli Sanayinin Korunması ve Yaptığı Etkiler

Yerli malların piyasa ihtiyaçlarına cevap verdiği sırada, bu malların benzerlerinin büyük ölçüde ithal edilmeleri, (şayet ithal edilen mallar hem fiyat yönünden ucuz, hem de kalitesi yüksek ise), yerli malların satışlarının azalması ve durması sonucunu doğurur⁴⁶.

Yeni kurulan *sanayi* dallarının ilk kuruluş dönemlerinde maliyetler nispeten yüksek gerçekleştiren firma veya sanayi dalı, içsel ekonomileri henüz gerçekleştirememiştir. İçsel ölçek ekonomileri, üretim süreci sırasında üretim ölçeğinin kurulu firma veya sanayi dalının tam kapasiteye doğru genişlemesi ile birlikte ortaya çıkmakta ve maliyetlerde bir azalmaya yol açmaktadır. Aynı şekilde, ekonomide zaman içinde ortaya çıkan dışsal tasarruflarda maliyetlerin giderek düşmesine yol açmaktadır. Bu sebeple, genç sanayilerin gerek içsel ve gerekse dışsal ekonomilerden yararlanabilmeleri için belirli bir süre dış rekabete karşı korunmaları gerekmektedir. Yeni kurulan genç sanayi dallarını korurken, seçilen üretim tekniği ile en düşük maliyet sağlanıncaya kadar o sanayi, dalının hep aynı seviyede korunmasına özellikle dikkat etmek gerekir. Eğer böyle yapılırsa, korumanın sağlamış olduğu rekabetten uzaklaşma sonucu, maliyetlerde istenilen düşüş sağlanamayabilir. Diğer bir deyişle, genç sanayiler hiçbir zaman büyümeyizler. Sanayi dalının maliyetlerini zamanla düşürmesi söz konusu olduğu halde, korunmanın verdiği rahatlık içinde sanayinin gelişmesi için gerekli tedbirler alınamayabilir. Bu şekilde korunmanın sağladığı olanakla, bu sanayi dalında aşırı kazanç elde edilerek ekonomide kaynak kaybına da yol açılmış olur. Korunan sanayi dalına sağlanan olanaklar

45 ULUATAM, a.g.e, s. 125

46 ÖZER, a.g.e., s. 153

sınırsız olmayıp, ilk kuruluş döneminde karşılaşması kaçınılmaz olan dar boğazları genişletinceye kadar olmalıdır. Koruma ve teşvik, ekonomideki bütün sanayi dallarının değil, ilerde nispi avantaja sahip olması, öğrenme dönemini çabuk aşacak ve dış pazarlarda rekabet edebilecek sanayi dallarına selektif olarak sağlanmalıdır. Gelişmekte olan ülkelerde tüm sanayi birden teşvik etmeye kalkarak, ekonomide zaten sınırlı miktarda bulunan kaynakların gerçekten gelişme potansiyeline sahip olan sanayi dallarından esirgenmesine yol açar. Böylece, gelişme imkânına sahip sanayi dalları gerekli kaynakları sağlayamama durumuyla karşılaşabilir ve sonuçta ekonomik kalkınmanın hızlanması engellenebilir⁴⁷.

2. Zorunlu Tüketim Mallarının ve Sermaye Mallarının Vergilendirilmesi

Eğer dış ticaret üzerinden alınan vergilerin konmasındaki asıl amaç, bu kaynaktan mümkün olan en yüksek gelirin sağlanması ise, düşük gelir tabakası tarafından kullanılan ithal mallarının da yükümlülük içine alınması gerekir. Tekstil, besin maddeleri, kahve vb, talebi elastik olmadığından ve geniş halk kitleleri tarafından kullanıldığından, büyük ölçüde gelir getirmeye elverişli tüketim malları niteliğindedir⁴⁸.

Diğer taraftan, ülkeye girişte alınan gümrük vergilerinin, bu çeşit zorunlu ihtiyaç maddeleri üzerinden alınması vergide adalet ilkesine ters düşer. Ayrıca, devlet düşük gelir tabakasındaki fertlerin kama harcamalarına katkıda bulunması, vergi bilincine erişmesi gibi amaçları, gelir politikasının temel taşı olarak benimseyebilir ve bunun için de kişisel gelir vergisine nazaran gümrük vergilerinden etkin bir araç olarak yararlanabilir. Ülkedeki ithal sınırlamaları, ithal ikamesi endüstrileri lehine kaynak transferine yol açar; o zaman ihracat sektörü üzerine bir vergi etkisi yaratır. İthal sınırlamaları sadece zorunlu olmayan malların ithalini değil, tüketimini de

47 KARLUK, a.g.e., s. 185

48 NEMLİ, a.g.e., s. 59

engellemeli ve bu suretle yüksek gelir grubunun tüketimi azalarak, tasarrufları artmalıdır. Aksi halde ithal edilemeyen malın iç üretimi teşvik edilmiş olur. Söz konusu teşvik etkisi yatırım kontrolleri aracılığıyla giderilebilir⁴⁹.

Bazı mallar için ithal sınırlamaları varken zorunlu kabul edilerek serbestçe ithal edilen mallar, iç üretimleri baltalamış olur. Bu çeşit malların iç üretimleri ise, gümrük nispeti yükseltilerek ve gerekli ise, vergi teşvik tedbirleri aracılığı ile arttırılabilir.

Ancak ihracat vergisi de, vergi adaletine ters düşen bir yükümlülük şekli olarak nitelenir. İç tüketimi karşılamak için yapılan üretimi ve bu arada bütün ihracatı kavraması, etkin çalışan ve kuruluş yeri bakımından şanslı durumda olan ihracatçılar kadar, yüksek maliyetle ve küçük ölçüde faaliyet gösterenlerin de aynı miktarda vergi ödemeleri bu sonucu hazırlayan nedenler arasındadır.

Dış ülkelere gönderilen ürünlerin üreticisi durumunda olan çiftçiler de devletin giriştiği alt yapı yatırımları ve tarımda prodüktivite artışını hızlandıran diğer kam hizmetlerinden büyük çapta yararlanmakta olduklarından, onların da belirli ölçüde kamu giderlerine katkıda bulunmaları beklenir. Sermaye mallarının vergilendirilmesi konusunda yukarda açıklama yapılmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde yatırımlar, kalkınma hızının arttırılması bakımından büyük önem taşıdığı için yerli üretimin desteklenmesi söz konusu olmadığı sürece, sermaye malları ya tamamen vergi dışı bırakılır veya düşük oranda vergilendirilir. Sermaye mallarının ağır bir şekilde vergilendirilmesi müteşebbislerin emek yoğun üretim tekniklerini kullanmaya yöneltir. Söyle bir strateji iş gücünün genellikle, diğer üretim faktörlerine nazaran bol olduğu gelişmekte olan ülkelerde tam çalışma sorununun çözümüne de geniş ölçüde yardımcı olur⁵⁰.

49 KIZILYALLI, a.g.e., s. 156

50 KIZILYALLI, a.g.e., s. 157

D. Dış Ticaret Vergilerinin Tüketim Kararlarına Etki ve Yansıması

Bir topluma teşkil eden fertlerin hepsi aynı gelir ve servet durumlarında olmadığına göre; az gelirli vatandaşın fazla vergi ödeyerek ağır bir yük altında kalmamasının sağlanması aksine yüksek gelirli ve tüketim meyli lüks maddelere kaymış kimselerden de nispeten ağır vergiler tahsili, hedef olarak alınmaktadır. Çeşitli vergilerde bu amaçları gerçekleştirecek nitelikte muafiyetler, istisnalar, indirimler ve oranlar mevcuttur.

Gümrük tarife cetvelinin düzenlenmesi sırasında gözönünde bulundurulmuş bir husus da; ithal edilecek tüketim mallarının, toplumun hangi gelir tabakalarının kullanılacağına tespitidir. Şüphesiz gelir seviyesi değiştiğinde; az, orta veya yüksek gelirli sınıfların tüketim eğiliminde de bazı sapmalar olmaktadır.

Tüketim mallarının ihtiyaçları karşılama konusunda gösterdiği değişimin yanı sıra; vergilerden sonraki fiyatlar, diğer bir deyişle tüketicilerin (vergiler dâhil) ödeyecekleri fiyatlar çok önemlidir. Birçok hallerde maliyet + vergiler + kar'dan sonra ortaya çıkan fiyatlar birçok tüketicinin ulaşamayacağı kadar yüksek olabilir. Bu durumda vergilerin geri yansıması bile söz konusudur⁵¹. Ancak bazı ülkelerde lüks mallara (özellikle otomobil) olan talep o kadar yüksektir ki, birçok ekonomik prensibin hilafına, bu malların fiyatları ne derece yüksek olursa olsun bir alıcı bulabilmektedir.

Daha önce belirtildiği gibi, ithalatçı ülkede bir mal üzerine gümrük vergileri konulduğu vakit bu malın yurtiçi fiyatı yükselir. Eğer taşıma giderlerinin sıfır olduğunu kabul edersek ithalatçı ülke ile ihracatçı ülke arasındaki fiyat farkı gümrük vergisi tutarına eşit olur. Genellikle gümrük vergilerinin tamamının ithalatçı tarafından ödendiği, sonradan yüksek fiyatlar şeklinde tüketicilere yansıtıldığı kabul edilmektedir. Bu görüş her zaman

51 ÖZER, a.g.m., s. 154

doğru değildir. Belirli koşullar altında gümrük vergisinin bir kısmını dolaylı olarak yabancı ülkedeki ihracatçılar ödeyebilirler⁵². Bunu ABD ile Brezilya'yı ele alarak şöyle açıklayabiliriz. ABD'de kahve üzerine bir gümrük vergisi koyunca bu ülkede ilk etki olarak kahve fiyatları yükselir. Kahve fiyatlarının yükselmesi sonucu halkın tüketimi azalır. Öte yandan da yerli kahve üretimi artar. Bu iki etkinin sonucunda ABD'nin Brezilya'dan aldığı kahve talebi azalır. Eğer Brezilya malını başka piyasalarda kolayca satabilecek durumda ise, ABD'nin talebini azaltması bu ülkeyi hiç etkilemez. Fakat eğer Brezilya piyasa bulmakta güçlük çekiyorsa, bu takdirde muhtemelen ihracat fiyatlarını düşürmek zorunda kalacaktır. Çünkü kaybettiği müşterilerini ancak bu şekilde yeniden kazanabilir. Brezilya'daki kahve ihracatçıları mallarını satmakta karşılaştıkları güçlükler dolayısıyla fiyatlarını bir miktar indirirler. Böylece her iki ülke verginin bir kısmını ödemiş olmaktadır. Burada önemli olan vergi yükünün ne oranda paylaşılacağıdır. Vergi yükünün dağılımı ilk olarak ülkelerin büyüklüğüne bağlıdır. İthalatçı ülkenin ufak bir ülke olduğu varsayılırsa bu ülkenin gümrüklerini arttırması veya azaltması dünya fiyatlarını etkilemeyecektir. Dolayısıyla bu durumda gümrük vergisinin tamamına yakın bir bölümünü ithalatçı ülke halkı öder. Demek oluyor ki, bir malın başlıca ithalatçısı olan ülkeler o mal üzerindeki gümrük tarifelerini yükseltirlerse vergi yükünün bir kısmını muhtemelen yabancı ülkelerdeki ihracatçılar yüklenirler.

İkinci olarak, vergi yükünün ülkeler arasındaki dağılım malların ithalatçısı ve ihracatçısı ülkelerdeki arz ve talep esnekliklerine bağlıdır. Eğer ihracatçı ülkenin arz esnekliği düşük ise, fiyattaki belirli bir düşme karşısında üretim hacmi büyük ölçüde kısılamaz. Dolayısıyla ithalatçı ülke talepte bir kısıntı yapınca, ihracatçı muhtemelen elinde kalan malı daha düşük bir fiyattan teklif edecektir. Aksine, eğer arz esnekliği yüksek olursa, ihracatçı ülke talepteki düşmeyle birlikte üretim hacmini kolayca daraltacaktır, böylece de dış talebin aleyhte etkilerinden kendini koruya bilecektir.

52 SEYİTOĞLU, a.g.e., s. 108

Diğer taraftan bir malın talep esnekliği ne kadar yüksek olursa, fiyattaki ufak bir düşme karşısında talepteki artış da o kadar fazla olur. Buna göre eğer gümrük vergisi konulan malın ihracatçı ülkedeki talep esnekliği yüksek ise, bu mal dış piyasada satılmasa bile, fiyatlarda ufak bir indirim yapılarak iç piyasada tüketilebilecektir.

Kısaca özetlersek, arz ve talep esneklikleri ne kadar düşük olursa ihracatçı ülkeler vergi yükünün o kadar büyük bir payını, aksine arz ve talep esneklikleri ne kadar büyük olursa bu ülkeler vergi yükünün o kadar küçük bir payını yüklenmek zorunda kalırlar⁵³.

İthalatçı ülkenin durumu bu anlatılanların tersidir. Bu ülkelerde talep esnekliği yüksekse, gümrük vergileri nedeni ile fiyatlar artınca, ithalat talebi hızla azalır. Arz esnekliği yüksek olunca yerli üretim kolayca arttırılır. Başka bir deyişle ithalatçı ülkede ithal malının arz ve talep esneklikleri ne kadar yüksek olursa, gümrük vergilerinin ithalatı kısıcı etkisi de o kadar büyük olur. Dolayısıyla bu durumda ihracatçının fiyatlarını kırması ve vergi yükünün büyük bir payını yüklenmesi olasılığı o kadar yüksektir⁵⁴.

Gümrük vergilerindeki artış, ithalatın artışına bağlıdır. İthalat, bir yandan ihracata ve ödemeler bilânçosunu dengeye sokan diğer kalemlere, örneğin işçi dövizleri ve dış yardımlar gibi kalemlere bağlıdır. Dış ticaretten doğan açıklar dış yardım sağlanmak suretiyle kapatılabilir. Ancak bu yardımlar, kolaylık temin edilmemekle ve temin edilenlerin gelecek yıllara iadesi söz konusu olmaktadır. Dış yardım sağlanamadığı zaman, ödemeler bilânçosu açık verecek veya ithalat imkânları daralacaktır. Dünya piyasasında belli bir fiyat üzerinden satılan malların maliyetleriyle ihraç fiyatları arasında önemli bir kar marjı varsa bu fazlayı bir üretim, aşırı kar

53 SEYİTOĞLU, a.g.e., s. 111

54 SEYİTOĞLU, a.g.e., s. 112

veya ihracat vergisi aracılığıyla devlete maletmek gerekir. Söz konusu malı üreten bir yabancı şirket ise, vergi toplam tasarruf seviyesinin yükselmesine yol açar. Çünkü yabancı şirket karlarını yurt dışına çıkaracaktır. Az gelişmiş ülke ihracat vergisini, dünya fiyatlarındaki büyük yükselişlerin (dalgalanma) iç fiyatları etkileyerek ekonomide yaratabileceği dengesizliği önlemek, bu suretle ihracatçı ve yerli üreticilerin eline geçen havadan inme karların bir kısmını devlet bütçesine aktarmak amacıyla uygulanmıştır⁵⁵.

Dünya fiyatları büyük dalgalanmalar gösteren hammadde ve gıda maddelerinin iç fiyatlarının dış fiyatlara tabi olarak dalgalanmasına müsaade edilmesi iç ekonomik dengeyi tehlikeye düşürür. Ayrıca beklenmedik fiyat yükselişleri dolayısıyla elde edilen havadan inme karların vergilenmesi sosyal adalet açısından gereklidir. Bu surette şahsi tasarruflar azalsa bile kamu tasarrufları artabilir ve dayanıklı lüks tüketim malları gösteriş için tüketim ve lüks inşaatın yerini kamu yatırımları alır.

Belli bir kaç zirai mahsul üzerine konulan ihraç vergilerinin uzun vadeli etkisini bu mahsuller yerine daha karlı olan diğer mahsullerin yetiştirilmesini teşvik olduğu belirtilmiştir. Çünkü uzun vadede dünya piyasasında çeşitli hammadde fiyatları arasında denge oluşacağından havadan inme karlar kalkar ve bu maksatla konulmuş ihracat vergisine lüzum kalmaz. Bazı mahsullerin üretimi azalırken, diğerlerinin üretiminin artması genel ekonomi politikasına uygun ise (Türkiye’de fındık ve tütünde olduğu gibi) ihracat vergisi, ek bir fayda sağlamış olur. Belli bazı arz ve talep şartlarının mevcudiyeti halinde ihracat vergisine başvurmak milli ekonomi politikası açısından zorunludur. Eğer ihraç mallarına olan talep ve ihraç mallarının arzı esnek değilse, ihracat vergileri ihracat döviz gelirlerinin artmasına yol açar⁵⁶.

55 ÖZER, a .g.e., s. 157

56 ÖZER, a .g.e., s. 159

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN DIŞ TİCARET MEVZUATI VE ULUSLAR- ARASI KURLUŞLARLA İLİŞKİSİ

I. AZERBAYCAN VE DIŞ TİCARETİ İLE İLGİLİ GENEL AÇIKLAMALAR

Ülke Profili ve Dış Ticareti İle İlgili Genel Bilgiler aşağıdaki gibidir:

Yüz Ölçümü	86 600 km ²
Başkent	Bakü
Dili	Azerbaycan Dili
Yönetim Biçimi	Demokratik Cumhuriyet
Para Birimi	Manat

Kaynak: Azerbaycan Ülke Raporu, TİKA Yayınları No:3, s. 33 -34

Tatil Günleri: 1 Ocak Yılbaşı, 20 Ocak, 8 Mart Kadınlar Günü, 20–21 Mart Nevruz Bayramı, 9 Mayıs Zafer Bayramı, 28 Mayıs Cumhuriyet bayramı, 9 Ekim Silahlı Kuvvetler Günü, 18 Ekim Bağımsızlık Günü/Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasa Günü, 17 Kasım Milli Uyanış Günü, 31 Aralık Dünya Azerbaycanlıları dayanışma günü. Ayrıca birer gün olmak üzere Ramazan ve Kurban bayramları kutlanmaktadır¹.

İhracat Yapılan Başlıca Ülkeler: İran, Türkiye, Rusya Federasyonu, Gürcistan, Ukrayna, Kazakistan, Almanya, Letonya, İsviçre, ABD, Polonya, Estonya.

İthalat Yapılan Başlıca Ülkeler: Türkiye, İran, Birleşik Arap Emirlikleri, Rusya Federasyonu, Almanya, Ukrayna, Gürcistan, Letonya, Fransa, İtalya,

¹ “Azerbaycanın milli bayramları”, www.azstat.org, 22/02/2006

Avusturya, ABD, Estonya, Çin, Belçika, Avustralya, İngiltere, Kazakistan, Türkmenistan, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, İsrail, Hindistan, Güney Kore ve diğerleri.

Önemli Dış Ticaret Ürünleri: Petrol ve petrol ürünleri, pamuk, pamuk ürünleri, polietilen, alüminyum, çeşitli metal hurdaları, elektrikli motorlar, meyve konserveleri, tütün, şarap, deri, çeşitli elektronik ürünler .²

Avrupa ve Asya ülkeleri arasındaki ticaretin gerçekleştirilmesinde Azerbaycan çok önemli ve avantajlı coğrafi konumu vardır. Çalışmamızın ana konusunu oluşturan Azerbaycan gümrük vergilerinin incelenmesinin daha iyi anlaşılması ve bir öngörünün oluşması için öncelikle genel ekonomik durumla ilgili bilgilerin incelenmesi gerekiyor. Daha sonra ise Azerbaycan'da gümrük vergilerinin payı ve önemi daha iyi ortaya çıkacaktır.

Dış Ticaret, her devletin dünya ülkeleri arasında yerini ve nüfuzunu belirleyen faktörlerdendir. Bu ilişkilerin sağlam temeller üzerine kurulması ve genişlemesi bağımsızlığını yeni kazanan ülkeler açısından özellikle büyük önem arz etmektedir. Azerbaycan'da Dış Ticareti, uzun süre "demir perdelerle" çevrilmiş Sovyetler Birliği döneminde ekonominin bağımsız bir alanı gibi mevcut olmamıştır. Merkezin izni olmadan dış dünyayla bağlantı kuramayan ülke, bağımsızlık sonrası yeni bir sistem oluşturma sürecine girmiştir³.

1991 yılında bağımsızlığına kavuşan Azerbaycan liberal bir ekonomiye geçiş sürecinde büyük sıkıntılar yaşamıştır. Komünist bir ekonomiden liberal ekonomiye geçişin sancılarını üzerinden tam olarak atamayan Azerbaycan yaşamış olduğu ağır savaşın da yaralarını sarmak için uzun yıllar mücadele etmiştir.

² "Azerbaycan", <http://www.foreigntrade.gov.tr/DUNYA/RAPOR/baku/sosyaeko.htm>, 15/01/2006

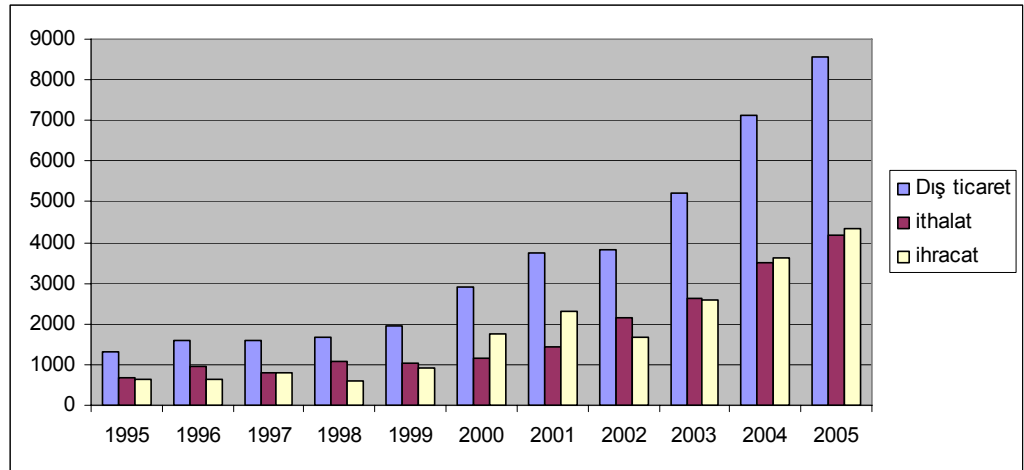
³ Elçin Bayramov, Regional iktisadi integrasiya: nezeriyye ve praktika, Bakı, Azərneşr 1997, 12- 13

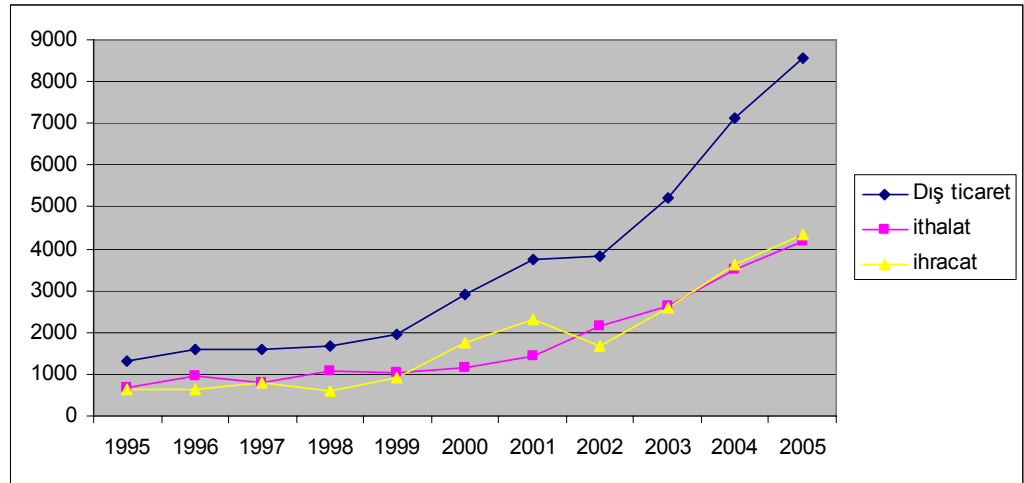
1995 ve sonrası Azerbaycan Dış Ticareti aşağıda tablo ve grafik olarak gösterilmiştir.

	1995	1996	1997	1998	1999
dış ticaret	1304,8	1591,9	1575,6	1682,7	1965,6
ithalat	667,6	960,6	794,3	1076,5	1035,9
ihracat	637,2	631,3	781,3	606,2	929,7
	-30,4	329,3	-13	470,3	106,2

2000	2001	2002	2003	2004	2005
2917,3	3745,2	3832,9	5218,2	7119	8547,1
1172,1	1430,9	2167,5	2626,2	3504,3	4200,3
1745,2	2314,3	1665,4	2592	3614,3	4346,9
573,1	883,4	502,1	-34,2	110	146,6

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Enstitüsü verileri doğrultusunda oluşturulmuştur.(milyon dolar)

A. Bağımsızlık Öncesi Azerbaycan'da Dış Ticaretin Yapısı ve Seyri

Azerbaycan, bağımsızlığını kazanmadan önceki döneme kadar SSCB'ye bağlı bir Sosyalist Cumhuriyetti ve ekonomisi Moskova'nın direktiflerine göre yönetilmekteydi⁴. Tüm ekonomik kararlar, bankacılık, vergi, mali kurumlarla ilgili ve diğer ekonomik kararlar Moskova'da bulunan Devlet Plan Komitesi (Gosplan)'ın planlarına uygun olarak gerçekleşmekteydi. Merkezi planlı sosyalist ekonomilerin bankacılık ve mali kurumlarla ilgili uygulamaları da, devlete ve devlet kuruluşlarına kredi vermekten öte bir anlam taşımamaktaydı⁵.

Bağımsızlık öncesi ekonomik ve mali yapı tamamen Moskova tarafından yönlendirilmekteydi. Azerbaycan SSC kendi iradesine bağlı olarak bir dış ticaret yapması veya buna bağlı olarak bir dış ticaret vergisi belirlemesi söz konusu değildi. Sadece dış ticaret veya vergi alanında değil,

4 Kathleen Woody, *Soviet Banking and Finance*, New York, A Woodhead-Faulkner Pres, Special Report, 1990, s 25

5 Meinecke, Hans Dieter, "The Restructuring of The Banking System In The Former German Democratic Republic", *Transformation Of The Banking System*, OECD, 1993, s.89

aynı zamanda bankacılık ve benzeri finans/mali sektörlerinde de Moskova'nın direktifi söz konusu idi.

Kısaca göz atarsak; Azerbaycan Cumhuriyeti'nde de SSCB Gosbank'ın (Merkez Bankası) şubesi konumunda bir Azerbaycan Cumhuriyeti Gosbank'ı, ayrıca yine SSCB Sberbank'ın şubesi durumunda olan Emanet Bankı(Tasarruf Bankası), Promstroibank'ın şubesi konumunda Sanayi Yatırım Bankası, Agroprombank'ın şubesi konumunda Tarım Bankası ve Vneshehenom Bank'ın şubesi olan Beynelhalk Bank(Uluslararası Banka) faaliyet göstermekteydi⁶. Bu şubelere fonlar merkezi plana göre dağıtılıyor, bu bankalar da merkezi planın kredi ve hesaplarını uygulamaya çalışıyorlardı. Ayrıca halkın tasarruflarını da muhafaza ediyorlardı. Hiç birisi fonların artırımı veya dağıtımı konusunda karar verici bir konumda değildi.

SSCB'nin dağılmasının ardından yaşanan sürede Azerbaycan'da vergi düzenlemeleri, dış ticaret alanındaki normatifler belirlenmeğe başlandı⁷.

Azerbaycan'ın dış ödemeleri ve dışarıdan alacakları da Eski Sovyet sistemi kurumlarından olan ve “şubeler arası karşılıklı hesaplama” olarak adlandırılan (Rusça-Mejdu Filialnoye Oboroti-MFO) bir usule göre gerçekleştiriliyordu. Buna esasen Azerbaycan'ın petrol ve benzeri ürünlerinin diğer cumhuriyetlere gönderilmesi kontrol edilmekteydi. Diğer SSCB cumhuriyetlerine gönderilen ürünler ihracat işlemi kapsamına alınmamaktaydı. Dolayısıyla bu ürünlerden her hangi bir vergi alınması da söz konusu olamazdı. Aynı durum ithalatta da söz konusu idi. Diğer Cumhuriyetlerden gelen ürünler de Azerbaycan SSC tarafından her hangi bir dış ticaret vergisine tabii olmaksızın ülkeye girmekteydi. MFO aracılığı ile diğer Sovyet Cumhuriyetleri ile olan ödeme emirleri Moskova'daki merkezi

6 Economic Review, IMF, Mayıs -1992, s.29

7 Economic Review, IMF, a.g.e., s.30

birim kanalıyla yönlendiriliyordu⁸. Bu sistem 1 Ocak 1992’de Cumhuriyetler arası işlemlerin tasfiyesi amacıyla kademeli ortadan kaldırılmaya başlandı⁹.

SSCB dönemindeki Azerbaycan’ın dış ticaretine göz atarsak;

Azerbaycan SSCB üyesi ülkeler içerisinde kendi kaynakları ve üretimi ile kendini idare edebilen ve diğer Cumhuriyetlerden devamlı alacaklı durumda olan ve ihracat fazlası veren az sayıdaki Cumhuriyetten biriydi. Zengin doğal kaynaklara, verimli topraklara sahip olan Azerbaycan, özellikle petrolü, doğal gazı ve alüminyum yatakları ile SSCB dış ticareti içinde önemli bir yeri olmuştur. Ülke yaklaşık 200 milyar varil petrol rezervine¹⁰, 300 bin hektar pamuk ekimine ayrılan verimli topraktan yıllık yaklaşık 788 bin ton pamuk üretim kapasitesine¹¹, tahmini 900 milyar metreküpten fazla doğal gaz stokuna¹² ve Çin’den sonra dünyanın en büyük ikinci alüminyum yataklarına¹³ sahip bulunmaktadır.

SSCB içerisinde genellikle doğal kaynaklarını ve ürünlerini diğer cumhuriyetlere gönderen durumunda olan Azerbaycan, SSCB bütçesinden üretim ve kaynaklarına göre gönderdiğinin karşılığında orantılı bir pay alamamıştır. Bağımsızlığını kazandığı döneme kadar Sovyet Rusya’ya 1 milyar 300 milyon ton petrol vermiş, sadece 1970–1988 yılları arasında 30 milyar Ruble’lik mal ve diğer araç gereç almıştır.

8 Economic Review, IMF, Nisan -1993, s.25

9 ibid., s.25

10 Cenk PALA “Boru Hattı Oyununda Bitmeyen Senfoni: Hazar’ın Hukuki Statüsü”, PetroGas, Ankara, Sayı: 23, Mayıs-Haziran 2001, s, 43-48

11 Gumpel Werner “Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik ve Politik Gelişme”, Avrasya Etütleri Dergisi, TİKA, 2, Yaz–1994, s.22

12 Pala, a.g.e., s 44

13 Werner, a.g.e., s 23

Azerbaycan'ın SSCB Döneminde Diğer Ülkelerle Ticareti (Mln Ruble)

Yıllar	1966	1972	1977	1982	1987	
İhracat	1.603	2.935	4.556	6.633	6.762	
İthalat	1.596	3.062	4.353	5.472	5.553	
Fark	7	- 126	203	1.161	1.209	

SSCB Cumhuriyetleri Arasındaki Ticaret

Yıllar	1966	1972	1977	1982	1987	
İhracat	1.410	2.662	4.284	6.340	6.291	
İthalat	1.409	2.579	3.677	4.446	4.251	
Fark	1	83	607	1.894	2.040	

Diğer Ülkelerle Gerçekleştirilen Ticaret

Yıllar	1966	1972	1977	1982	1987	
İhracat	193	273	272	292	471	
İthalat	187	482	675	1.025	1.302	
Fark	6	-209	-403	-733	-831	

Kaynak: Azerbaijan, WB, 1993, s.190

Eski Sovyet döneminde Azerbaycan ekonomisinde bir para piyasası, vergi düzenlemeleri, sermaye piyasası, dış ticaret ve serbest piyasa sistemi içinde yer aldığı şekliyle bir mali sektör bulunmuyordu. Var olan kurumlar da, devlet denetimli ve merkezi plana uygun olarak faaliyet gösteriyordu. İsimleri benzese de, yapıları piyasa kurallarına göre işleyen bir sistemle tamamen farklı özellikler göstermekteydi.

Azerbaycan'ın SSCB döneminde bağımsız bir gümrük düzenlemesi bulunmamaktaydı. Mamul, yarı mamul veya ham malın SSCB'nin diğer cumhuriyetlerine gönderilmesi ise bir dış ticaret işlemine tabii olması söz konusu değildi. Fakat bunun karşılığında da SSCB merkez bankası yoluyla oluşturulmuş bir fonla diğer cumhuriyetlerden Azerbaycan'a gönderilmiş

ürünlerin hesabı yapılmaktaydı. Bu ise tamamen Azerbaycan'ın kontrolü dışındaydı¹⁴.

B. Bağımsızlık Sonrası Azerbaycanda Dis Ticaretin Yapısı ve Seyri

Bağımsızlık sonrası ilk yıllarında Azerbaycan ekonomisini incelediğimizde geçiş sürecinde bir hayli zorlandığını görüyoruz. Komünist bir ekonomik yapıdan serbest ekonomiye geçmenin zorluğundan ziyade Ermenistan'la yaşanan savaş Azerbaycan ekonomisinin uzun yıllar küçülmesine neden oldu. Bağımsızlık yıllarında Azerbaycan'ın temel sosyo-ekonomik göstergeleri ve dış ticaret verilerinin aşağıdaki gibi geliştiğini görüyoruz:

Yıllar	1993	1994	1995	1996	1997	1998
<u>Dış ticaret hacmi.</u>	<u>13</u>	<u>14</u>	<u>1</u>	<u>1</u>	<u>15</u>	<u>168</u>
<u>Mln. ABD doları</u>	<u>53.4</u>	<u>30.6</u>	<u>304.8</u>	<u>591.8</u>	<u>75.6</u>	<u>3.4</u>
<u>İhracat</u>	<u>72</u>	<u>65</u>	<u>6</u>	<u>6</u>	<u>78</u>	<u>606</u>
<u>İthalat</u>	<u>4.6</u>	<u>2.7</u>	<u>37.2</u>	<u>31.2</u>	<u>1.3</u>	<u>.2</u>
	<u>62</u>	<u>77</u>	<u>6</u>	<u>9</u>	<u>79</u>	<u>107</u>
	<u>8.8</u>	<u>7.9</u>	<u>67.6</u>	<u>60.6</u>	<u>4.3</u>	<u>7.2</u>

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesinin 1998 yılı Bülteni, Bakü, 1999, s.21-25

Azerbaycan'ın büyük enerji tesisleri, petrol ve petrol yan sanayisi, kimya, elektronik ve şarapçılık sanayisi, ulaştırma altyapısı, hammadde kaynaklarının zenginliğine rağmen teknoloji potansiyelinin zayıflığı, üretimin yeterli düzeyde olmaması, ucuz işgücü gibi faktörler Dış Ticaret sistemini

14 Guirai Moussayev, "Azerbaycan Vergi Sistemi'nin İdari Yapı ve Mevzuat Bakımından Değerlendirilmesi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, İzmir, 2001 s. 74 - 75

yönlendiren esas etkenler olmuştur. Bağımsızlığının ilk yıllarında sadece BDT ülkeleri ile yoğun olan dış ticaret ilişkileri, zamanla diğer yabancı ülkeleri de kapsamıştır. Ekonomik yapının güçlenmesi, kurumsallaşmanın giderek sağlanması ve istikrarın oluştuğuna dair inancın yaranması ile Azerbaycan ekonomisinde dış ticaretin hacmi de giderek arttı. İlk sıkıntılı dönemlerin atlatılması ile dış ticaret ve dış ticaretin vergilendirilmesi sistemli bir yapıya büründü. Bu sistemin yönetimi, ilgili devlet kurumları (Ticaret Bakanlığı'na dönüştürülen Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı, Devlet Gümrük Komitesi, Ekonomi Bakanlığı'na bağlı Yabancı Yatırımlar Müdürlüğü, Bakanlar Kurulu bünyesindeki Dış Kredi ve Yardımlar Ajansı) tarafından gerçekleştirilmektedir. Özellikle petrol anlaşmalarından sonra Azerbaycan'a yapılan yabancı sermaye yatırımlarında büyük artış kaydedilmiştir¹⁵.

Azerbaycan'daki bu günkü sanayi tesislerin büyük çoğunluğu Sovyetlerin ihtiyacına göre kurulmuş, dev tesislerden meydana gelmektedir. Hammadde, yarı mamul, teçhizat-ekipman, pazar, finansman ve işletme yöneticiliği konularında eski merkezi planlamaya göre örgütlenme nedeniyle bir çok tesisin durmasına veya üretimin atıl seviyede kalmasına neden olmaktadır.

Azerbaycan bütçesinin büyük bir kısmının Karabağ savaşı sebebiyle savunmaya ayrılması, bir milyondan fazla insanın yerleşim yerlerini terk etmesi, ülke topraklarının %20'sinin işgal altında olması, Azerbaycan'ın yeterli yabancı sermayeyi çekememesine ve bunun sonucu olarak da özelleştirme başta olmak üzere gerekli ekonomik ve mali reformların gecikmesine neden olmaktadır¹⁶.

1994 yılından itibaren ateşkesle birlikte iç istikrarın sağlanması, petrol anlaşmalarının imzalanarak yürürlüğe girmesi, pazar ekonomisine yönelik hukuki şartların oluşumuna yönelik çabaların gösterilmesi, uluslararası finans

15 "Asrın mukavelesi 20 Eylül'de imzalandı", *Halk Gazetesi*, 23 Eylül, 1994, s.1

16 "Karabağ Sorunu", <http://www.meclis.gov.az/garabah/indeh.htm>, 23/02/2006

kurumlarının Azerbaycan'a kredi vermeye başlaması ülkenin uluslararası platformlarda olumlu bir imaja sahip olmasını sağlamış ve Azerbaycan'ı yatırım yapılabilecek ülke konumuna getirmiştir¹⁷.

Azerbaycan'ın yıllar itibariyle ithal ettiği mallarda çeşit olarak önemli bir değişiklik olmamıştır. Başlıca ithal ettiği ürünler; buğday, un, et, tereyağı ve bitkisel yağlar, şeker, eczacılık ürünleri, otomobil, otomotiv yedek parçaları, telekomünikasyon ekipmanları, inşaat malzemeleri, temizlik maddeleri, tütün mamulleri, alkollü ve alkolsüz içkiler, tekstil ürünleri, elektronik ve beyaz eşya, mobilya, plastikten mamul eşya, bisküvi ve şekerleme ürünleri, deri mamulleri ile ham petrol ve elektrik enerjisi vb.¹⁸.

Azerbaycan'ın ihraç ettiği başlıca ürünler arasında petrol ürünleri, pamuk, pamuk ipliği, düşük yoğunluk polietilen, ham alüminyum, kabuklu meyveler, meyve konserveleri, alkollü içkiler, tütün, elektrik enerjisi, plastik mamuller, ham deri, elektrik motoru, petrol için makine ve teçhizat ile klima cihazları yer almaktadır¹⁹.

Azerbaycan 2004 yılı sonu itibariyle dünyanın 123 ülkesi ile dış ticaret işlemleri gerçekleştirmiştir²⁰. Petrol, telekomünikasyon, tekstil, kimya ve petrokimya sanayi için makine teçhizat dışında sanayi sektörü için yapmış olduğu ithalat çok düşük seviyelerdedir. Yukarıda da belirtildiği üzere ithalatının büyük bir kısmı temel gıda maddeleri ve tüketim maddeleri teşkil etmektedir²¹.

17 "Asrın mukavelesi 20 Eylül'de imzalandı", Halk Gazetesi, 23 Eylül, 1994, s. 1

18 "2004-cü ilde harici ticaret elagelerinin guruluşu", www.azstat.org/publications/azfigures/2005/az/indeh.shtml, 22/02/2006

19 "2004-cü ilde harici ticaret elagelerinin guruluşu", www.azstat.org/publications/azfigures/2005/az/indeh.shtml, 22/02/2006

20 Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, 2004 yılı Bülteni, s. 218

21 Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, 2004 yılı Bülteni, s. 218

1. 1998 YILINDA AZERBAJCANDA DIŞ TİCARET

Bağımsızlık süreci sonrası Azerbaycan dış ticaretinin gelişim sürecini izlemek için bazı yılların istatistiki verilerini değerlendireceğim. 1998 yılındaki verilere göz atarsak, öncelikle Petrol dışı ticarete BDT ülkelerinin ağırlığı olduğu görülmektedir. Fakat Türkiye ve AB ülkelerinin dış ticarete giderek önemli olduğu görülüyor. ABD doları cinsinden belirlenmiş veriler bu konuda bize daha iyi fikir verecektir.

1998 Yılında Azerbaycan'ın Dış Ticareti (Bin ABD Doları)

	İthalat		İhracat		
Devletler	Bin ABD \$	Toplam içindeki payı, %	Bin ABD \$	toplam içindeki payı, %	
Toplam	1.077169,1	100.0	606.150,5	100.0	
<u>BDT</u> <u>Ülkeleri</u>	404.681,2	37.57	232.173,7	38.3	
<u>AB</u> <u>Ülkeleri</u>	22.393,5	20.79	131476.7	21.69	
<u>Karadeniz</u> <u>Ekonomik</u> <u>İşbirliği Ülkeleri</u>	541.546,0	50.27	74,1	58.53	
Türkiye	220.110,1	20.43	135.837,8	22.41	
<u>ABD</u>	39.779,0	3.69	13.856,5	2.29	

Kaynak:-Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, 1998 yılı Bülteni, Bakü, 1999, s.395.

1998 yılından itibaren Azerbaycan ekonomisinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Azerbaycan ihracatında en önemli paya sahip olan mal grupları; yüzde 78,8 pay ile yakıtlar, yüzde 6,3 pay ile gıda ve yüzde 2,8 pay ile

tarımsal hammaddelerdir. Azerbaycan ithalatında en önemli paya sahip olan mallar ise, yüzde 19,7 pay ile gıda, yüzde 14,9 pay ile diğer elektrikli olmayan makineler ve yüzde 11,6 pay ile diğer yarı mamul imalat sanayi ürünleridir²².

Ülke grupları itibariyle ise 1998 yılı verilerine göre ithalatın %50'si Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Üyelerinden, %37'si Bağımsız Devletler Topluluğundan, %21'i AB ülkelerinden yapılmıştır. İhracatın aynı gruplar içindeki payı ise şöyledir: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Üyelerinden %58, Bağımsız Devletler Topluluğundan -%38, Avrupa Birliği-%22. Azerbaycan'ın dış ticaretinde Türkiye ağırlıklı durumdadır (%21,9)²³.

Azerbaycan'ın milli geliri bağımsızlık sonrasında önemli oranlarda azalmıştır. SSCB'nin dağılmasından kaynaklanan bu azalma sadece Azerbaycan'la sınırlı kalmamıştır. Diğer SSCB cumhuriyetlerini de içine alan bu olumsuz koşullar karşılaştırmalı olarak incelendiğinde daha iyi anlaşılacaktır. Aşağıdaki tablo bu gelişmeyi göstermektedir. Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD) tarafından yapılan çalışmalara göre gelir azalması 1989 yılına göre 2000 yılında Azerbaycan'da yüzde 48 gerçekleşmiştir. 2000 yılı itibariyle satın alma gücü paritesine göre hesaplanmış olan fert başına gelir Azerbaycan'da 2760 ABD Dolardır²⁴.

2002 yılı itibariyle Azerbaycan'da yapısal değişim sürecinin önemli bir kısmının tamamlandığı ve gelirin tekrar yükselmeye başladığı görülmektedir. GSYİH 2000 (2001) yılında Azerbaycan'da yüzde 11,1 oranında artmıştır²⁵.

22 Michalopoulos, C., "The Integration of Transition Economies into the World Trading System, *World Bank Policy Research Working Paper* 2182, Washington D.C. 1999

23 Fuad HÜSEYNOV, "Azerbaycan'ın Jeopolitik Konumu, Enerji Kaynakları ve Dış Ekonomik İlişkiler Sistemi", <http://www.ihracatdunyasi.com/azerbaycan.html>, 20/02/2006

24 European Bank for Reconstruction and Development, *Transition Report 2001*, 2001, London: EBRD

25 "Ümumi melumat", <http://www.azstat.org/publications/azfigures/2005/az/indeh.shtml>, 12/02/2006

2003 yılındaki Azerbaycan'ın dış ticaret istatistiklerini incelediğimiz zaman her geçen sene olduğu gibi bu sene de Azerbaycan dış ticaret hacminin artış gösterdiğini görüyoruz:

İhracat			İthalat		
Ülke Adı	Bin ABD \$	G.İhr acat %	Ülkenin Adı	Bin ABD \$	G.İt halat %
İtalya	1345 948,43	51.93	Rusya	387 92,42	14. 62
Fransa	2097 25,45	8.09	İngiltere	286 401,30	10. 91
Rusya	1481 06,53	5.71	Türkiye	195 118,95	7.4 3
İsrail	1381 12,78	5.33	Türkmenistan	188 284,52	7.1 7
Gürcistan	1114 60,10	4.30	Almanya	169 948,61	6.4 7
Türkiye	1070 31,20	4.13	Fransa	155 595,76	5.9 3
Yunanistan	7142 5,89	2.76	Kazakistan	138 455,94	5.2 7
ABD	6386 4,49	2.46	ABD	132 650,11	5.0 5
Hırvatistan	6107 5,56	2.36	Ukrayna	118 499,11	4.5 1
İran	4912 9,38	1.90	Japonya	101 801,84	3.8 8

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, 2003 yılı Bülteni, Bakü 2004, s 265-266

Bağımsızlığın ilk yıllarından farklı olarak Dış Ticaretteki yoğun ilişkileri 2003 yılından itibaren eski SSCB ülkelerin yerini Batılı ülkeler almıştır. İtalya'ya olan petrol ihracatını saymazsak Fransa, İngiltere, Almanya ile dış ticaretin arttığını görüyoruz. Ayrıca Türkiye ve İsrail'le yoğun ticari ilişkilerin devam ettiği de gözlemlenmiştir. Kolaylıkla söyleye biliriz ki Azerbaycan bağımsızlığını kazandığı yıldan itibaren her geçen gün bir az daha eski SSCB etkisinden kurtularak Dünya Ekonomisi ile bütünleşmektedir. Çok geniş bir yelpazede dış ticaret işlemlerini sürdüren Azerbaycan buna rağmen Eski SSCB cumhuriyetleri ve özellikle de Rusya ile ilişkilerinin dış ticaret boyutu ile devam etmesini de sağlamaktadır.

Azerbaycan'ın dünya ekonomisine entegrasyonunu daha detaylı izleye bilmek için devam eden yıllara da göz atmamız gerekmektedir. Takip eden yıl olan 2004 yılı Azerbaycan için bir önceki seneye oranda çok daha verimli olmuştur. Artan petrol fiyatları dış ticaret hacmini artırmıştır. Bunun yanı sıra petrole dayalı yan sanayi ürünlerinin üretimindeki artış da dış ticaret işlemlerini olumlu yönde etkilemektedir. Fakat halan daha petrol ve petrol araç ve gereçlerinin dış ticarete önemli yer tutmakta olduğu görülmektedir.

2. 2004 YILINDA AZERBAIJAN'DA DIŞ TİCARET

2004 yılında 123 ülke ile ithalat ve ihracat işlemleri gerçekleştirilmiştir. Dış ticaret işlemlerinin hacmi 7 119 046 200 ABD doları olmuştur. Bu sürede 3614466 600 ABD doları değerinde 1297 çeşit mal ihraç, 3 504 579 600 ABD doları değerinde 5351 çeşit mal ise ithal edilmiştir. 2004 yılı itibariyle dış ticaret dengesi 109 887 000 ABD doları artı değerle sonuçlanmıştır²⁶.

²⁶ "2004cü il erzinde respublikanın harici ticaretinin veziyyeti", DGK Statistika ve İnformasiya Tehnologiyaları Baş İdaresi, Bakü, 2005, s 165

İhracat			İthalat	
Ülkenin Adı	Bin ABD \$	G. İhracat %	Ülkenin Adı	Bin AB
İtalya	1614856,18	44.68	Rusya	56921
İsrail	323738,20	8.96	İngiltere	42158
Rusya	209701,70	5.80	Türkiye	22488
Hırvatistan	109169,40	3.02	Hollanda	15259
Romanya	82295,32	2.28	Almanya	19846
Türkmenistan	143420, 66	3.97	Japonya	12711
Gürcistan	188405,54	5.21	Çin	14541
Türkiye	182608,08	5.05	Kazakistan	23673
Endonezya	129357,29	3.58	ABD	13148
İran	153637,01	4.25	Ukrayna	17034

Kaynak:-Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, 2004 yılı Bülteni, Bakü 2005, s 215

Azerbaycan dış ticaret hacmi her geçen sene artmaktadır. Bu gün 130'dan fazla ülke ile dış ticaret ilişkisi bulunmaktadır. Dünya ekonomisine entegrasyonu bağımsızlığının ilk yıllarından itibaren savunan Azerbaycan bunu uygulamada da göstermektedir. BDT ülkeleri ile olan dış ticareti bir hayli yüksektir. Özellikle Rusya Federasyonu ile olan dış ticareti genel dış ticaret hacminin %20'sinden fazlasını oluşturmaktadır.

Diğer Eski SSCB cumhuriyetlerinden Kazakistan, Türkmenistan gibi ülkelerle yoğun ilişkiler halen daha devam etmektedir. Türkmenistan'dan doğal gaz ithalatı, Kazakistan'dan kömür, petrol yan sanayi ürünleri ve benzeri ürünlerin ithalat ve ihracatı devam etmektedir. Fakat bunun yanı sıra Azerbaycan'ın Hırvatistan, Romanya gibi Balkan cumhuriyetlerine önemli miktarlarda ihracatı bulunmaktadır. Ayrıca İsrail'in hatta Endonezya'nın Azerbaycan dış ticaretinde önemli bir partner olduğunu görüyoruz. Bağımsızlığını kazanmasından 15 sene geçmesine rağmen geniş bir alanda

dış ilişkilerin sağlanmasında yapılan hukuki düzenlemelerin ve sağlanan istikrarın büyük payı vardır²⁷.

3. 2005 YILINDA AZERBAJCANDA DİS TİCARET

2005 yılında Azerbaycan 137 ülke ile dış ticaret ilişkisi olmuştur. Dış ticaret işlemleri sonucunda 8 547 276 000 ABD doları olmuştur. Bu süre zarfında 4346879800 ABD doları değerinde 2102 mal ihraç, 4 200 396 200 ABD doları değerinde 5740 adda mal ise ithal olunmuştur. Dış ticaret dengesine göz attığımız zaman 146 483 600 ABD doları artı değer sağlanmıştır²⁸. 2005 yılı detaylı bilgiler aşağıdaki gibidir:

27 "2004cü il erzinde respublikanın harici ticaretinin veziyyeti", DGK Statistika ve İnformasiya Tehnologiyaları Baş İdaresi, Bakü, 2005, s 165

28 2005 Yılı Raporu, DGK Statistika ve İnformasiya Tehnologiyaları Baş İdaresi, Bakü 2006

İhracat			İthalat		
Ülkenin Adı	Bin ABD \$	Güçlük İhraç %	Ülkenin Adı	Bin ABD \$	Güçlük İthalat %
Singapur	123094,38	2,83	Rusya	717079,54	17,07
Fransa	406534,96	9,35	İngiltere	383620,16	9,13
Rusya	285370,43	6,56	Türkiye	312345,98	7,44
Hırvatistan	176909,71	4,07	Singapur	384739,11	9,16
İtalya	1315740,98	30,27	Almanya	255343,22	6,08
İsrail	195062,74	4,49	Türkmenistan	242484,08	5,77
Gürcistan	208436,10	4,80	Hollandiya	160193,41	3,81
Türkiye	275959,32	6,35	Ukrayna	223300,22	5,32
Türkmenistan	273584,07	6,29	Çin	173676,33	4,13
İran	166468,03	3,83	ABD	140977,29	3,36 ²⁹

Kaynak: 2005 yılı raporu”, DGK Statistika ve İnformasiya Tehnologiyaları Baş İdaresi, Bakü, 2006, s 310

²⁹ “2005 yılı raporu”, DGK Statistika ve İnformasiya Tehnologiyaları Baş İdaresi, Bakü, 2006, s 310

Bu istatistikî verileri izlediğimiz zaman ihracatta İtalya'nın ithalatı ise Rusya'nın Azerbaycan için öncelikli partner olma özelliğini koruduğunu görüyoruz. İtalya Azerbaycan petrolünün işlem gördüğü borsa olma nedeniyle önemli partnerdir. Bir sene önceki verilere göz attığımızda İtalya'ya ihraç edilen petrol ürünleri Azerbaycan ihracatının % 44'den fazlasını oluşturmaktayken, 2005 yılında bu rakam %15 azalmıştır. Boru hattı projesinin tamamlanması ile petrol ihracatını daha da artırmağı hedefleyen Azerbaycan 2005 yılı sonu itibariyle petrol ihracatından 2 218 812 100 ABD Doları Ham petrol ihracatından gelir elde etmiştir. Bunun yanı sıra Azerbaycan 1 089 771 100 ABD Doları değerinde Petrol yan sanayi ürünlerinin ihracatını sağlamıştır³⁰.

2005 yılı itibariyle Azerbaycan ihracatında ağırlıkta olan ürünler petrol ve petrol ürünleri ile birlikte bitkisel ve hayvansal yağlar, tütün, çay, alüminyum ve diğer madenler, elektrik enerjisinden oluşmaktadır. 2005 yılı ihracatındaki ürünlerin özelliklerinden de gördüğümüz gibi sanayi ürünlerin ihracatından ziyade yarı mamul, tarım ürünleri, madenler ve benzeri ürünler ağırlıktadır³¹.

İthalatındaki ürünlerin özelliklerinin ise değişmediğini görmekteyiz. Ağırlıklı olarak gıda, elektronik ve tekstil ürünlerinin ithalatının ağırlıkta olduğu görülmektedir.

Azerbaycan dış ticaret işlemlerinin bir diğer önemli özelliği de dış ticaret işlemlerinin her geçen sene artan bir oranda artı değerlerde kapatmasıdır. 1998 yılından itibaren incelediğimiz dönemde Azerbaycan dış ticaretini sürekli olarak artı dış ticaret fazlası verdiğini gördük. Dış ticaret hacminin artması beraberinde dış ticaret işlemlerinden alınan gümrük vergilerinin miktarlarını da artırmaktadır. Bunun Azerbaycan ekonomisine yansımaları daha sonraki bölümlerde daha detaylı olarak incelenecektir.

30 "2005 yılı raporu",.. a.g.r., s. 318

31 "2005 yılı raporu",.. a.g.r., s. 324

II. AZERBAIJAN'IN DIŞ TİCARET MEVZUATI VE GÜMRÜK VERGİLERİ

Bu bölümden itibaren Azerbaycan dış ticareti ile ilgili hukuki düzenlemelere ve gümrük tarifeleri ile ilgili normlar incelenecektir. Azerbaycan Cumhuriyeti dışa açık ekonomik büyüme modelini benimsemiş ve bu bağlamda dış ticaretin serbestleştirilmesi ve genişletilmesi amacıyla pazar ekonomisinin taleplerine cevap vermesine yönelik olarak dış ticaret mevzuatında düzenlemeler yapmakta ve dış ticaret mevzuatında sürekli yeni düzenlemeler yapılmaktadır.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde dış ticaret işlemleri 25 Temmuz 1997 tarihinde dönemin cumhurbaşkanı Haydar Aliyev tarafından onaylanan Fermana esasen yürütölmektedir³². Bu Fermana 11 Ekim 2001 yılında 587 sayılı, 19 Temmuz 2004 yılında 87 sayılı, 7 Şubat 2005 tarihinde 193 sayılı değişiklikler yapılmıştır³³.

Katma değer Vergisi ile ilgili düzenlemeler 16 Haziran 1997 yılında onaylanan 61 sayılı kanun maddesine esasen 25 Aralık 1997 tarihinde yapılmıştır³⁴. Katma değer Vergisi'nden Muaf Olan Malların Listesi hakkında 124'nolu Karar ve Gümrük Vergilerinin Oranları hakkında 12 Nisan 2001 tarih ve 80'nolu Kararlar çerçevesinde yürütölmektedir³⁵.

32 Azerbaycan gazetesi, 5 Ağustos 1997

33 "Azerbaycan Respublikası Gümrük Məcəlləsinin Təsdiq Edilməsi Bərdə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, Prezident" <http://www.az-customs.net/1256.htm>, 16/01/2006

34 "Azerbaycan Respublikası ərazisinə gətirilən mallara əlavə dəyər vergisinin tətbiq edilməsi qaydaları haqqında Təlimat", <http://www.az-customs.net/1520.htm>, 18/01/2006

35 "Əlavə Dəyər Vergisindən Azad Edilmə", <http://www.az-customs.net/1520.htm>, 18/01/2006

Azerbaycan'a ithalat işlemleri gerçekleştirildiğinde mal guruplarına göre aşağıda değişen oranlarda ithalat vergileri alınmaktadır: %0, % 0,5, %1, %3, %10 ve %15

Maktu vergi oranları ise ölçü birimlerine göre (kg., lt., adet, m2, m3, cm3, metre, çift) farklılık arz etmekte ve ABD Doları ile 0.06 sentten 40 ABD Dolarına kadar çıkmaktadır.

Azerbaycan Devleti Gümrük Organları tarafından asgari ithal fiyatı belirlenerek, bu fiyatın altında beyan edilen mallara belirlenmiş fiyatlar üzerinden Gümrük Vergisi uygulanabilmektedir. Bu yetki Gümrük Kanununda düzenlenmiştir³⁶.

A. İhracat Vergileri

Azerbaycan sınırları içerisinde üretilen veya ithal edildikten sonra yeni bir üretim sürecine sokularak mamul hale getirilen malların ihracı gerçek ve tüzel kişiler tarafından serbestçe yapılabilmektedir. Bakanlar Kurulu tarafından yapılan veya ilgili devlet organlarından izin alınarak gerçekleştirilen ihracat işlemleri dışında kalan bütün diğer malların ihracı Gümrük Organlarına beyan edilerek gerçekleştirilmektedir.

Kredili ihracat işlemlerinde ihracatı yapan şirketin devlet şirketi veya en az %50'si devlete ait olan şirketler olması halinde, anlaşmaların mutlaka İktisadi İnkişaf Bakanlığı'na kaydedilmesi gerekmektedir. Diğer hallerde kredili ihracat Gümrük Organlarına önceden beyan edilerek gerçekleştirilebilmektedir³⁷.

³⁶"Gümrük Vergileri ve İşlemleri", <http://www.dtm.gov.tr/pazaragiris/ulkeler/aze/aze-ith-ver.htm>, 23/02/2006

³⁷ "Ehport Regulations: Azerbaijan – trade and trade Facilitation Review" http://www.adb.org/Documents/Reports/Trade_Facilitation/trade_facilitation_review_AZE.pdf, 18/02/2006

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde devlet kuruluşlarında üretilmiş malların ihracı ancak, üretimi gerçekleştirenlere ürün bedelleri tam olarak ödendikten sonra mümkün olabilmektedir.

Yeniden ihracat işlemlerinde ise (Re-export) ihracat işlemleri ile ilgili yapılan anlaşmalar Azerbaycan Cumhuriyeti'nin uluslararası yükümlülükleri gereğince belirtilen durumlarda İktisadi İnkişaf Bakanlığı'ndan kayıttan geçirilmesi, diğer hallerde ise Gümrük Organlarına beyan edilmesi ile gerçekleşmektedir³⁸.

Konsinye ticaretinde süre, malların Gümrük Organlarına beyan edildiği günden itibaren en fazla 180 gündür. Satıştan elde edilen hâsılât malların satışından itibaren 10 iş günü içerisinde Azerbaycan Cumhuriyetindeki banka hesabına yatırılmalıdır.

Geçici ihraç amacıyla gönderilen mallar Gümrük Vergileri ödenmek şartıyla gönderildikleri ülkelerde satılabilir. Aksi taktirde mallar 30 gün içerisinde tekrar geri getirilmelidir³⁹.

Azerbaycan Cumhuriyetinin İhracat Vergi Kanunu bu alanda yürürlükteki yasadır. Dönemin cumhurbaşkanı Haydar Aliyev tarafından 1995 yılında onaylanmıştır. İhracat Vergi Kanunu ile ilgili detaylı bilgiler aşağıdaki gibidir:

Madde 1. Vergi mükellefleri

Mülkiyet veya hukuki statüsüne bakmaksızın Azerbaycan Cumhuriyetinin hukuki şahısları stratejik ürünleri Azerbaycan Cumhuriyetinin hudutlarından kenara serbest döviz karşılığı ile satarken ihracat vergisi öderler.

38 "Ehport Regulations: Azerbaijan... a.g.e.

39 "On regulations of full or partial release from custom duties and takes of goods temporary imported (ehported) to the Azerbaijan Republic", Bakü, 27 Temmuz 1998 <http://www.az-customs.net/en/1840.htm>, 04/03/2006

Madde 2. Vergiye Tabii olan birim

Azerbaycan Cumhuriyetinde üretilmiş stratejik ürünün kontrat fiyatı ile (ihraç harçları çıkarılmakla) cumhuriyet dâhili müessise toptan satış fiyatının arasındaki fark vergiye tabiidir.

Madde 3. Vergiden Muafiyetler

Azerbaycan Cumhuriyetinde harici ham maldan üretilen ürünü ihraç edenler ve yabancı sermayenin katılımı ile oluşturulmuş tüzel kişilerin kendileri tarafından üretilen stratejik ürünlerin ihracat vergisini ödemekten muaftırlar.

Madde 4. Vergiye tabii stratejik ürünlerin listesi ve vergi oranları

Stratejik malların listesini⁴⁰ yetkili birimler ve yerel yönetimler belirleyebiliyor.

İhracat vergisinin derecesi %70'tir⁴¹.

Madde 5. Verginin hesaplanması ve ödenilmesi kuralları

Stratejik mallara göre vergi, satıştan elde edilen değer ihracatçıların eline geçtikten sonra 10 gün içinde ödenilmelidir.

İhracatçılar stratejik ürünleri Azerbaycan Cumhuriyetinin hudutlarından kenara satarken bu ürünlerden katma değer vergisini, gümrük harcı, Devlet yol fonuna ödenilen harçlar ödenilmemektedir. Verginin hesaplanması kuralları bu kanuna dair talimatta belirlenmiştir.

Madde 6. Mükelleflerin sorumlulukları ve Denetim

Verginin doğru hesaplanmasına veya bütçeye ödenilmesine göre mükellefler ve onların yetkili kişileri sorumluluk taşımaktadırlar.

40 "List of commodities subject to ehport tah in the Azerbaijan Republic" <http://www.az-customs.net/en/90.htm>, 21/03/2006

41 "Law of the Azerbaijan Republic About ehport tah", <http://www.az-customs.net/en/90.htm>, 21/03/2006

İhracat vergisinin doğru hesaplanmasına veya ödenilmesine denetimi Azerbaycan Cumhuriyetinin kanunlarına uygun olarak vergi kurumları gerçekleştirir.

Madde 7. Kanunun uygulanması ile ilgili yönetmelik.

Bu kanunun uygulaması ile ilgili Azerbaycan Cumhuriyetinin Vergi Müfettişliği Azerbaycan Cumhuriyetinin Maliye Bakanlığı ile mutabakata vararak gerçekleştirmektedir⁴².

B. İthalat Vergileri

Azerbaycan Cumhuriyeti'ne gerçek ve tüzel kişiler tarafından kendi dövizleri ile konsinye veya devlet garantisine bağlı olmayan krediler hesabına yapılan ithalat işlemleri ile ilgili yapılmış anlaşmalar (Bakanlar Kurulu tarafından yapılan ve ilgili devlet organlarından izin veya lisans alınarak gerçekleştirilen ithal işlemleri hariç) Gümrük Organlarına beyan edilmek suretiyle gerçekleştirilmektedir.

Gerçek ve tüzel kişiler tarafından ithal edilen malların gümrük değerlerinin kontrolü yapılmakta olup, bu işleri Gümrük Organları yapmaktadır.

Bazı stratejik malların ithalatı (silah, barut, patlayıcı maddeler vs.) Bakanlar Kurulu'nun izni ile gerçekleştirilmektedir⁴³.

Barter yoluyla yapılan dış ticaret işlemlerinde, eşdeğer malların gönderilmesi ve teslim süresi en fazla 90 gündür. Mallar gönderilmediği takdirde mal bedeli mukavelede belirtilen döviz cinsi ile 10 iş günü içinde

42 Bu yönetmelik Haydar Aliyev tarafından 28 Mart 1995 yılından onaylamıştır, www.az-customs.net, 23/02/2006

43 "The Tah Code of the Republic of Azerbaijan", <http://www.tahes.gov.az/eng/ganun/mecelle.html>, 23/02/2006

alacaklının banka hesabına yatırılmalıdır. Ayrıca, barter işlemleri İktisadi İnkişaf Bakanlığı'nın iznine tabidir.

Geçici kabul işlemlerinde, ihracat ve ithalat işlemlerini yapan devlet müessesesi ise İktisadi İnkişaf Bakanlığı'ndan izin alınarak, gerçek ve tüzel kişiler tarafından yapılması halinde ise Gümrük Organlarına beyan edildikten sonra gerçekleştirilir. Ayrıca, kuralların Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu kararı ile belirlenmesi kaydıyla İktisadi İnkişaf Bakanlığı'nın izni ile sınır ticareti yapılabilmektedir⁴⁴.

İhraç edilen malların bedelinin önceden ödenmiş olması veya gayri kabili rücu akreditif yolu ile veyahut yetkili bankaların teminatının bulunması gerekmektedir. Mallar ülke dışına çıkarılırken bu üç yöntemden birinin mutlaka yapılmış olduğunun Gümrük Organlarına tevsiki gerekmektedir.

İthalatta uygulanan gümrük vergisi oranları ürüne göre değişmektedir. Motorlu taşıtlar %15 gümrük vergisine tabi iken, kimyasallar ithalatında gümrük vergisi uygulanmamaktadır. Gıda maddelerinin gümrük vergisi oranları %0 ve %15 oranında değişmektedir⁴⁵.

Gümrük vergisinden tamamen muaf olan ürünler ülkeye bir yabancı yatırımcı tarafından ortak yatırım projelerinde ya da %100 yabancı sermayeli yatırımlarda kullanılmak üzere getirilen yatırım malları, transit mallar ve ülkede çalışan yabancı personelin kişisel eşyalarıdır.

BDT dışı ülkelerden ithalata %18 oranında KDV uygulanmaktadır. BDT ülkeleri menşeli ürünler menşe ülkelerinde (Kazakistan hariç) KDV'lendirilmektedir. Azerbaycan'ın BDT dışı ülkelere uyguladığı %18

44 "İhrac nezareti hakkında Azerbaycan Respublikasının Ganunu", <http://sahibkar.biz/az/legal/law/Ehport.doc>, 23/02/2006

45 "Import tah: Business Guide Azerbaijan", Ernst & Young,

[http://www.ey.com/global/download.nsf/Azerbaijan/AZ_Business_Guide_2005/\\$file/AZ_Business_Guide.pdf](http://www.ey.com/global/download.nsf/Azerbaijan/AZ_Business_Guide_2005/$file/AZ_Business_Guide.pdf), 25/02/2006

oranındaki KDV vergisi Türkiye'nin Azerbaycan pazarında BDT ülkeleri ile rekabet edebilirliğini olumsuz yönde etkilemektedir⁴⁶.

İthalatçıların beyan edilen gümrük değeri üzerinden alınan ve %0,015 oranındaki ya da en aşağı 16 500 Manat değerindeki gümrük işlem harcını ödemeleri gerekmektedir. Bu harç ürünlerin Gümrük Vergisine ve KDV'ye tabi olup olmamasından bağımsız olarak talep edilmektedir⁴⁷.

III. AZERBAIJAN GÜMRÜK VERGİLERİNİN ULUSLARARASI NORMLARA UYUMLULAŞTIRILMASI

Serbest ekonomiye geçidi ilke edinen ve Dünya ekonomisine bütünleşme çabalarında olan Azerbaycan Cumhuriyeti bunun için gerekli olan adımları ve yasal düzenlemeleri de gerçekleştirmektedir. Tam anlamıyla tamamlanmasa da birçok yasal düzenleme yapılmıştır. Azerbaycan dış ticaret sisteminin yasal çerçevesini oluşturan hukuki norm ve düzenlemeler genelde iki grup halinde incelenebilir; Tarife dışı düzenlemeler ve Tarife Düzenlemeleri.

Tarife dışı düzenlemelerin esasını aşağıdaki Cumhurbaşkanı kararnameleri oluşturmaktadır.

- 1 Ocak 1994 tarihli "Azerbaycan Cumhuriyetinde dış ticaretin verimliliğinin artırılması hakkında kararname"⁴⁸

46 "Value Added Tax: Business Guide Azerbaijan", Ernst & Young, [http://www.ey.com/global/download.nsf/Azerbaijan/AZ_Business_Guide_2005/\\$file/AZ_Business_Guide.pdf](http://www.ey.com/global/download.nsf/Azerbaijan/AZ_Business_Guide_2005/$file/AZ_Business_Guide.pdf), 25/02/2006

47 "Value Added Tax... a.g.e, s-14

48 "Prezidentin Fermanları", <http://www.az-customs.net/prezident.htm>, 23/02/2006

•5 Nisan 1994 tarihli "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde dış ticaretin serbestleştirilmesi hakkında kararname"⁴⁹

•17 Aralık 1996 tarihli "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde dış ticaret düzenlemelerinin iyileştirilmesi hakkında kararname"⁵⁰.

Normların uluslararası standartlara uyumlulaştırılması adına yapılan düzenlemeler dış ticaret rejimini liberalleştirilmesi adına önemli adımlardır.

Bazı mallar dışında Azerbaycan'da üretilen malların ihracatı için izin aranmamakta, bunların gümrük makamlarına beyan edilmesi yeterli bulunmaktadır. İhracatı özel kurallara tabi olan mallar grubuna ise petrol ve petrol ürünleri, elektrik enerjisi, kıymetli metaller ve pamuk dahil edilmiştir. İthalatta bazı kota ve lisansların kısmen iptali yoluna gidilmiş, fiyatların serbestleştirilmesi için önlemler alınmıştır. Özel sektöre daha fazla serbesti tanınmış⁵¹, devlet kurumlarının yaptığı ticaret anlaşmaları ise Ticaret Bakanlığı'nda tutulan sicile tescil şartına bağlanmıştır. Bütün bunlarla birlikte, bazı malların (alkol, tütün gibi) ithalatı için lisans alınması, anti damping önlemlerinin öngörülmesi, trampa işlemlerinde tescil ve süre koşulunun aranması gibi tarife dışı sınırlamalar da varlığını sürdürmektedir⁵².

Tarife düzenlemelerinin esasını 20 Haziran 1995 tarihli "Gümrük Tarifeleri Hakkında Kanun"⁵³ ve 1997 tarihinde yürürlüğe giren Gümrük Mecellesi oluşturmaktadır. İthalat ve ihracat sırasında gümrük vergilerinin oranları ve elverişli ticaret rejimi uygulanan ülkelerin listesi Bakanlar Kurulu tarafından belirlenir. Bu listede yer almayan ülke mallarına uygulanan oran 2

49 "Prezidentin Fermanları... a.g.e.

50 "President Serencamları", <http://www.az-customs.net/prezident-s.htm>, 25/02/2006

51 "Azerbaijan – trade and trade Facilitation Review"

http://www.adb.org/Documents/Reports/Trade_Facilitation/trade_facilitation_review_AZE.pdf, 01/03/2006

52 "Azerbaijan – trade and trade Facilitation Review".. a.g.y,

53 "Gümrük tarifeleri hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu", No: 229, Azerbaycan Gazetesi, 29 Kasım 1995,

misli artırılır. Azerbaycan'da hem ad-valorem (malların gümrük değerine göre % olarak hesaplanan), hem özelliqli (mal birimine göre belirlenmiş değerle hesaplanan), hem de karma vergi türü uygulanmaktadır⁵⁴. Ayrıca yerli üretimi korumak amacıyla anti damping ve telafi edici önlemler de öngörülmüştür. Tarifeye ilişkin tavizlerin tanınması yetkisi Bakanlar Kurulu'na verilmiştir. Dış ticaretten alınan vergiler esas olarak aşağıdakilerdir:

- Gümrük vergisi: Bu vergi sadece ithalatta uygulanmaktadır. Vergi oranı, malların türünü dikkate almadan gümrük değerinin %15'i olarak saptanmıştır.

- İhracat vergisi: (daha sonra detaylı olarak anlatılacaktır) 28 Mart 1995 tarihli kanunla düzenlenmiştir. Bu vergi stratejik ürünlerin (petrol ve petrol ürünleri, pamuk, havyar gibi) ihracatından alınmaktadır. Vergi matrahı, ülke içindeki toptan fiyat ile sözleşme fiyatı arasındaki fark, vergi oranı ise %70'dir. Bu durumda ilave olarak KDV, gümrük resmi ve devlet yol fonu harcı alınmamaktadır.

- KDV: Bu verginin oranı %16-%20 arasında değişmektedir. BDT ülkeleri dışına ihracatı yapılan mallardan KDV alınmamaktadır⁵⁵.

- Tüketim ("excise") vergisi: Bu vergi, bazı tüketim mallarından, ziynet eşyalarından alınan dolaylı vergi türüdür. Vergi tutarı, malları üreterek satan firmalar ve yabancı yatırımın yapıldığı işletmeler tarafından ödenir. Vergi matrahı için üretim fiyatı ile satılan bu tür malların değeri esas alınır. Oran ise %2 ile %90 arasında değişmektedir. BDT ülkeleri dışına ihracatı yapılan mallardan tüketim vergisi alınmamaktadır⁵⁶.

⁵⁴ "Procedure for withholding of taxes at the source of payment"

<http://www.taxes.gov.az/eng/taxpayers>, 16/02/2006

⁵⁵ "Azerbaijan – trade and trade Facilitation Review: Import Regulations"

www.adb.org/Documents/Reports/Trade_Facilitation/trade_facilitation_review_AZE.pdf, 03/03/2006

⁵⁶ "Elave Deyer Vergisinden Azad Edilme", <http://www.az-customs.net/1520.htm>, 18/01/2006

Bütün bunlarla birlikte, dış ticaret ve vergi mevzuatı hususunda Azerbaycan'da reform çalışmalarına devam edilmekte ve bu konuda önemli tartışmalar da varlığını sürdürmektedir.

A. Azerbaycan Gümrük Teşkilatının Yapısı

Azerbaycan Gümrük işlemleri doğrudan Cumhurbaşkanına tabi olan Azerbaycan Gümrük Komitesi tarafından yürütülmektedir. Geniş yetkilerle donatılmış Gümrük teşkilatı sürekli yenilenen bilgi ve donanımına sahiptir. Etkin bir biçimde gümrük yapısı üzerinde denetime sahiptir. Gümrük Komitesi başkanı tarafından yönetilen gümrük teşkilatları bulunmaktadır. Gümrük Komitesine aşağıdaki birimler bağlıdır:

Nahçıvan Gümrük Teşkilatı, Bakı Baş Gümrük Teşkilatı, Hava Taşımacılığı Baş Gümrük Teşkilatı, Hazar Denizinde Azerbaycan Cumhuriyetinin Ekonomik Çıkarlarını Muhafaza Teşkilatı, Enerji Gümrük Teşkilatı, Aksiz Gümrük Teşkilatı, Nakliyat Gümrük Teşkilatı, Nahçıvan şehir Gümrük Teşkilatı, Astara Gümrük Teşkilatı, Balaken Gümrük Teşkilatı, Bilesuvar Gümrük Teşkilatı, Elibayramlı Gümrük Teşkilatı, Yevlah Gümrük Teşkilatı, Gence Gümrük Teşkilatı, Sederek Gümrük Teşkilatı, Sumqayıt Gümrük Teşkilatı, Tovuz Gümrük Teşkilatı, Haçmaz Gümrük Teşkilatı, Hudaferin Gümrük Teşkilatı, Culfa Gümrük Teşkilatı, "Azerterminalkompleks" Dış İlişkiler Birliği, Merkez Laboratuvarı, Eğitim Merkezi⁵⁷

1. Dünya Ekonomisine Entegrasyon Sürecinde Dış Ticaret Hacminin Düzeyi

Dünya ekonomisine entegrasyonu hedefleyen Azerbaycan için bu süreçte önemli olan bazı hususlar vardır. Özellikle entegrasyonun ve uluslararası örgütlere üyeliğin Azerbaycan dış ticaretine ne gibi etkileri

⁵⁷ "Sisteme dahil olan gömrük organları ve teşkilatları", <http://www.az-customs.net/struktura.htm>, 14/03/2006

olacağını iyi analiz etmesi gerekiyor. Dış ticaret hacminin düzeyi dünya ekonomisine entegrasyonun en temel ve en sık kullanılan göstergesidir. Bu çerçevede gerek ihracatın veya gerekse ithalatın GSYİH'ye oranı kullanılabilirlikle birlikte Azerbaycan'ın stratejik ürünlerin ihracatından alınan vergiyi saymazsak, ithalat üzerinden vergi almasından dolayı ithalata ilişkin verilerin daha güvenilir olması sebebiyle ithalatın GSYİH'ye oranını kullanmak daha doğru görünmektedir⁵⁸.

Dünya ekonomisine entegrasyonun göstergesi olarak dış ticaret hacminin GSYİH'ye oranının kullanılmasında dikkat edilmesi gereken iki nokta vardır. İlk olarak ekonominin liberalleştirilmesi ve ticaretin serbestleştirilmesi eğilimine ilişkin doğru bir sonuca ulaşabilmek için, yurt içindeki ticaretle uluslararası düzeydeki ticaret arasındaki ayrım dikkate alınmalıdır. Böylesine bir ayrım yapılmadığında, ulusal ticaretin uluslararası ticaretten daha hızlı arttığı bir durumda dünya ekonomisine entegrasyona yönelik eğilimlerde bir azalma görülebilir⁵⁹.

İkinci nokta ise, gerek ihracat ve gerekse GSYİH'nin toplamını bulmak için bütün ülke verilerini ortak bir para birimi cinsinden ifade etmekle ilgilidir. Bunun için kullanılan temel para birimi ABD doları olmakla birlikte bu dönüştürme işlemi yapılırken temel varsayımın, piyasa döviz kurunun farkı ülkelerdeki mal ve hizmetlerin göreceli değerini yansıttığı yani uzun dönemde satın alma gücü paritesinin (PPP) geçerli olduğu şeklindedir. Farklı yıllar arasında karşılaştırma yapabilmek için ise enflasyon dikkate alınmalıdır. Toplam ticaretin GSYİH'ye oranını kullanarak dış ticaret hacminin belirlenmesindeki bu güçlükler nedeniyle ortalama açıklık ölçüsü geliştirilmiştir⁶⁰.

58 Christopher Chase-Dunn, "Globalization: a world-systems perspective," Journal of World-Systems Research, Dordrecht, Netherlands, 1999 s 4

59 Christopher Chase-Dunn, "Globalization: a world-systems perspective," Journal of World-Systems Research, Dordrecht, Netherlands, 1999 s 5

60 Chase – Dunn, a.g.e., s 7

2. Vergi Rekabetinin Yaygınlaşması

Dünya ekonomisinin gittikçe artan düzeyde bütünleşmesi, ticaret serbestleşmesindeki gelişmeler, sermaye kontrollerinin azalması ve telekomünikasyon ve taşıma teknolojilerindeki hızlı yenilikler ülkeler arasında mal, hizmet ve özellikle sermayenin hareketini kolaylaştırmıştır. Bu gelişmeler sonucunda vergi mükelleflerinin vergi tabanlarını düşük vergi oranlarına sahip ülkelere kaydırmak suretiyle yüksek yurt içi vergilerden kaçınabilme olanağına kavuştukları fikri genel olarak kabul edilen bir görüştür⁶¹. Bu nedenle de ulus devletin yabancı sermaye yatırımlarını ekonomisine kazandırmak için vergiden daha fazla taviz verdiği gözlemlenmektedir. Bu süreç göz önüne alındığında Azerbaycan'ın yabancı sermaye yatırımlarını ekonomiye kazandırmak için daha fazla vergi muafiyetleri sağlaması ve özellikle de gümrük vergilerinde oranları uluslararası normlara uygunlaştırması gerekmektedir.

Bunda etkili olan unsurlardan biri mevcut yasal düzenlemelerin dış ticaret işlemlerinden elde edilen gelirleri vergilendirmede yetersiz kalması iken bir diğer neden özellikle sermaye üzerinden alınan vergiler alanında yaşanan vergi rekabeti olarak karşımıza çıkmaktadır.

Finansal sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ve yabancı sermayenin artan ölçüde yeni gelişmekte olan ekonomilere yönelmesi ulusal ekonomileri bu pazardan pay kapma yarışına sokmuştur. Bu paydan daha fazla pay alabilmek için Azerbaycan'ın da uluslararası normları iyi incelemesi ve bu yönde düzenlemeleri geciktirmeden yapması gerekmektedir.

Ülkeler arasında bir yandan mevcut pastadan daha fazla pay kapabilmek diğer yandan ülke içinde yatırım yapan kısa ve uzun vadeli yabancı sermayenin yurt dışına kaçışını engelleyebilmek için kıyasıya bir

61 Chase – Dunn, a.g.e., s 8

rekabet söz konusudur. Hükümetler arası bu rekabetin son tartışma temeli ise vergi rekabeti alanıdır. Vergi rekabeti ülkelerin egemenlik alanları içinde yabancıların elde ettiği gelirler üzerinden alınan vergileri ya tamamen kaldırmak ya da söz konusu vergilerin oranlarında indirimle gitme anlamına gelir. Vergi rekabetinin bir sonucu olarak bu kaynağı özellikle vergilendirmek istememeleri yanı sıra genelde devletlerin sermaye bağımlılıkları bu konuda belirleyici olmaktadır⁶².

B. Azerbaycan'ın Uluslararası Örgütlerle İşbirliği, Azerbaycan Dış Ticaretine Etkileri Gümrük Vergilerinin Uluslararası Normlara Uyumlulaştırılması

Azerbaycan'ın Dış Ticaret sisteminde yeni olan hususlardan biri de bazı uluslararası ekonomik örgütlere üyelik ve bunlardan alınan kredilerdir. Azerbaycan'a kredi veren kuruluşların başında IMF, Dünya Bankası, Uluslararası Kalkınma Örgütü, EBRD, IBRD, Türk Eximbank'ı ve İslam Kalkınma Bankası gelmektedir. Söz konusu krediler, pazar ekonomisine geçişi kolaylaştırmak amacıyla açılan proje kredileridir. Bu uluslararası kuruluşlar tarafından yapılan yardımlar da önemli boyutlara ulaşmıştır. Bu uluslararası örgütlerin daha sonraki bölümlerde inceleyeceğiz ve Azerbaycan vergi sistemi ve dış ticaret işlemleri üzerinde etkileri anlatılacaktır. Uluslararası normlara uyumlulaştırılma ve gümrük vergilerinin azaltılmasında bu örgütlerin önemli etkileri bulunmaktadır⁶³.

Azerbaycan aynı zamanda bazı bölgesel örgütlerin de üyesi bulunmakta ve ekonomik bütünleşme denemelerine girişmektedir. Bunların en önemlileri Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Bağımsız Devletler Topluluğu, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) ve GUÖAM (Gürcistan-Ukrayna-Özbekistan-Azerbaycan-Moldova) çerçevesinde yürütülmektedir⁶⁴.

62 Chase – Dunn, a.g.e., s 8-9

63 “Uluslararası İlişkiler”, www.mfa.gov.az, 13/01/2006

64 “Uluslararası İlişkiler”, www.mfa.gov.az, 13/01/2006

Dünya Ticaret Hacminin Artmasının Gümrük İdarelerinin Değişen Rolüne ve Gümrük İşlemlerinin Basitleştirilmesine Etkileri önemlidir.

Dünya ticaretindeki baş döndürücü gelişmeler, hukuk yapılarını ve devletin sistemlerini de etkilemektedir. Uluslararası ticaretin hızlanması ve artması, elektronik ticaretin gelişimi, uluslararası ticaretin önemli bir tarafı olan Gümrük idarelerinin ve Gümrük İşlemlerinin de bu gelişmelere uydurarak bir engel teşkil etmemesi, aynı zamanda da yasadışı ticarete engel olması gerekiyordu.

Bugünün dünyasında erişilen yüksek ticaret hacmi, malların çabuk taşınma ve dağıtılma zorunluluğu gibi nedenlerle Gümrük İdarelerinin sanayi ve ticarete yükledikleri maliyetleri de düşürmeleri ve ticaretin bir darboğazı olmaması ve ekonominin rekabet gücünü olumsuz yönde etkilememek için işlemleri basitleştirecek, yazışmaları ve fiziki kontrolün sayısını azaltacak yollar bulmak zorundadırlar⁶⁵.

Bu zorunluluk Gümrük İdarelerinin modernleştirilmesi çalışmalarını başlatmış olmakla birlikte tüm dünyada gümrük işlemlerinin basitleştirilmesi ancak kontrollerin de etkinleştirilmesi üzerine yoğun çalışmalar yapılmaya başlandı.

Gümrük İdareleri uluslararası ticaretin büyümesinde ve küresel pazarın gelişmesinde önemli rol oynamaktadır. Gümrük İşlemlerindeki etkinlik ve verimlilik ülke ekonomilerinin uluslararası rekabetinde önemli etkileri vardır.

Dünya çapındaki yüksek rekabet altında uluslararası ticaret ve yatırım verimli, basitleştirici ve destekleyici ülkelere doğru akmaktadır. Aynı zamanda bunlar bürokratik ve yüksek maliyetli ülkelerden hızlı bir şekilde kaçmaktadır.

65 Ali Tigrel, Dünya Gümrük Günü Etkinlikleri İstanbul Paneli — 2 , 26.01 .2001, s.42

Ülkelerin Gümrük sistemleri ve gümrük işlemleri uluslararası ticareti ve gelişmeyi engelleyici şekilde olmamalıdır.⁶⁶

Uluslararası Ticaretin basitleştirilmesi için dünya çapında birçok kuruluş ve ülke çalışmalar yaparak kendilerini geleceğe en iyi şekilde hazırlamaya çalışmıştır. Bunların arasında Dünya Gümrük Örgütü, Dünya Ticaret Örgütü ve UNCTAD gümrük işlemlerinin dünya çapında basitleştirilmesi ve uyumlaştırılması yönündeki yakın çalışmaları ile ticaret önündeki engeller kaldırılmaktadır. Bu kuruluşların etkilerini bir araya getirmek gümrük işlemlerinin basitleştirilmesine ve hızlandırılmasına önemli katkılar sağlamaktadır.

- Gümrük İdarelerinin Değişen Rolü Çerçevesinde Gümrük İdarelerinin Modernizasyonu

Dünya çapında artık üretim süreci giderek bilgisayarlı hale geliyor. Bugün artık hem ülkeler arasında hem de şirketler arasında otomasyon sistemleri geliştirmek zorundayız ki, bu tür üretim süreçleriyle Uluslar arası ticaret artık uluslararası bir mübadele zincirinin parçası haline gelmiştir. Bu zincirde; siparişin geldiği yer, tedarikçinin kimliği, ürünün tanımlanması, faturanın gönderilmesi, sevkiyatın başlatılması, yük senedi, teslimat, ödeme, alındı makbuzu ve garanti verilmesi gibi aşamalar yer almaktadır. Yani bu tür temel bir alım satım işleminde yüzlerce doküman söz konusudur.

Bütün bu işlemlerin otomasyonlu sistemlerle yapılması alanında Birleşmiş Milletler Ticareti Kolaylaştırma Merkezi (UN/CEFACT)⁶⁷ ve Birleşmiş Milletlerin(BM) tavsiye kararları çok etkili oluyor. Azerbaycan 30 Temmuz 1993 yılından itibaren bu teşkilatın üyesidir ve yıllık raporlardan

⁶⁶ www.wcoomd.org, 17.03.2006

⁶⁷ "UNECE Annual Reports", <http://www.unece.org/about/about.htm>, 19/03/2006

etkilenmektedir⁶⁸. FIATA⁶⁹ gibi sivil toplum örgütleri de ticaretin önündeki engelleri azaltmaya çalışıyor Otomasyonlu sistemlerin ilk başlatma maliyetlerinin oldukça yüksek olması gümrüklerin otomasyonlu sistemlere geçmesinde zorluklar çıkartmaktadır. Ancak, eğer gerçekten küresel ekonomiye entegre olunacaksa bu ilk yatırım maliyetine katılmak gerekmektedir. Bu şekilde uluslararası tedarik zincirine katılmak mümkün olur. Her şeyi kâğıtta olan bir sistemden, otomatik sisteme doğru geçmeye çalışmaktayız ve şu an geçiş aşamasındayız. Bu nedenle her şey çok karışıktır. Hükümetler arası tavsiye kararları alınıyor, Uluslararası ticaretin kolaylaştırılması ve elektronik ticarete ilişkin standartların saptanmasında çalışmalar yapılıyor. Daha sonraki bölümlerde UNDP Azerbaycan Gümrük Komitesi arasındaki işbirliği ile ilgili bölüm incelendiğinde bu konuya değinilecektir.

Gümrük normlarının belirlenmesi adına çok önemli düzenlemeler yapılmıştır. Bunlardan bazıları aşağıdaki gibidir.

Geçici İthalat Sözleşmesi (İstanbul Sözleşmesi)

Dünya Gümrük Örgütü'nün "İstanbul Sözleşmesi" adıyla anılan Geçici İthalat Sözleşmesi, Gümrük İşbirliği Konseyi'nin İstanbul'da yapılan 75/76'ıncı oturumunda kabul edilmiştir. Sözleşmenin 26'ıncı maddesi uyarınca 5 üye veya gümrük birliği ya da ekonomik bir birliğin uygun bulmasından sonra 3 ay içinde yürürlüğe girmesi hükme bağlandığından 27 Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Sözleşmenin amacı, uluslararası ticaretin önündeki engelleri ortadan kaldırmak, ticaret çevrelerinin eşyalarını getirecekleri her bir ülkenin geçici

68 "Member countries" http://www.unece.org/oes/member_countries/member_countries.htm, 19/03/2006

69 "FIATA", <http://www.un-ngls.org/fiata.pdf>, 19/03/2006

ithalata ilişkin ulusal gümrük formalitelerine tabi kılmadan, kolaylıkla bir ülkeden diğerine hızlı bir şekilde geçirebilmelerini sağlamaktır.

İstanbul Sözleşmesi, geçici ithalata ilişkin tüm hükümlerin tek bir metin içinde yer almasını amaçlamaktadır. Söz konusu sözleşme eşyanın ve karayolu taşıma araçlarına ilişkin tüm sözleşmelerin yerine geçmekte ve geçici ithalata ilişkin bir örnek hükümler getirmektedir⁷⁰.

Revize Kyoto Sözleşmesi

Revize Kyoto Sözleşmesi, uluslararası ticaretin gelişmesinde önemli rol oynayan “Gümrük işlemlerinin” etkin ve verimli bir şekilde yürütülebilmesini teminen Dünya Gümrük Örgütü (DGÖ) bünyesinde hazırlanan bir uluslararası sözleşmedir.

İlk olarak, 1974 yılında yürürlüğe giren “Gümrük İşlemlerinin Basitleştirilmesi ve Ahenkleştirilmesine İlişkin Uluslararası Sözleşme (Kyoto Sözleşmesi), daha sonra uluslararası ticarete meydana gelen gelişmeler ve değişimler neticesinde 1999 yılında DGÖ tarafından yeni koşullar dikkate alınarak Revize edilmiştir⁷¹.

C. AZERBAIJAN’IN DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ İLE OLAN İLİŞKİLERİ VE GÜMRÜK VERGİLERİNE ETKİLERİ

1. Azerbaycan DTÖ İlişkileri

Azerbaycan’ı yakından ilgilendiren Gürcistan, Ermenistan, Türkiye gibi ülkeler DTÖ üyesidir. Azerbaycan 11 Aralık 2005 tarihli verilere esasen

70 “İstanbul Sözleşmesi”, http://www.gumruk.gov.tr/Content.aspx?cT=0&cld=0_3_2_1, 14/02/2006

71 “Revize Kyoto Sözleşmesi”, http://www.gumruk.gov.tr/Content.aspx?cT=0&cld=0_3_2_1, 14/02/2006

Dünya Ticaret Örgütü'nde aday ülke olarak bulunmakta olan 32 ülkeden birisidir⁷².

DTÖ'nün "Azerbaycan için Çalışma Grubu" 1997 yılında kurulmuştur. Müzakereler halen başlangıç aşamasındadır. Mevcut durumda Azerbaycan'da ithalat gümrük oranları 0-15% arasındadır. Bu oranların ortalama oranı ise %10'dur. Azerbaycan'ın DTÖ'ye üyeliği ekonomik kalkınma, sanayileşmesi, ülkenin bilimsel ve dış ticaret siyasetini uygulamaya sokması ile yakından ilgilidir. Dünya pazarında mal ve hizmetlerin değerleri, tarife ve tarife dışı engellerin izinli seviyesinde karşılıklı bir bağlılık içinde ortaya çıkmaktadır⁷³.

Bu gerçeğin bilinmesi nedenindendir ki, bütün ülkeler dış ticaret hareketinin değer ve büyüklüğünü kendi lehine çevire bilmek amacıyla uluslararası dış ticaret siyasetini uygulamıştır.

Bütün dünyada yaranmakta olan ve üzerinde çok müzakere edilen global ekonomik sistemin temel özelliği, devletin kuruluşunda yarattığı değişikliğin çok hızlı olmasıdır. Eğer global planda Azerbaycan öz yerini planlaştıra bilmezse, değişim parametrelerini uluslararası menfaat yönünde istifade etmezse, bu hızlı değişikliğin Azerbaycan için elbette kaçınılmaz olumsuz sonuçları olacaktır.

Olumlu, şok edici ve bir taraftan mevcut kuruluşu tedricen yok eden özelliklere sahip değişiklik dinamikleri karşısında Azerbaycan nasıl dayanacaktır? Azerbaycan'ın DTÖ'ye üyeliği önemlidir? Eğer önemliyse, bu istikamette neler yapılmalıdır⁷⁴.

72 "Members and Observers" www.wto.org, 28/03/2006

73 Saygılıoğlu, a.g.m.,

74 Saygılıoğlu, a.g.m.

2. Azerbaycan'ın DTÖ'ye Üyeliğinin Olası Etkileri

- Ülkeye yabancı sermaye getirmek amacıyla daha etkili ve kaliteli hizmet gösterilmesi
- Yatırımın Miktarının artırılması
- Daha rekabete dayanıklı bir ekonomiye zemin yaratılması
- Servetlerden daha ciddi ve faydalı kullanılması
- Uluslararası ortamda gerçekleşen yeniliklere daha kolay şekilde ulaşma bilme
- Ülke refahının yükseltilmesi
- Azerbaycan ekonomisinin kalkınmasının sağlanması bakımından önemlidir⁷⁵.

Azerbaycanlı işadamları global ortamda yeni pazarlara açılabilmelidirler. Bu pazarlara giriş ise DTÖ'ye üyelik sayesinde kabul edilecek olan global ticaretin kanunlarına dayanmaktadır. Azerbaycan'ın DTÖ'ye üye olmadan ekonomisinde yeni ve kapsamlı bir büyümenin yaşanması çok zor ve olanaksız olacak, en azından zaman kaybına neden olacaktır⁷⁶.

Dünya Ticaret Teşkilatına üye olmanın yarattığı avantajlar genelde 3 alanda kendini gösterir. İlk üstünlük, DTÖ üyesi olan ülkelerin fiyat mekanizmasının lazım olan hukuki altyapıyı kurmak zorunluluğunda olmasından kaynaklanmaktadır. Bildiğimiz gibi, Batı ülkelerinin ekonomik sistemleri kanunlara ve bu kanunları uygulamağa mecbur olan kurumlara güvenmektedir. Batı ülkelerinde yaratılan kanunlar sıklıkla değiştirilmekle toplumun tüm kesimlerinin ihtiyaçlarını karşılamağa çalışmaktadır.

DTÖ üyeliğinin yarattığı ikinci avantaj, sermayenin giriş kanunları ile ilgilidir. DTÖ üyesi olan ülkeler diğer DTÖ üyesi olan ülkelere ithal ettikleri

⁷⁵ Saygılıoğlu, a.g.m.

⁷⁶ Saygılıoğlu, a.g.m.

mallara gümrük tarifesi uygulamalı, bu tarife oranı DTÖ çerçevesinde yürütülen çok taraflı görüşmeler sonunda belirlenen seviyeye indirilmeli ve dış ticarette uyguladıkları tarife dışı engellere belirli zamandan sonra son vermelidir. DTÖ üyesi ülkeler DTÖ üyesi olmayan ülkelere mal ithal ettikte döviz alanlarından problemler yaşamamaktadır.

DTÖ üyeliğinin yarattığı üçüncü ve çok önemli olanak ise, DTÖ üyeliğinin sağladığı çözüm mekanizmalarından yararlanma olanağıdır. Çünkü DTÖ üyesi olmayan ülkelere bele bir olanak yaratılmamaktadır. Daha önceki bölümde anlattığım Dünya Ticaret Örgütü çözüm mekanizması Azerbaycan dış ticaret işlemlerinde daha önceki dönemlerde çıkan ve gelecekteki çıkabilecek sorunların çözümü için önemli rol oynayabilir.

Azerbaycan'ın DTÖ üyesi olması ve global ticaret sisteminin bir parçası olması amacı ile elde edilecek olumlu neticelerden yararlanmak için:

- DTÖ üyelik müzakerelerini başarıyla sonlandırılması
- DTÖ kanunları ile uyumlulaştırılan sektör ıslahatlarının gerçekleştirilmesidir⁷⁷.

Kapsamlı bir ıslahat siyasetinin hazırlanması ve ıslahata bağlı olacak sektörlerin daha açık ve rekabetçi pazar ortamının gereklerini yapabilmesi için bu sektörlerin rekabete hazırlanması önemlidir. Üyelik stratejisinin yaratılması ve uygulanması tüm ülkedeki ilgili tarafların aktif katılımı teşvik edilmelidir. Stratejide ulusal ve dış ticaret ilişkilerinin sorumlu kurumlar arasında karşılıklı destek mekanizması kurulmalıdır.

Bu çerçevede strateji aşağıdaki konuları kapsamalıdır:

- DTÖ'nün önemli bildiği noktaların kısa bir zamanda gerçekleştirilmesi

⁷⁷ Saygılıoğlu, a.g.m.

- DTÖ'nün temel politikalarına uyumlulaştırmanın temel prensip olarak belirlenmesi
- DTÖ Ekonomi Politikasının benimsenmesi
- Azerbaycan ekonomisinin rekabet gücünün ve özel sektörün menfaatinin artırılmasının esas amaç olarak seçilmesi
- Ekonomide karşılaştırmalı üstünlüklere esaslanan bir anlayışın işlenmesi ve diğer⁷⁸.

Dünya Ticaret Örgütüne üyeliğin Azerbaycan ihracatçısına ne gibi avantajlar sağlayacağı önemlidir. Bu konuda daha detaylı inceleme yaparsak; DTÖ kurumları aracılığıyla geniş kapsamlı ve zengin içerikli bilgiye ulaşma olanağı yakalamakta, aynı zamanda bu kurumların aracılığı ile ticari anlaşmazlıkların adil bir çözüme kavuşturulması sağlanılmaktadır. Bunun yanı sıra, DTÖ'ye üye olan tüm devletlerin pazarına girme olanaklarına sahip olmaktadırlar. Çok taraflı ticaret görüşmelerinde tam ve beraber hukuklu üye devlet olarak bulunur ve dünya ticaret politikasını etkileme olanağı elde ederler⁷⁹.

İthalatçılara olacak olumlu etkileri ise: İthalat vergi oranlarının azaltılması neticesinde milli pazarda rekabet yeteneğini artıracaktır. Üreticiler daha ucuz ve kaliteli ham mal alır, tariflerin aşağı düşmesi ham mal, yarı mamullerin ve diğer ürünlerin ucuzlaşmasına neden olacak ki, bunun da üzerinde kurulmuş üretimin sonucu olarak üretilmiş ürünün ve hizmetin maliyeti ucuzlaşmaktadır ve bu nedenle de üreticilerin maliyetinde düşüş yaşanır⁸⁰.

Bütünlükte toplumun kazançlarının listesi ise daha geniştir. Bunlar:

78 Saygılıoğlu, a.g.m.

79 "Azerbaycanın Dünya Ticaret Teşkilatına üyeliğinin gazanc ve itkileri" 14/03/2006 www.ekspert.az/contents/default.asp?lg=1&nm=7&yr=2005&sn=35#8247, 14/03/2006

80 "Azerbaycan'ın Dünya Ticaret Teşkilatına üyeliğinin gazanc ve itkileri" 19/03/2006 www.ekspert.az/contents/default.asp?lg=1&nm=7&yr=2005&sn=35#8247, 16/03/2006

Ulusal düzenlemelerin uluslararası normlara uygunlaştırılması ve bu alanda gelişmekte olan ülkelerin standartlarının uygulanması aracılığı ile ekonomik kalkınma ve iç pazar ıslahatlarını hızlandırır.

Ekonominin yönetilmesinde, özellikle de dış ekonomik faaliyetin düzenlenmesinde devletin rolü azalır, bu ise dış ticaret ve yatırım işbirliğinin önünü açar.

Ülkeye olan güven artar, onun sermaye ve kredi riskini azaltır.

DTÖ üyesi olan bütün ülkelerin sınırlarında teminatlı transit hukuku elde etmiş olur⁸¹.

Dış ticaret prosedürlerinin sadeleştirilmesi, ithal ve ihraç işlemlerinin hesaplanması ve sisteminin şeffaflaştırılması, yapay bürokratik engellerin ortadan kaldırılması neticesinde kayıt dışı ekonominin ve yolsuzluğun boyutu azalır.

Tabii ki, Azerbaycan'ın DTÖ aracılığı ile dünya ekonomisi ile bütünleşme yolundaki ilerlemesi ile birlikte kayıpları da mümkündür. Kayıpları aşağıdaki gibi gruplaştıra biliriz:

Ulusal pazarda rekabetin artması sonucunda, rekabet olanağı olmayan malların üretiminin durması ve rekabet gücü olmayan hizmet sektörlerinde zorlukları yaşanacaktır.

Devlet bütçesinin gümrük oranları ve vergileri maddesi gereğince gümrük vergilerinde düşüş yaşanır. Buna dayalı olarak ta kısa vadede bazen orta vadede ekonomik sıkıntı ve bütçe açığının artması gözlemlenebilir.

81 Saygılıoğlu, a.g.m.,

Teknoloji ürünlerinin ithali nedeniyle patentlerden faydalanma durumunda komisyon hakların ödenişi sanayinin üretim maliyetini artırır ve onların fiyat rekabetindeki gücünü azaltır

Devletin yerli sanayinin korunması amacıyla doğrudan ve dolaylı sübvansiyonları kademeli olarak azaltılmaktadır ve bu alanların da adaptasyon süreci yaşanıyor. Fiyatların dünya pazarları seviyesine ulaştırılması üreticinin masraflarını artırır.

Azerbaycan'ın DTÖ'ye üyeliği Azerbaycan ekonomisinin Dünyaya entegrasyonunu hızlandıracak, gümrük vergilerini Dünya normları ile aynı seviyeye ulaştıracaktır. Kısa hatta belki de uzun vadede gümrük vergilerinin miktarlarındaki düşüşten dolayı bütçe zorluklar yaşayacaktır. Fakat uzun vadede standartların yükselmesi ile bu sıkışıklık ortadan kalkacak ve olumlu etkileri ortaya çıkacaktır.

Azerbaycan'a DTÖ üyeliğinin yaratacağı imkanlar, usta bir siyasi liderlikle beraber Azerbaycan'ın devlet kurumları ve özel sektörün da faaliyetinde bağlıdır. Bu nedenden Azerbaycan DTÖ üyeliği ile bağlı yenilikleri pratik bir anlayışla devam ettirmeli ve bu üyeliğin yaratacağı imkanları en iyi şekilde kullanma iradesini göstermelidir⁸²

D. IMF'NİN AZERBAYCAN'LA OLAN İLİŞKİLERİ VE YÜRÜTÜLEN POLİTİKALAR SONUCU AZERBAYCAN GÜMRÜK VERGİLERİNİN DURUMU

1. IMF ile İlişkilerin İlk Dönemi: 1991 – 1994

SSCB döneminde Azerbaycan ekonomisi komünist ekonominin bir alt sistemi niteliğini taşımakta ve ülkenin ekonomik organizasyonu ve işleyiş

82 Elekber Eldaroğlu, 'Azerbaycan' Bülteni - 22, Azerbaycan Milli Demokratiya Vakfı, 31 may 2001, s 142

mekanizmaları SSCB'nin planlama stratejisi doğrultusunda biçimlenmekteydi. Tesislerin tümü SSCB'nin ihtiyacına göre kurulmuştu. Azerbaycan ekonomisinin itici gücü niteliğindeki Sanayii öteden beri petrol Sanayii olmuştu. İhracatın genellikle rafine petrol ürünleri, makine ve tekstil ürünleriyle, şaraptan oluşan bir kısmı Rusya ve Ukrayna gibi diğer Cumhuriyetlere gerçekleştirilirken, ithalatın da büyük kısmı yine bu Cumhuriyetlerden alınan gıda ürünleriyle, rafine edilip yeniden ihraç edilmek üzere ithal edilen ham petrol ürünlerinden oluşmaktaydı⁸³.

Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını kazandıktan sonraki süreçte (1991 sonrası) mevcut ekonomik yapının tasfiyesi nedeniyle çok önemli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Merkezi planlamaya göre örgütlenilmesi nedeniyle birçok tesisin durması veya üretimin atıl seviyede kalması söz konusu olmuş; SSCB'deki işletmelerle ekonomik bağlantıların koparılması ve ülkenin diğer Cumhuriyetlerdeki pazar payını kaybetmesinin yanı sıra SSCB döneminde merkezden sağlanan sübvansiyonların da kesilmesiyle birlikte üretimde şok düşüşler yaşanmıştır. Bu süreç hiperenflasyon olarak yorumlanabilecek boyutlara varan enflasyon olgusuyla birleşince ekonomik yapının bozulmasına yol açılmıştır. Buna ilaveten 1992–1993 yıllarında Ermenistan'ın müdahalesiyle kaybedilen toprakların getirdiği iç politik kriz ve iç savaş tehlikeleri ülkenin sosyoekonomik açıdan zayıflamasını beraberinde getirmiştir. Uygulanan yanlış para ve maliye politikaları sonucunda ciddi bütçe ve dış ticaret açıklarıyla karşılaşmıştır. Bütçe açıklarının Milli Bank (Azerbaycan Merkez Bankası) vasıtasıyla kapatılmaya çalışılması, para arzının artmasına ve iç borç stokunun yükselmesine neden olmuştur. Bu süreçte dolaşıma çıkarılan Manat (AZM) derhal değersizleşmeye başlamış ve örneğin ABD \$'ı karşısında 245 kat değer kaybetmiştir. Sonuçta 1992–1994 döneminde dış ticaret hacmi yaklaşık %50 azalmış ve 1994 yılında ilk kez dış açık verilmiştir. 1992 yılında ekonomik yapıda herhangi bir radikal değişikliğe

83 "Azerbaijan", *IMF Economic Review*, 1992,

gidilmeksizin gerçekleştirilen fiyatların serbest bırakılması, enflasyonun 1994 yılında %1664'lük seviyelere gelmesinde önemli etken olmuştur⁸⁴.

Geçiş döneminin başlangıcı olarak kabul edebileceğimiz 1991-1994 yılları arasındaki bazı makroekonomik göstergelere bakıldığında durumun vahimeti açık bir şekilde kendini gösterecektir: 1990 yılına oranla 1994 yılında GSYİH %53, sanayi üretimi %62, tarımsal üretim %44, hane halkının tüketimi %75 ve tüm finansal kaynaklara yatırım anlamında gerçekleşen birikim %45 azalma göstermiştir. Bu ekonomik düşüşün sonucunda ne yazık ki, hane halkının yaşam seviyesi 3,6 defa azalırken, ortalama aylık reel ücret seviyesi %60'lık bir düşüş göstermiştir. Bu veriler, geçiş döneminin ilk yıllarının aynı zamanda köklü bir fakirleşme dönemi olarak Azerbaycan iktisat tarihine geçtiğini göstermektedir⁸⁵.

2. IMF Destekli Politikaların Başlaması - 1995 ve Sonrası

Geçiş döneminin ilk yıllarında ekonomide yaşanan kötü gidişat 1995 yılının başından itibaren iktisat politikalarında köklü önlemlerin alınması gereğini ortaya çıkarmıştır. Aslında Azerbaycan ekonomik krizden çıkma arayışlarında dış yardıma daha önceki yıllarda da sıcak bakmış ve 18 Eylül 1992 tarihinde IMF'ye üye olmuştur. Ancak IMF'den ilk krediyi 19 Nisan 1995 tarihinde kullanabilmiştir. Aynı şekilde Dünya Bankası ve Uluslararası Kalkınma Birliği'ne 1992'nin Eylül ayında katılmış olmasına rağmen Dünya Bankası tarafından finanse edilen ilk proje 1995'in Nisan ayında onaylanmıştır. Bunda savaşın sona ermesi, 1995 yılında yapılan seçimlerle Azerbaycan parlamentosunun oluşturulması ve yeni iktidarın ekonomik krizle mücadelede kararlılık göstermesinin rollerinin olduğu söylenebilir⁸⁶. Ancak

84 "Azerbaycan'da Yeniden Yapılanma ve Ekonomik Yükselişin Orta Vadeli Programının Esas İstikametleri (1997-1999)", Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Yayını, Bakü, 1996, s.4-5

85 "EIU Country Profile 1999-2000 (Azerbaijan)", The Economic Intelligence Unit Limited, 1999, s.8.

86 Tapio Saavalainen, "Azerbaijan, Macroeconomic Stabilization and Reform", <http://www.imf.org>, 13/02/2006

IMF'nin ve Dünya Bankası'nın Azerbaycan'da böylesi bir reform programına 1995 yılından itibaren destek vermesinin altında çok daha farklı bir gerekçenin aranması gerektiğini düşünüyoruz. 20 Eylül 1994 tarihinde dünyanın en önde gelen petrol şirketleri, Asrın Mukavelesi adı verilen petrol anlaşmasının imzalanmasını sağlamış ve bu durum ülkenin dünya ile entegrasyonu konusunda ilk ciddi adım olarak yorumlanmıştır⁸⁷.

IMF, petrol kaynaklarıyla yabancı sermayenin ilgisini çeken böylesi bir petrol ülkesinin daha fazla ekonomik istikrarsızlık içinde bocalamasına seyirci kalamamıştır. Dış krediye izin vermiş⁸⁸ diğer taraftan Dünya Bankası'nın Azerbaycan 'a yardım programının temel amacının da petrol kaynaklarını idare etmek için Hükümetin yapısal kapasitesini güçlendirmek yönünde teknik yardım sağlamak ve reformları hızlandırmak için esas ilkeleri belirlemek için çalışmalar yapılması yönünde baskılar yapmıştır⁸⁹.

Sonuçta Azerbaycan hükümetinin teşviki ile dünyanın önemli ekonomik, finans kurumları ve bankalarıyla ilişkiler kurulması için tedbirler alınmış, onların danışmanlık ve teknik yardımıyla iki ekonomik paket 1995–1996 yıllarında uygulamaya konmuştur. Bu reform politikalarının IMF tarafından desteklenmesine 2000'li yıllarda da devam edilmiştir⁹⁰.

87 Yusifzade, Kamil, "The Development of the Oil and Gas Industry in Azerbaijan", *Azerbaijan International*, SOCAR Section, Yaz, 1996 (S- 42)

88 Bunun bir yansıması olarak örneğin, 1992 ve 1999 arasında, genelde hükümetin petrol sanayisini yönetebilmesi ve geliştirmesi amacıyla kurumsal yapısını güçlendirmesi için teknik yardım sağlayan projeler ile uluslararası yardım 639 milyon dolara ulaşmıştır. <http://www.ceps.be/Pubs/2000/wd/stabpactturk/152turk8.php>, 11/03/2006

89 Tarık Aydın, "Azerbaycan ve Dünya Bankası", <http://www.mutasyon.net/makaleler/taydin/default.asp>, 21/02/2006

90 Aliyev, F, *The International Monetary Fund and Reforms in Azerbaijan*, Budapest, Hungary, Şubat 2002.

3. Azerbaycan – IMF İlişkilerinde Önemli Krediler (1992-2001)

18 Eylül 1992 tarihinde 117 Milyon SDR ile IMF'e katılındı. Nisan 1995'de 46 milyon \$'lık katkıyla IMF uzmanları istikrar programını hazırladı. Bu uzun dönemli IMF-Azerbaycan işbirliğinin ilk önemli sonucuydu.

Kasım 1995'de IMF, hükümetin 1995–1996 ekonomik reform programını 132 milyon \$'lık krediyle destekledi. Ekonomik reform programı sıkı para ve maliye politikalarıyla enflasyonun azaltılmasının yanı sıra finans sektörünün yeniden yapılanması, fiyat yapısının rasyonelleştirilmesi ve özelleştirmede hızlı bir gelişme sağlamak gibi yapısal reformları da içermektedir.

Aralık 1997'de toplam 64 milyon \$'lık iki kredi daha onaylandı. Bu kredilerle enflasyonun düşürülmesi ve büyümenin yeniden başlatılması gibi makroekonomik istikrara yönelik amaçlar söz konusuydu. Bu iki kredi daha orta vadeliydi ve 1998 programını desteklemek için verilmişti.

Ocak 1999'da onaylanan 112 milyon \$' kredi ise 1999 ekonomik ve finansal programını desteklemek ve 1998'de dünya petrol fiyatlarında yaşanan düşüşün ihracata yönelik olumsuz etkilerini gidermek için verildi. Diğer taraftan bu krediyle kamunun yeniden yapılandırılmasına yönelik yapısal reformlara da destek verilmeye devam edildi.

Temmuz 2001'de Azerbaycan hükümetinin ekonomik reformlarını desteklemeyi sürdürmek için Fakırlığı Azaltma ve Büyüme Kolaylığı adı altında 100 milyon \$'lık kredi verildi. Bu kredinin ana amacı, makroekonomik istikrarı yeniden sağlamak, ekonominin petrol dışı sektörlerinin büyümesini teşvik etmektir⁹¹.

91 Aliyev a.g.m.

Uygulamaya konan ekonomik paketlerin amaçları ise kısaca şunlardır:

- Finans alanında istikrarın sağlanması
- Devletin kurumları ve mali düzeninin güçlenmesi
- Ekonomide yapısal değişikliklerin gerçekleştirilmesi ve özel mülkiyetin geliştirilmesi
- Üretimin artırılması
- Ekonomide iç ve dış yatırımları özendirecek ortamın yaratılması
- Hane halkının yaşam seviyesinin iyileştirilmesini amaçlayan ve çeşitli sosyal grupların durumlarını dikkate alan bir sosyal politikanın uygulanması

Bu çerçevede IMF destekli para, maliye, döviz kuru ve dış ticaret politikasına yönelik düzenlemeler gerçekleştirilmiştir⁹².

4. Azerbaycan Ekonomisinde IMF Destekli Politikaların Genel Vergi Düzenlemeleri Açısından Sonuçları

1995 sonrası döneme büyüme ve enflasyon açısından bakıldığında olumlu bir eğilimle karşılaşılmaktadır. Uygulanan IMF destekli istikrar programıyla birlikte yeniden bir büyüme sürecinin başladığını söylemek mümkündür. 1991–95 döneminde büyüme açısından gerçekleşen negatif değerlerin ardından, 1996'da %1,3, 1998'de %10 ve 2000'de %11,4'lük büyüme oranları sağlanmıştır. Bu büyüme oranlarına rağmen enflasyon oranının giderek düştüğü, 1998 ve 1999'da negatif olduğu ve 2000 yılında TÜFE cinsinden %2.1'lik bir ortalama yıllık enflasyon yaşandığını belirtmek gerekir. Uygulanan sıkı para politikalarının neticesinde bankacılık kesimi yeniden yapılanmış, sistemden bazı devlet bankaları da dâhil birçok banka çekilmek zorunda kalmıştır. Toplam banka sayısı 1995'de 210 iken 2000 yılında 59'a gerilemiş, toplam aktifler içerisinde kamu bankalarının payı azalarak, yabancı bankaların da ortak olduğu özel bankaların payında onamlı

92 Nesirova, Z, Sovyetler Birliği Dağıldıktan Sonra Azerbaycan'da Ekonomik Gelişme, Yüksek Lisans Tezi, M.Ü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2002, s 55

bir artış yaşanmıştır. Bu noktada ekonominin para ikamesi sürecine girdiğinin altını çizmek gerekir. 2001 Eylül ayı sonunda banka mevduatlarının %81'i dolardan oluşmuştur⁹³.

1995 sonrasında uygulamaya konan IMF destekli sıkı para politikaları ve kontrollü dalgalı kur rejimi neticesinde, özellikle 1997–1998 yıllarında meydana gelen yüksek sermaye girişleriyle enflasyon kontrol altında tutulmaya çalışılırken, Manat aşırı değerlenmiş ve Rusya Krizinin de etkisiyle ihracatta önemli düşüşler yaşanmıştır. 1999 yılında dalgalı kur rejimine geçişle beraber Manat dolar karşısında değer kaybetmeye başlamış ve bu durum ihracata yansımıştır⁹⁴.

Dış ticaret verileri açısından bakıldığında 1994–1999 döneminde sürekli dış açık verilmesi söz konusu iken 2000 yılında uygulanan kur rejiminin de etkisiyle ilk defa fazla verilmiştir. IMF destekli politikaların dış ticaret alanındaki bir başka sonucu ise ülkenin dış ticaretinin ülkelere göre kompozisyonunda yaşanan değişimdir. Daha önceleri BDT ülkelerine yapılan ihracat artık onamlı ölçüde Avrupa Birliği ülkelerine kaymıştır. Bu noktada özellikle İtalya ve Fransa'ya olan ihracatta bir artış yaşanmıştır. Toplam ihracatın çok onamlı bir kısmının petrol ürünleri olduğu düşünüldüğünde Asrın Mukavelesinin sonuçları kendini göstermeye başlamıştır, denilebilir. 2000 yılına gelindiğinde Azerbaycan'ın uluslararası ticaretteki uzmanlaşma sürecinde yaşanan değişimin sürdüğü görülmektedir. İhracatın petrol ve ürünlerine büyük ölçüde bağlı olması (2001'in ikinci çeyreğinde toplam ihracatın %93'ü) petrol-dışı imalat Sanayi ürünlerinin ihracatındaki düşüşlerin sebebini oluşturmaktadır. Hatta ithalatta imalat Sanayi malları ağırlık teşkil etmeye başlamış (toplam ithalatın %70'i) ve bu durum 1990'ların başındaki pozisyonla uyumsuzluk göstermiştir. Dış ticaret yapısında yaşanan bu değişiklikler; imalat sanayisinde ortaya çıkan ciddi gerilemeye, petrol

93 Tacis, *Azerbaijan Economic Trends*, Ocak-Mart 2000, s.39

94 Ayhan Karaca, "Azerbaycan'da Ekonomik Dönüşüm Süreci Ve Reformların 10. Yılı", <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ocakozel2002/ayhan.htm>, 23/02/2006

malzemesi ithalatının artmasına ve hane halkının ithal olunan yeni ürün çeşitlerine karşı artan eğilimine işaret etmektedir⁹⁵.

IMF destekli sıkı maliye politikaları neticesinde kamu harcamalarında yaşanan azalmalara rağmen, kamu gelirlerinde de gerçekleşen düşüşler, kamu finansman açığının kapatılmasında dış kaynak kullanımının artmasına yol açmıştır. Bununla birlikte bütçe açığının finanse edilmesinde özelleştirmeden elde edilen gelir ve diğer benzeri iç kaynaklardan da yararlanılmıştır. 2000 yılına gelindiğinde devlet gelirleri içerisinde en önemli gelir kaynağını KDV gelirleri oluşturmaktadır. Cari açıkların finansmanında da yabancı kaynaklar kullanıldığından dış borç stoku 1993'de 50 milyon\$ civarında iken 2000 yılında 1,2 milyar\$'a yaklaşmıştır. Hatta ihracat gelirlerindeki artıştan daha hızlı bir dış borçlanma süreci yaşanmaya başladığını vurgulamak gerekir. Bu noktada Uluslararası Kalkınma Teşkilatı, Avrupa Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası, Japonya Uluslararası Ekonomik İşbirliği Fonu gibi kurumlardan da kredi alınmış olmasına karşın, alınan dış kredilerde üstünlüğün IMF ve Dünya Bankasında olduğunu belirtmek gerekir⁹⁶.

Bu aşamada bir hususa dikkat çekmek yerinde olacaktır: 1992–1994 döneminde sanayi üretimi petrol Sanayi dâhil tüm Sanayi alanlarında 1990 yılına göre ortalama %50 azalmışken, bu düşüş IMF destekli politikaların uygulandığı 1995'ten sonra daha da hızlanarak 2000 yılında yine 1990'a göre %70 olarak gerçekleşmiştir⁹⁷.

95 Nesirova, a.g.e., s- 77

96 Nesirova, a.g.e., s.79-80

97 Nesirova, a.g.e., s.81

5. IMF Destekli Politikaların Gümrük Vergileri Üzerinde Etkileri

Öncelikle IMF'nin bu alandaki genel politikalarına göz atmak gerekmektedir. Gelişmiş ülkelerin kendi ihracatlarını artırmaları için diğer ülkelerde engel olarak görünen kota, gümrük vergileri gibi ulusal ekonomiyi koruyucu uygulamaları kaldırmak en önemli hedeflerden birisidir. Bir başka açıklayıcı nokta da IMF'nin ülkelerin borç ödeme sorunlarına bakış açısıyla ilgilidir. Ülkeler borçlarını ödeyememe sorunuyla baş başa kaldıklarında kendi ticaret yapısında bir takım kısıtlamalar ve düzenlemeler yaparak bu sorunu aşmaya çalışmaktaydılar. IMF bu ülkelere borç ödeme sorunlarını aşmaları için bir yandan borç verirken, bir yandan da ticaretteki bu kısıtlamaların kaldırılmasını ve ticaretin serbestleşmesini istemektedir.

IMF ile yürütülen çalışmaların ve Azerbaycan yönetiminin gerçekleştirdiği reformlar sonucunda, Azerbaycan Cumhuriyeti dışa açık ekonomik büyüme modelini benimsemiş ve bu bağlamda dış ticaretin serbestleştirilmesi ve genişletilmesi amacıyla pazar ekonomisinin taleplerine cevap vermesine yönelik olarak dış ticaret mevzuatında düzenlemeler yapmaktadır. Ancak, henüz dış ticaretin tam anlamıyla liberalleştirildiğini söylemek mümkün değildir. Dış ticaret mevzuatında sürekli yeni düzenlemeler yapılmaktadır.

Azerbaycan Devleti Gümrük Organları tarafından asgari ithal fiyatı belirlenerek, bu fiyatın altında beyan edilen mallara belirlenmiş fiyatlar üzerinden Gümrük Vergisi uygulanabilmektedir. Bu yetki Gümrük Kanununda düzenlenmiştir⁹⁸.

98 "Ülke İktisadiyatında Harici Kredilerin Rolü", Azerbaycan Gazetesi, 31 Ocak 2001

E. AZERBAIJAN VE BİRLEŞMİŞ MİLLETLER KALKINMA PROGRAMI (UNDP) İLİŞKİLERİ VE GÜMRÜK YAPISI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

UNDP 1993 yılından itibaren Azerbaycan'da Faaliyet göstermektedir. Bu güne kadar UNDP bütçesi 29 milyon ABD dolarına varan 60'tan fazla çeşitli Programlar ve Projeler gerçekleştirmiştir. Bu projeler yönetim sisteminin iyileştirilmesine, çevrenin korunmasına, yeniden yapılandırma ve benzeri işlerin yürütülmesini kapsamaktadır. UNDP projeleri Azerbaycan Hükümeti ile işbirliği içinde gerçekleştirilmektedir.

UNDP ve Devlet Gümrük Komitesi tarafından imzalanmış "Azerbaycan Respublikası Devlet Gümrük Komitesinin potansiyelinin güçlendirilmesi ve bilginin paylaşılması ağının yaratılması" Projesi bu tür projelerden biridir.

UNDP ve Azerbaycan arasındaki ilk işbirliği anlaşması 26 Ocak 1999 yılında UNDP Azerbaycan temsilcisi Ercan Murat ve Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Gümrük Komitesinin başkanı Kemaleddin Heyderov tarafından imzalanmıştır. 2001 yılı Mayıs ayında ikinci bir işbirliği imzalanmıştır. Projenin asıl amacı Devlet Gümrük Komitesinin teknik potansiyelinin, artırılmasıdır⁹⁹.

1. Gümrük Organları tarafından Ortaya Çıkarılmış Usulsüzlüklerin Kayıt Altına Alınması Amacıyla Oluşturulan Otomasyon Sistemi (GRNAS)

Bu sistemin amacı ihlal ve usulsüzlüklerin bir veri tabanında toplanılmasını amaçlamaktadır. Kaçakçılık, usulsüzlük, yolsuzluk ve diğer hukuk ihlalleri bu sistem sayesinde kayıt altına alınmaktadır. Bu sistemle gümrüklerde giriş ve çıkış senetleri düzenlenmektedir.

99 "İmzalanan Anlaşmalar", www.scc-undp.org/az/podpisanie.shtml, 13/02/2006

Şu anda Azerbaycan Cumhuriyetinin gümrük birimleri tarafından ortaya çıkarılmış hukuk ihlallerinin kaydı ve denetimi Otomasyon Sistemi"nin C++ dilinde yazılmış program hazırlanmıştır.

Otomasyon Sistemin teknik altyapısında 22 bilgisayar ve bir server-bilgisayar bulunmaktadır. Tüm bilgisayarlar ve ana bilgisayar gümrük birimlerinde ve Devlet Gümrük Komitesinin Kaçakçılık ve Gümrük Kurallarının İhlali ile Mücadele Baş Biriminde yerleştirilmiştir¹⁰⁰.

Sistemle ilgili daha geniş bilgi verirsek;

Cumhuriyet gümrük birimlerinin faaliyetinin asıl alanlarından biri gümrükten giren mallar ve taşıtlar için gümrük işlemlerinin resmileştirilmesinin sağlanmasıdır. Yük gümrük beyannamesinde (YGB) gösterilen bilginin doğruluğuna gümrük birimlerinin denetimi bu sürecin ayrılmaz parçasıdır.

Malların ve taşıt araçlarının gümrük resmileştirilmesini, yeni YGB'nın kullanımının kabul edilmesini ve YGB'ya aynı zamanda denetimini GRNAS çerçevesinde haberleşme teknolojilerinin kullanımı planlanmaktadır¹⁰¹.

2. Eğitim Alanında İşbirliği

UNDP ve Azerbaycan Gümrük Teşkilatı arasındaki işbirliğinin sonucu olarak gümrük personelinin eğitimi alanında işbirliği de yürütülmektedir. Personelin Avrupa Birliği ve Dünya Ticaret Örgütü gümrük normları ile ilgili bilgi edinmesi ile birlikte yabancı dil gibi konularda da bilgi sahibi olması bu işbirliğinin sonucu olarak sağlanmağa devam etmektedir. Ayrıca gümrüğün fonksiyonları, gümrük personelinin genel görevleri gibi alanlarda da bilgilendirme sağlanmağa devam etmektedir¹⁰².

100 "Kaçakçılığın önlenmesi", <http://www.scc-undp.org/az/kontrabanda.shtml>, 13/02/2006

101 "GRNAS", <http://www.scc-undp.org/az/astok.shtml>, 13/02/2006

102 "Eğitim alanında İşbirliği", <http://www.scc-undp.org/az/obuchenie.shtml>, 13/02/2006

F. AZERBAIJAN DÜNYA BANKASI İLİŞKİLERİ VE GÜMRÜK VERGİLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Azerbaycan'ın Dünya Bankası ile olan ilişkileri hem dış ticaretin gelişmesinde hem de dış ticaret vergilerinin belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. Çifte vergilendirmenin önlenmesi gibi konuların yanı sıra, dış ticaretin geliştirilmesi için sağlanan krediler ilişkilerde önemli rol oynamıştır.

90'ıncı yıllarda Sovyetler Birliği'nde derin siyasal ve ekonomik sorunlar ortaya çıktı. SSCB'nin Uluslararası Finans sistemine katılmak isteği 15 Temmuz 1991'de Sovyetler Birliği Cumhurbaşkanı M. Gorbaçov Dünya Bankası'na üye olmak için başvurması ile açıkça kendini gösterdi. 1991'in Aralık ayında Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra ise 15 üye ülke Bankaya üye olmak için başvurular ve 1993'ün Haziran ayına kadar 15 ülke Dünya Bankası'nın üyesi oldu¹⁰³.

Belirlenen şemaya göre Azerbaycan Eski SSCB cumhuriyetleri arasında 6-cıdır.

Azerbaycan 18 Eylül 1992 tarihinde IMF'nin 170. üyesi olmuştur. Azerbaycan'a IMF'de 112 milyon ABD Doları tutarında özel çekme hakkı tanınmıştır¹⁰⁴. Azerbaycan 1992'nin Eylül'ünde ise IBRD'nin ve MIGA'nın, 1995'in Mart ayında IDA'nın, Ekim ayında ise IFC'nin üyesi oldu. 1995'in Eylül ayında Baku'de Dünya Bankası'nın ofisi kuruldu. 1995 yılından başlayarak Dünya Bankası tarafından toplam tutarı 310 milyon dolar olan 9 proje tasdik edilmiştir. Buna ek olarak 0.2 milyon dolar tutarında yabancı yardımların idare edilmesi ve kamusal tedarik için grant (bağış) esaslı para

103 Hankişiyev B.A., Mirzeyev M.M., Devlet Maliyesi, Bakü Ticaret Üniversitesi Yayınları, Bakü, 1998, s 36-40

104 Azerbaycan Ülke Raporu, Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı, Ankara, 1994, s.34

ayrılmıştır. Bununla birlikte, IFC 7 proje için 23.76 milyonluk kredi tahsis etmiştir¹⁰⁵.

Azerbaycan Dünya Bankası'na ve Uluslararası Kalkınma Birliği'ne 1992'nin Eylül ayında katıldı. Dünya Bankası'nın yardım programı çeşitli tanzim ve düzenleme, yatırım kredileri vasıtalarıyla, tavsiye nitelikli hizmetler sağlayarak Azerbaycan'ın yeni ekonomik sisteme geçişini desteklemeyi hedeflemektedir. Bankanın Azerbaycan'a yardım programının başlıca amacı petrol kaynaklarını idare etmek için Hükümetin yapısal kapasitesini kuvvetlendirmek yönünde teknik yardım sağlamak ve reformları hızlandırmak için esas ilkeleri belirlemektir¹⁰⁶.

5 Aralık 1995'de Paris'te Dünya Bankası tarafından düzenlenen, dünyanın tüm bölgelerinden banka ve şirketlerinin 50'ye yakın temsilcisinin katıldığı yatırım konusundaki konferansında Azerbaycan'ın birçok problemlerle karşı karşıya olduğu, fakat petrol zengini, 7,2 milyon nüfuslu bu ülkenin ekonomik reformlarda kararlı tutum sergilediği ve birçok sektörlerde yatırım olanakları sağladığı vurgulanmıştır. Hatırlatmak gerekmektedir ki, bu gün Azerbaycan ihracatının önemli bir bölümünü petrol ihracatı oluşturmaktadır¹⁰⁷.

Bu konferansta Dünya Bankası Azerbaycan'ın orta dönem için ekonomik beklentilerinin ümit verici olduğunu, Azerbaycan hükümeti ve Dünya Bankası'nın işbirliği içinde çalışmaları sonucu tarımsal sanayi, turizm ve eczacılık sektörlerinde yatırım imkânlarının artma eğilimi gösterdiği bildirilmiştir. Ülkenin zengin tarım potansiyeli, geniş petrol kaynakları ve potansiyel olarak güçlü olan özel sektörü yatırımcılara cazip olanaklar sunmaktadır. Fakat Azerbaycan'ın potansiyeli daha çok onun acil fiyat istikrarı, hızlandırılmış kurumsal reformlar ve ödemeler bilânçosunu

105 World Bank Activities in Azerbaijan, World Bank Organisation, Washington, 1998, s.1

106 World Bank Activities in Azerbaijan, World Bank Organisation, Washington, 1998, s.2

107 World Bank Activities in Azerbaijan, World Bank Organisation, Washington, 1998, s.2

denkleştirme çabalarını içeren ekonomik reformlarda kararlı olduğundan kaynaklanmaktadır. Hükümet IMF'nin yardımı ile 1995 yılının evvelinden tam manasıyla makroekonomik reformlar dizisine başlamıştır.

Konferansta tartışılan başlıca konular şunlardır:

- Özelleştirme süreci altında istihdam esnekliği
- Toplumsal servetlerin dağıtılmasındaki tutumlar
- Vergi şemaları ve çifte vergilendirme sorunu
- İhracat kredileri ve kredi sigortası şemaları ve
- Yatırım kayıtlarının lojistiği.

Dünya Bankası Azerbaycan Hükümetinin reform programlarını, özellikle ihracatın geliştirilmesi yönünde kabul edilen ölçüler konusundaki işlemlerini tamamlamıştır.

Konferansa katılan Azerbaycan Cumhurbaşkanı H.Aliyev şunları önemle vurgulamıştır ki, Azerbaycan kişisel özgürlüklerin ve demokratik kurumların oluşturulması yönünde karardır. Aliyev daha sonra şunları da ilave etmiştir ki, Azerbaycan'ın ekonomik politikası; ekonominin liberalleştirilmesi, özel sektör, tekellerin ortadan kaldırılması, ülkenin en kısa zamanda serbest pazar ekonomisine taşımak doğrultusundadır. O işaret etmiştir ki, hükümet son 2 yıl içinde politik ve ekonomik reformlar sürecini başarıyla tamamlamıştır ve bu sonuç yabancı yatırımın ülkeye gelmesini kolaylaştırmıştır. Bununla beraber yabancı yatırımcıların haklarını ve yükümlüklerini belirleyen yeni kanunlar kabul edilmiştir¹⁰⁸.

Azerbaycan'ın orta dönem için beklentileri ülkenin zengin petrol kaynakları ve potansiyel olarak güçlü olan özel sektöründen dolayı olumludur. 1994 yılında hükümet uluslararası petrol şirketleri ile ülkenin petrol yataklarının işletilmesi ve petrol üretimini artırılması konusunda anlaşma

108 "The Azerbaijan Republik offers major investment opportunities" The World Bank Organisation, News Release, 66, 1845 ,ECA, Washington, 1998, s.1-2

imzalanmıştır. Petrol kaynaklarına ilave olarak, Azerbaycan peşin parayla satılabilen pamuk servetine sahip zengin tarımsal topraklara ve kıymetli madensel kaynaklara sahiptir. Bundan başka ülkenin iyi kurumlaşmış, iyi yapıllı sanayi sektörü, düşük ücretli uzman işgücü, elverişli ve ucuz hammadde ihtiyatları vardır. Yabancı yatırımcılar için sağlık sektöründe, eczacılık ve turizm sektörlerinde iyi imkanlar olumlu koşullar yaratılmıştır¹⁰⁹.

1995'in ilk aylarından itibaren birçok malların fiyatları serbest bırakılmıştır ve finans sektöründe bazı reformlar başlatılmıştır. 1995'in ortalarında Hükümet Uluslararası alanda destek alan istikrar politikası ve yapısal değişiklikler çerçevesinde bir sıra önemli kararlar almıştır. Enflasyon hızının düşmesi, bütçe açığının azalması ve ülke para biriminin ABD doları karşısındaki kurunun sabit olması onu gösteriyor ki, istikrar programı tüm hızıyla uygulanmaktadır ve artık bunun bazı olumlu sonuçları kendisini göstermektedir. Özelleştirme programının amacı ise devlet müesseselerinin özel sektöre devredilmesidir. Açık artırımlar yoluyla küçük ölçekli müesseselerin özelleştirilmesi artık sona ermiştir. Orta ve büyük ölçekli müesseselerin özelleştirilmesi süreci ise tüm hızıyla devam ediyor.

Dış ticaretin liberalleştirme süreci çerçevesinde ise Azerbaycan hükümeti bir sıra gümrük vergilerinin ve ithal kotalarının iptali için kararlar almıştır. İhraç hacminin azalması ve Türkmenistan'dan ithal olunan doğal gazın fiyatlarının artması 1993 ve 1994 yıllarında dış ticaret açığının oluşmasına neden oldu. 1995'in ilk yarısı için dış ticaret açığı beklenenden az olmuştur ki, bunun da nedeni hükümetin Türkmenistan (doğal gazdan dolayı) ve Türkiye'ye olan borçlarının ertelendirilmesi olmuştur¹¹⁰.

Dünya Bankası tarafından finanse edilen ilk proje 1995'in Nisan ayında tasdik edilmiş 20.8 milyon ABD doları tutarındaki Petrol sektörüne

109 The World Bank Organisation, a.g.m., s.3

110 "Dünya Bankası'nın Orta Asya ve Azerbaycan'daki faaliyetleri" Azerbaycan: Dünya Bankası yayınları, 1995, Ekim, s.17-18

teknik yardım projesidir. Petrol kaynaklarının en etkin biçimde işletilmesi ülkenin gelecek gelişmesinde büyük rol oynadığından Dünya Bankası hükümete petrol sektörünün geliştirilmesi için gerekli politik önlemlerin alınması ve yapısal (hukuksal) ortamın hazırlanmasında yardım etmektedir. Söz konusu projenin amacı direkt yabancı sermayenin serbestleştirilmesi, petrol kaynaklarının işletilmesi işine yabancıların aktif katılımını sağlamak, petrol sektörü müesseselerinin verimliliğinin artırılmasıdır. Uygun koşullarla açılan bu kredi yeni yatırım hazırlanması zamanı teknik yardımı finanse etmek için kullanacaktır¹¹¹.

Enerji sektöründe Dünya Bankası doğal gaz sektörünün yeniden yapılanması projesini uygulamaktadır. Bu proje çerçevesinde bu sektörün esas müesseselerinin verimliliğinin artırılması ve altyapılarının geliştirilmesi işlerinde yardım sağlanacaktır. Enerji sektöründe atılan ciddi adımların büyük yararı vardır, çünkü doğal gaz ülkede kullanılan başlıca yakıt türüdür, ithal olunan doğal gazın fiyatı ise durmadan artmaktadır. Bu sektörün oldukça eskimiş, kötü durumda olan altyapısının yeniden yapılanması için Banka tarafından hazırlanmış proje çerçevesinde doğal gaz depolarının, dağıtım makinelerinin modernleştirilmesi, 2 yeni yeraltı gaz deposunun kurulması, üretim ve ticaret müesseselerinde gaz sayaçlarının yerleştirilmesi ve gaz hatlarının muhafazası işinin müteşekkil hala getirilmesi gibi işler görülecektir¹¹².

1998'in 30 Haziran ayına kadar Dünya Bankası ve IDA Azerbaycan'a 8 proje üzere toplam 289,7 milyon Amerikan Doları tutarında kredi ayırmıştır ki, bundan 130.9 milyon Amerikan Doları harcanmıştır¹¹³.

111 The World Bank Organization, News Release No.96/004, "World Bank Group Supports Reforms in Azerbaijan", Washington, 1998, s. 18

112 "Institution Building in Azerbaijan", The World Bank Organization, News Release, Washington, 1998, No.96/002., s.19

113 "World Bank Activities in Azerbaijan", The World Bank Organization, News Release, Washington, 1998, s.4

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN DIŞ TİCARET VERGİLERİNİN GELİŞİMİ VE EKONOMİYE ETKİLERİ

I. DIŞ TİCARET VERGİLERİNİN TOPLAM VERGİ GELİRLERİ İÇERİSİNDEKİ GELİŞİMİ

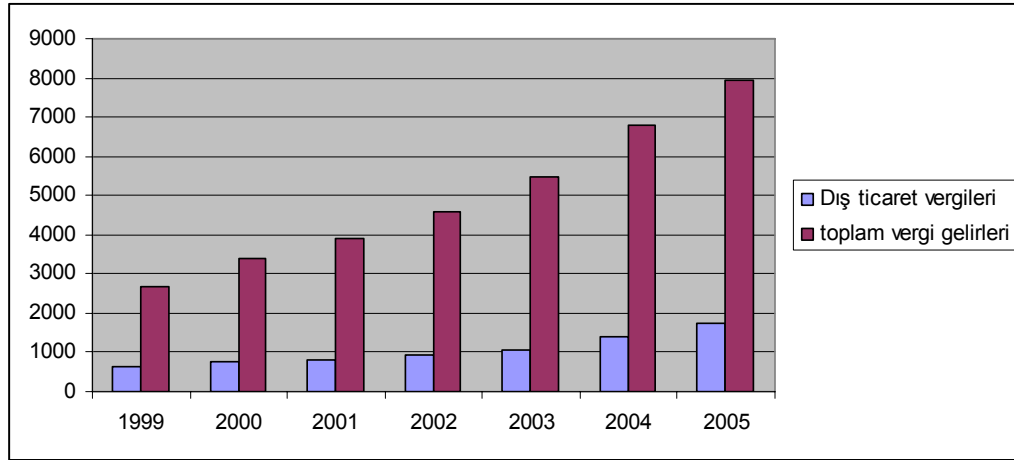
Azerbaycan dış ticaret vergilerini incelediğimiz zaman, temel amacın verginin doğuşuyla ortaya çıkan en eski amaç, kamu hizmetlerini finanse edilmesidir. Azerbaycan Dış ticaret vergilerinin mali amacı dışında mali olmayan amaçları da bulunmaktadır. Bunlar ise, devletin zamanla üstlendiği çeşitli fonksiyonlar sonucu devletin görevlerinin artmasıyla ortaya çıkmıştır. Azerbaycan Dış ticaret vergilerinin mali olmayan amaçları gelirin yeniden dağıtımına, konjonktürel istikrara, iktisadi büyümeye ilişkin amaçlar ve diğer amaçları kapsamaktadır.

Sosyalist ekonomik sistemden piyasa ekonomik sistemine geçiş yapan Azerbaycan'da bu verginin amaçlarına ulaşmanın yanı sıra piyasa ekonomisi için gerekli ekonomik altyapının oluşturulmasında da dış ticaret vergilerinin üzerine ek görev düşmektedir. Piyasa ekonomisine geçiş sürecinde gümrük vergilerini oluşturan vergilerin seçimi, uyumu, oranları, uygulanış biçimleri önem taşımaktadır. Bu faktörlerin gümrük vergilerinde dikkate alınması piyasa mekanizmasının etkin şekilde işlerliğini sağlayacaktır.

Azerbaycan dış ticaret üzerinden alınan vergilerinin toplam vergi gelirlerinde ki payı aşağıda tablo ve grafikde gösterilmiştir.

	1999	2000	2001	2002	2003	200
dış ticaret vergileri	639	746,1	822,2	921,8	1061,2	138
toplam vergi gelirleri	2688	3414	3891	4575	5494	681
% payı	0,23	0,21	0,21	0,2	0,19	0,2

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Enstitüsü, Gümrük Bakanlığı ve Maliye Bakanlığı verileri doğrultusunda oluşturulmuştur (milyard manat).

En son verileri incelediğimiz zaman, 129 950 000 Yeni Manat değerinde Gümrük geliri Azerbaycan bütçesinde 2006 yılı itibariyle yer almaktadır.¹

Bundan başka Azerbaycan'a ithalattan dolayı alınan katma değer, Aksiz vergileri ve Azerbaycan'a ithalattan dolayı önemli oranda vergi gelirleri 2006 bütçesi içinde yer almaktadır. Rakamsal olarak bakarsak:

- Azerbaycan'a ithalattan dolayı alınan KDV 328 340 000 Yeni Manat
- Azerbaycan'a ithalattan dolayı alınan Aksiz 17 970 000 Yeni Manat'tır.²

¹ "Azerbaycan Cumhuriyetinin 2006 Yılı Bütçesi", www.maliyye.gov.az, 22/04/2006

(Not: 0,97 Yeni Manat 1 Dolara tekabül etmektedir)

Yıllar itibariyle gümrük vergilerinin Azerbaycan genel vergi gelirleri içindeki payını incelersek görmekteyiz ki kamu giderlerinin karşılanmasında önemli paya sahip olan vergilerin içinde gümrük vergileri ortalama olarak %17'in üzerinde bir orana sahip olmuştur. Örneğin 1999 yılı itibariyle gümrük vergilerinin Azerbaycan vergi gelirleri içinde %23'lük bir orana sahip olduğu görülmektedir. Yaklaşık olarak Azerbaycan vergi sisteminin 1/4'lük hissesini oluşturan gümrük vergileri aynı zamanda 1999 bütçe gelirlerinde %16'lık bir paya sahip olmaktadır.

Sağlanan gelirlerin içinde gördüğümüz gibi gümrük gelirlerinin oranı oldukça yüksektir.

Azerbaycan bağımsızlığını kazanmasının ardından büyük ekonomik sıkıntılar yaşamış ve bütçe açıkları vermiştir. Azerbaycan bütçesindeki açıklar 90'lı yıllar boyunca devam etmiştir. Bütçe, bağımsızlıktan itibaren Dış ticaret vergilerinden elde edilen gelirler kamu harcamalarının karşılanması için önemli yer tutmuştur. Örnek olarak bazı yılların incelenmesinde bunu daha iyi görüyoruz.

1997'nin birinci çeyreğinde maliye ve gümrük organları tarafından toplanan 563.6 milyar Manat civarındaki meblağın 497.5 milyar Manatı (%91.5) devlet bütçesine dahil edilmiştir. Bu dönemde bütçe harcamaları 541.6 milyar Manat, bütçe açığı da 44.1 milyar Manat olarak gerçekleşmiştir. Bütçe gelirlerinin GSMH'deki payı %19.1, harcamaların payı da %20.7 olmuştur. 1996'da bu rakamlar sırayla %13.7 ve %15.3 civarındadır. Bütçe açığı GSMH'nin %1.7'sini oluşturmuştur. Bütçe gelirlerinin %88'i (429.5 milyar Manat) vergi gelirlerinden sağlanmıştır. Söz konusu meblağın 105 milyar Manatı KDV'den, 40.6 milyar Manatı aksizlerden (tanıtım), 129.3 milyar Manatı gelir vergisinden, 49.1 milyar Manatı ihraç vergisinden, 90.8

milyar Manatı gümrük vergisinden temin edilmiştir. Söz konusu rakamlar tahmin edilen gelirlerin üzerindedir.³

Bu dönemde devlet bütçesi harcamaları plan hedeflerinin %83'ü oranında realize edilmiştir. Sağlık alanına 38.2 milyar Manat, sosyal güvenliğe 95.8 milyar Manat dış borçların ödenmesine 3.1 milyar Manat, dış ekonomik ilişkilerin düzenlenmesine 6.7 milyar Manat harcanmıştır.⁴

90'lı yıllarda gümrük vergisinin oranları %12-%35 arasında değişmekteydi. Fakat ilerleyen yıllarda izlenen politikalar incelendiğinde, gümrük vergisi oranlarının düşük tutularak vergileme kapsamının genişletilmesine çalışıldığı anlaşılmaktadır. Kuşkusuz vergi kapasitesinin düşük, vergi kaynaklarının yeterli düzeyde olduğu mevcut durum göz önünde bulundurulursa, bu yol gayet mantıklı bir yol olarak düşünülebilir. Fakat gümrük vergisi üst oranının düşük düzeyde belirlenmesi eşitliğin sağlanmasını engelleyebilir.

1999 yılından itibaren ki dönemlerde de Azerbaycan bütçesi beklediği gelirleri elde etmeği başarmıştır. Devam eden ekonomik istikrar, yabancı sermayenin kalıcı olarak Azerbaycan'a gelmesi ve dış ticaretindeki artış bütçe gelirlerini her geçen sene artırmıştır.

Azerbaycan bütçesinde gümrük vergilerinin büyük bir pay oluşturduğunu görüyoruz. Gümrük rüsumları, ithalata dayalı KDV ve ithalata dayalı Aksiz (Özel Tüketim Vergileri) vergilerinin yanı sıra stratejik mallar olarak tanımlanan malların ihracatından elde edilen ihracat vergilerinin de bütçe içinde önemli paya sahip olduğu görülüyor.

³ "Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türkiye",
www.foreigntrade.gov.tr/DUNYA/RAPOR/baku/azerbay.htm - 38k, 15/03/2006

⁴ "Azerbaycan Cumhuriyetinin 1997 Yılı Ocak Nisan (4 Aylık) Ekonomik – Ticari Gelişmeleri ve Türkiye ile Olan İlişkileri",
<http://www.foreigntrade.gov.tr/DUNYA/RAPOR/baku/azerbay.htm>, 15/03/2006

Bütçe gelirleri içerisinde vergi gelirlerinin oluşumunu inceleyecek olursak, KDV'nin vergi gelirleri içerisinde en büyük paya sahip olduğunu görürüz. Daha sonra gelir ve kurumlar vergisi, vergi gelirleri içerisinde en büyük paya sahipleri. Aksız (özel tüketim), maden ve dış ticaret üzerinden alınan vergilerin diğer önemli gelir kaynağı olduğu görülmektedir.⁵

Daha önceki senelere baktığımızda vergi gelirleri içerisinde, tüketim üzerinden alınan vergilerin payı çok büyüktür. Tüketim vergilerini oluşturan KDV ve Aksız vergilerinin toplamının bütçe gelirleri içerisindeki payı 1997'de % 32,5, 1998'de % 35,1, 1999'de % 33,8'dir.⁶ Bu istatistiksel veriler Azerbaycan'dan tüketim vergilerinin vergi sistemine hâkim olduğunu göstermektedir. Bu durumun nedeni gelir vergisi uygulamasında karşılaşılan güçlükler ve gelir vergisi uygulamasına ağırlık verilmesi halinde vergi hâsılatının düşük düzeyde gerçekleşeceğidir. Ayrıca gelir üzerinden vergilendirilmesi gereken kurumların henüz gelişme aşamasında olması bu kaynaktan sağlanabilecek vergi gelirlerini azaltmaktadır.

Dış ticaret üzerinden alınan vergi geliri miktarları bütçe için önemli bir gelir kaynağı olduğunu 1999, 2000, 2001 yıllarında toplam bütçe gelirleri incelendiğinde daha iyi anlaşılmaktadır. Yıllar itibarıyla gümrük vergilerinin bütçe içerisindeki payı % 10'nun üzerinde gerçekleşmiştir. Azerbaycan için gümrük vergilerinin önemi yeni kurulduğundan itibaren büyük önem taşımaktadır. İlk yıllarda vergi sistemini oluşturmakta zorlanan Azerbaycan en kolay denetleyebileceği dış ticaret vergilerine büyük önem vermekteydi. Gümrük komitesinin yapısını güçlendirerek denetim yapmağı amaçlayan Azerbaycan bu konuda bir istisna değildir. Genelde tüm gelişmekte olan ülkeler ve az gelişmiş ülkeler gümrük vergilerini sıkı şekilde denetlemeye çalışmaktadırlar. Çünkü gümrük vergilerinin idaresi kolaydır; ithali gümrük

⁵ "Azerbaycan Cumhuriyetinin 2005 Yılı Bütçesi", www.maliyye.gov.az, 22/04/2006
⁶ Vergiler Gazetesi. Sayı. 22, 31 Ağustos, 2000. s. 3

vergisine tabi malların gümrük sınırlama geldiğinde yakalamak sorun yaratmaz.

Azerbaycan Cumhuriyetinin gümrük tarifesi, ticari ilişkilerin düzenlenmesine hizmet eden ve birtakım bileşenlerden oluşan bir müdahale mekanizmasıdır. Kanımızca, tarifenin oluşturulması sırasında, onun etkinliğinin doğrudan ilintili olduğu birkaç ana aşama (konu) üzerinde durulmalıdır. Bunlar⁷:

- Birincisi, uygulanacak gümrük vergisi türlerinin seçimi;
- İkincisi, tarife yapısının oluşturulması;
- Üçüncüsü, tarife sınıflandırma sisteminin işlenerek hazırlanması;
- Dördüncüsü, fiyat belirleme yöntemlerinin hazırlanması
- Nihayet, beşincisi, vergilendirmenin yapılması amacıyla, ithal malın menşe ülkesinin tespit edilmesi.

Gümrük tarifesi kendi işlevini, genel olarak, ülkenin vergi sistemi ile sıkı bir karşılıklı etkileşim içinde gerçekleştirir. Vergi sistemi, çoğu zaman, gümrük tarifesinin fonksiyonlarının bir bölümünü üstlenmekte ve onun etkisini tamamlamaktadır. Ülkelerin büyük çoğunluğunda ithal malları, gümrük vergilerinin yanı sıra, dengeleyici ithalat vergilerine de tabi tutulmaktadır. Bu verginin oranı, ulusal ekonominin ürettiği mallardan alınan verginin oranına eşittir.

Sınırdan uygulanan dengeleyici vergilendirme dışında, çoğu devlet, dolaylı bir vergilendirme biçimi olarak genelde dar çerçevedeki belirli mal grubuna uygulanan ve bunların fiyatını yükselten özel tüketim vergilerini yaygın şekilde kullanmaktadırlar.

Ülkelerin büyük çoğunluğunda, ihraç edilmek üzere üretilen mallar, dahilde alınan vergi ve resimler açısından istisna kapsamında

7K.F HEYDAROV, D.G GASANOV "Tamojennaya Slujba Azerbaydjana" 1998 s: 130

değerlendirilmektedirler. Bu sistemin amacı, ihracatı teşvik etmek ve malların çifte vergilendirmeye tabi tutulmasını engellemektir.

Gümrük tarifesi ve vergiler, ithal olunan malların fiyatını doğrudan etkileyen en önemli araçlardır. Sön dönemlerde gümrük tarifesi oranlarında yaşanan indirimler sonucunda, ithal mallarının fiyatlarının kontrol edilmesinde vergilerin rolü giderek daha fazla önem arz etmiştir.

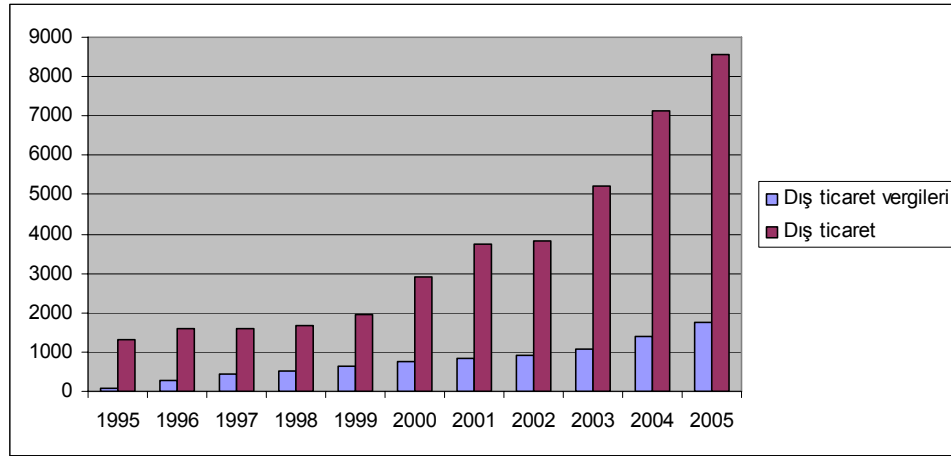
Genel olarak, çoğu ülkede, ithal olunan mallar, gümrük vergilerinin yanı sıra, gümrük sınırında ithal vergilerine, ülke içinde bunların satışı ve kullanımı sırasında ise, değişik dâhili vergi ve resimlere tabi tutulurlar. Vergiler, yabancı ürünün fiyatını yükselterek, bu malların ülke içindeki tüketimini azaltmak suretiyle ithalatını düşürürler. Vergiler, ithal mallarının fiyatlarını yükselterek, ülkedeki fiyatlar genel düzeyinin yükselmesine ve bu kapsamda da yerli işletmelerce üretilen malların fiyatlarının yükselmesine de neden olurlar.

Modern korumacılık sisteminde vergilerin rolü konusunda bir fikir edinmek için, “malın sürüm maliyeti” olarak adlandırılan masrafların analizine bakmak gerekir. Malın piyasaya sürüm maliyeti, üç ana bileşenden: 1) malın nakliye masrafları, 2) ödenen gümrük vergilerinin toplamı ve 3) ithalde alınan vergilerin toplamından oluşan bir göstergedir⁸.

Sonuç olarak, gümrük tarifesi oranları, dış ekonomik ilişkilere müdahalenin tarife dışı yöntemleri ile birlikte, Azerbaycan Cumhuriyetinin sınırları içinde ithalat ve ihracat işlemlerinin esnek ve seri düzenleme önlemleridirler. Ulusal ekonominin reel tarife koruma düzeyi, bu oranların nominal büyüklüğünden ziyade, onların efektif büyüklüğüne bağlıdır.

Azerbaycan dış ticaret üzerinden alınan vergilerinin toplam dış ticaret hacmine kıyasla değişimi aşağıda grafikde gösterilmiştir.

8 K.F HEYDAROV,D.G GASANOV , a.g.e, s: 133

Gümrük teşkilatının oluşum sürecini etkileyen etmenleri, aşağıdaki niteliklere göre üç ana grupta toplamak mümkündür⁹.

Birinci grupta toplumsal ve politik nitelikli etmenler yer almaktadır.

Bağımsızlığa kavuştuktan hemen sonra ülkede ayrı ayrı güçlerin hâkimiyet mücadelesi keskinleşti. Kaçınılmaz olarak, gümrük teşkilatının oluşum sürecinin başlangıcı da ülkenin politik yaşamındaki bu zor döneme ve Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgalinin başlangıcı ile aynı döneme rastlamaktadır. Oluşan durumdan faydalanan bazı gruplar, kilit bölgelerdeki etkinliklerinin güçlendirmeyi başardılar. Bu grupların çıkarları çoğu zaman, bölgeye yönelik jeopolitik planlarını gerçekleştirme çabası içinde olan yabancı ülkelerin çıkarları ile örtüşmekteydi. Özgürlük furyası ile sınırların açılması, belirsiz kişi ve yüklerin hiçbir engelle karşılaşmadan hareketine “yardımcı” oldu. Kaçakçılar bile rahatça iş yapar hale geldi.

İkinci grupta ekonomik ve hukuki nitelikli etmenler toplanmaktadır.

Geleneksel işbirliğine dayalı ve direkt ekonomik (üretim) bağlarının kopması, cumhuriyetler arası ödemeler sisteminin çökmesi ve on yıllar boyunca oluşa gelen satış pazarlarının kaybedilmesi, ülke ekonomisini felç durumuna soktu. Böyle bir ortamda, iç talebin karşılanması, yalnız, üretime ve tüketime yönelik temel ürünlerin ithal edilmesi yoluyla mümkün

9 K.F HEYDAROV,D.G GASANOV , a.g.e, s: 132

olmaktaydı. Mevcut hukuki altyapı, yeni oluşan ekonomik ilişkilerin taleplerini karşılayamamaktaydı. Dönemini tamamlamış toplumsal-politik düzenin mevzuatı yeni sorunlarla baş edememekteydi. Gümrük vergilemesi alanında mükellefler ve konular bağlamında mevcut olan karışıklık, net devlet politikasının olmayışı gümrük organlarının dış ekonomik faaliyetlerin düzenlenmesindeki rolünü etkisiz kılmaktaydı.

Üçüncü grupta mesleki ve etik nitelik arz eden etmenler yer almaktadır.

Gümrük komitesi oluşturulurken, gerekli deneyim ve vasıflara sahip gümrük elemanı sayısı, bugünkü sayı ile (yaklaşık 1500 kişi) kıyaslanmayacak kadar az idi (yaklaşık 100 kişi). Başlangıçta, değişik ekonomi sektörlerinden gelen ve kısmen daha az bilgi ve beceriye sahip uzmanlar işe alındıydı.

Geçiş dönemine özgü etmenlerin, Azerbaycan gümrük idaresinin oluşum sürecini olumsuz etkilediğini söyleyebiliriz. Hazırlanan ve uygulamaya konan Gümrük İdaresi Gelişim Programı, özellikle bu olumsuz etkilerin bertaraf edilmesine yöneliktir.

İlgili stratejilerin hazırlanması sırasında Azerbaycan Devlet Gümrük Komitesi tarafından, ülke ekonomisinin gelişim özelliklerinden hareketle, aşağıdaki temel görevler belirlenmiştir. Bunlar¹⁰:

- Devir ve teslim şekline bakılmaksızın, tüm malların tam gümrüklemesinin sağlanması;
- Gümrük prosedürlerinin basitleştirilmesi ve gümrükleme süresinin kısaltılması;
- Modern ileri gümrük denetim teknolojilerinin uygulanması;
- Gümrük ödemeleri ile ilgili sürecin optimizasyonu ve bu ödemelerin hazineye dahil olması üzerinde kontrol,
- Yükler ve yük gönderenler hakkında ön bilgilerin alınması;
- Gümrük mevzuatı ihlallerinin önlenmesi;

10 K.F HEYDAROV,D.G GASANOV , a.g.e, s: 135

- Ülkeye uyuşturucu maddelerini getirilmesinin diğer asayiş organları ile birlikte engellenmesi, bunların ülkenin gümrük bölgesi üzerinden yasadışı transit dolaşımına olanak verilmemesi;
- Döviz kontrolü;
- Gümrük sınırlarının tam donatım ve teçhizi, yüklerin gümrük sınırlarından geçişinin otomatik kayıt sisteminin geliştirilmesine yönelik çalışmaların tamamlanması;
- Gümrük denetiminin iyileştirilmesi, çeşitli denetim biçimlerinin kullanılması, münferit tanımlama ve belge kontrol mekanizmasının uygulanması;
- Gümrük belgelerinin, uluslar arası talepler doğrultusunda tek düzen hale getirilmesine devam edilmesi,
- Boru hatları ile ve elektrik dağıtım hatları üzerinden nakliyesi yapılan mallar üzerinde fiili denetimin organize edilmesi;
- Tarife dışı müdahale önlemlerine uyulmasının denetimi ile ilgili sürecin iyileştirilmesi;
- Fikri mülkiyet hakları konularının hareketi üzerinde denetimin gerçekleştirilmesi için hukuki ve organizasyon altyapısının oluşturulması;
- Gümrük müdahalelerinin tarife yöntemleri bütünüünün sonuçlarının etkinlik analizinin yapılması ve bunların iyileştirilmesi için tekliflerin hazırlanması;
- Belirlenen kayıt form ve şekilleri ile sunulan bilgilerin kalitesinin ve doğruluğunun yükseltilmesine yönelik çalışmanın bir sistematığe oturtulması ve onun Azerbaycan Devlet Gümrük Komitesine sunulması;
- Bir bütün olarak gümrük idaresinin ve onun yapısı içinde yer alan ayrı ayrı birimlerin işinin periyodik etkinlik analizinin yapılması;

Azerbaycan Devlet Gümrük Komitesinin hedef olarak belirlediği görevlerin başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesi, büyük ölçüde, Dünya Gümrük Örgütü tarafından tavsiye edilen kısa (taktik) ve uzun vadeli (stratejik) önlemlerin sırasına uygun olarak yapılmasına bağlıdır. Kısa vadeli (taktik) önlemlere, özellikle şunlar ait edilebilir: gümrükleme sürelerinin kısaltılması; malların taşıma, muhafaza, depolama ve gümrükleme

aşamalarında gereksiz belgelerin kaldırılması ve zorunlu olmayanların azaltılması, gümrük bilgilerinin otomatik işleme sistemlerinin kullanılması, gümrük altyapısı ve gümrük çevre altyapısının geliştirilmesi¹¹.

II. DIŞ TİCARET VERGİLERİNİN EKONOMİYE ETKİLERİ

A. Dış Denge Ve Dış Ticaret Hadlerine Etkisi

Azerbaycan Gümrük Vergi Sistemi'nin dış ticaretteki istikrarı sağlayıcı etkisini değerlendirmek için bu vergilerin gelir elastikiyetine bakmamız gerekir. Bu vergilerin gelir elastikiyetlerinin farklı düzeylerde seyretmesi vergi sisteminde konjonktürel istikrara yönelik önlemler alınmasını engellemesine ve vergi kapasitesinin düşük olmasına rağmen gümrük vergilerinin Azerbaycan dış ticaret sistemini belirlediği görülmektedir.

Azerbaycan dış ticaret sistemi uluslararası normlara uyumlulaştırılma çabalarına rağmen dengeli bir seyir izlemektedir. Azerbaycan 2005-2006 döneminde enerji sektöründeki yabancı yatırımlar sayesinde enerji üretiminin artması ve bunun yansıması olarak ekonomisindeki hızlı büyümenin devam etmesi beklenmektedir. Yüzyılın Kontratı olarak nitelenen Petrol Anlaşması, Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru hattı Projesi, Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal gaz Boru hattı Projesi ve TRASECA projesi Azerbaycan'ın vizyonunda stratejik/ekonomik projeler olarak dikkat çekmektedir.¹²

Azerbaycan dış ticaret hacminin artması ile yaşanan en önemli gelişmeleri ana başlıklar halinde özetlemek gerekirse;

- Ekonomik büyümenin olumlu bir seyir izlemesi

11 K.F HEYDAROV,D.G GASANOV , a.g.e, s: 136

12 "Xarici Elageler", <http://www.mfa.gov.az/az/spee/01.shtml>, 20/03/2006

- Döviz rezervlerinin artışı
- Özel sektörün hızla gelişmesi
- Manatın kurunun sürekli artışı (2004'de %0.4)
- Yabancı sermayenin artışı
- Ortalama ücretlerin artması %26,2 (1995-2004 yıllarında ortalama ücretler 7,6 kat artmıştır)
- Şahsi mevduatların 2004 yılında % 60 artması
- Dış borçlanmanın düşük olması vb.

Dış ticarettte özel sektörün rolü ve önemi giderek artmakta olup, GSYİH'nın %73'ü özel sektör tarafından üretilmektedir. Özel sektörün bütçe içindeki payı 1995 yılında %10 iken, 2004 yılında bu pay %40 olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca; özel sektörün toplam istihdamdaki payı %70'dir. Cari işlemler dengesindeki açık, petrol üretimindeki artışla azalacaktır. Doğrudan yabancı sermaye (2,3 milyar \$), dış açığı (2,6 milyar \$) kapatacaktır. Dış borç miktarı, 1,6 milyar \$'dır. Petrol fiyatlarındaki artış, hükümetin bütçe açığı hedeflerini kolaylaştırmaktadır. 2004 yılında petrol fonundan bütçeye 133 milyon \$ transfer edilmiştir. İlerleyen yıllarda bu rakam daha da artacaktır.¹³

Azerbaycan petrol ihracatçısı olarak dünya çapında çok önemli bir konumda olmamasına rağmen yabancı sermayenin davet edilmesi ve izlenen doğru politika ile ihracat hacmini giderek artırmıştır. Boru hatlarının inşasının tamamlanması ile Azerbaycan'ın artan petrol ihracatı hem ihracat vergilerinin artmasına, hem de Azerbaycan vergi gelirlerinin ve dış ticaret dengesinin sağlanmasında etkili olacaktır.

Azerbaycan dış ticaret dengesi 2000 yılından itibaren müspet sonuç vermektedir. Bunda petrol ihracatının etkisi yüksek olmasına rağmen genel olarak ihracattaki artışın bunda büyük etkisi vardır.

13 2004 İllik Hesabat, Azerbaycan Respublikası Devlet Neft Fondu 2004 yılı raporu, s 7 - 28

B.İstihdam Seviyesi Üzerindeki Etkileri

Azerbaycan dış ticaret vergilerinin ekonomi üzerindeki etkilerinden biri de istihdam üzerindeki etkileridir. Fakat diğer etkilerinden farklı olarak istihdam üzerindeki etkileri istenilen düzeyde değildir.

Sektörel olarak incelersek; Petrol sektörünün GSMH'in ve yatırımların büyümesindeki önemli rolüne rağmen bu sektör istihdamda ve fakirlik problemlerinin hallinde çok da önemli faktör değil. Petrol sektörünün özelliği insan işgücünü çok da fazla kullanmamasıdır. Dolayısı ile petrol sektörünün ekonominin diğer sektörlerini (değişim kuru vasıtası ile ve yatırımların büyük kısmını kendine çekmesi sebebi ile) olumsuz yönden etkilemesinden başka, petrol sektörü aynı zamanda işsizlik te yaratıyor. 2000 yılında petrol sektörü GSMH'nin %30'nu teşkil ederken, onun istihdamdaki payı oran olarak %1 oldu.¹⁴

İstihdam artışı petrol sektörüne hizmet eden sektörlerde gözlemleniyor. Mesela, genel istihdam hacminden hizmet ve istirahat sektörlerinde iş yerleri 1990 yılında %9.9 iken, 1998 yılında %18.9 kadar yükseldi.

Petrol sektöründeki maaş seviyesi diğer sektörlerindekiinden fazladır. 2001 yılında petrol sektöründe orta aylık maaş \$230 iken, halbuki öteki sektörlerde orta aylık maaş \$105 idi. Petrol sektörünün bir başka özelliği de onun ülkenin belli bir noktasında konsantre olmasıdır.¹⁵ Bu ise petrol sanayisinin gelişiminden elde edilen olumlu sosyal etkilerin de aynı noktada konsantre olması ve ülkenin diğer kısımlarına yayılmaması demektir.

¹⁴ "Azerbaycan Raporu",
<http://www.american.edu/cgp/track2/T2CountryReports/azericountry-tr.pdf>, 23/04/2006

¹⁵ "Azerbaycan Raporu", a.g.e.

Ülkede sosyal problemlere sebebiyet veren çok önemli faktörlerden biri de Dağlık Karabağ'daki olaylar neticesinde yurtlarını terk etmek zorunda bırakılmış kişilerin istihdam sorunudur. Devlet bütçeden her sene önemli bir miktar ayırarak bu kişilerin istihdam, eğitim, sağlık vb. alanlardaki masraflarını subvanse etmektedir. UNDP raporuna göre 1997-1999 döneminde, mültecileri %37 kısmı açlık çekti. Post-Sovyet döneminde eğitime yapılan harcamalarda da ciddi azalma yaşandı. Bahsi geçen rapora göre 1987 – 1997 döneminde eğitime yapılan harcamalarda %11'den fazla bir oranda azalma yaşandı.¹⁶ Aynı şekilde sıhhiye için de yapılan harcamalar 1990 yılında GSMH'nin %2.7 oranında iken, 1998 yılında %1 oranına düştü. Kazakistan'da 1998 yılında sıhhiyeye yapılan harcamalar GSMH'nin %2.75 oranında idi yani Azerbaycan'ın 1990 yılında sahip olduğu seviyede.¹⁷

Dünya Bankası uzmanlarınca %20'ye yakın aile fazla zayıf olarak sınıflandırılır bilir. 500,000 fazla kişi işsizdir.¹⁸ Özellikle çok düşük maaş tarımsal sektörlerde, eğitim sektöründe ve s. Sektörlerde gözlemleniyor. UNDP verilerine göre Bakü'de tüketim sepetinin değeri, orta aylık maaşından 3-4 kat yüksektir.

Hükümetin resmi verilerine göre nüfusun %49 kısmı fakirlik çizgisinin altında bulunuyor. Ülkede fakirlik seviyesinin azalması için 2003 yılında hükümet 2003–2005 dönemi için ekonomik büyüme ve fakirliğin azaltılması için program kabul etti. Bu program uluslararası finans kurumlarınca destekleniyor.

İstihdamla ilgili olarak olumlu etkinin dış ticaret vergilerindeki artışla eşit orantıda olmadığını görüyoruz. Vergi gelirlerindeki artış ekonomiye olumlu olarak yansımakta olmasına rağmen, istenilen seviyeye ulaşılmadığı görülmektedir. Fakat buna rağmen eski yıllarla karşılaştırıldığında

16 . "Azerbaycan Raporu", a.g.e

17 . "Azerbaycan Raporu", a.g.e

18 Azerbaijan Country Biref 1998, The World Bank Azerbaijan Report, s, 4

istihdamdaki artış gözden kaçırılmamalıdır. Ülke nüfusunun büyük bir bölümü ülke dışında istihdam edilmekle birlikte, özellikle eson yıllarda Azerbaycan'da önemli sayıda iş olanakları yaratmıştır.

Geçmiş yıllardaki Azerbaycan'daki istihdam oranlarına bakarsak, 1997'nin ilk 3 ayında iş arayan ve her hangi bir işte çalışmak isteyenlerin sayısı 451.3 bin kişiydi. Bunlardan 34.7 bini işsiz kabul edilmiştir. 1997 Mart ayında ülkede işsizlik oranı %1.2 olarak hesaplanmıştır. Mart ayında işe müracaat eden 115.1 bin kişiden 935 kişiye iş temin edilmiştir.

Bahsedilen yıllarda İşgücü talebi ile iş teklifi arasındaki ilişki aşağıdaki gibi olmuştur.

	1996 Ocak- Mart	1997 Ocak- Mart
Kayda alınan ve iş arayanların sayısı (bin kişi)	69.4	451.3
Müessese ve kurumların iş gücü talebi (bin kişi)	9.9	8.6

Kaynak: "Azerbaycan Cumhuriyeti Türkiye", www.foreigntrade.gov.tr/DUNYA/RAPOR/baku/azerbay.htm - 38k, 15/03/2006

Bu karşılaştırma ile de göre biliyoruz ki istihdam oranlarında farklılıklar karşılaştırılmayacak kadar yüksektir. Buna bir de çalışanların aldıkları maaşları arasındaki farkı eklediğimiz zaman önemli gelişmelerin yaşandığını görmekteyiz.

Bu iyileşme sadece dış ticaret vergilerindeki artışla ilintilendirilmemesi gerekiyor. Hiç kuşkusuz ki yabancı sermayenin bunda çok büyük etkisi vardır.¹⁹

C.İhracata Yönelik Sanayi Dallarına Etkisi

Dış Ticaret vergilerinin ihracata yönelik sanayi dalları üzerinde büyük etkileri bulunmaktadır. Yerli üretimi korumak için ithalat vergilerinin büyük koruyucu etkisi devam etmektedir. Azerbaycan'da uzun bir süredir Azerbaycan yerli üretiminin korunması için programlar yürütülmektedir. Bu da bazı sanayi dallarında etkisini göstermektedir. Özellikle yarı mamul ürünlerin ihracatındaki artış dikkat çekicidir. Bunun yanı sıra tekstil, petrokimyasal ürünler ve gıda sanayisi gibi ürünlerin ihracatı da bu programlardan etkilenmektedir. Ayrı – ayrı bu sanayi dallarının incelenmesinde yıllar itibariyle daha detaylı olarak bunu görüyoruz.

1. Demir-Çelik ve Alüminyum Sanayii:

Ülkede demir-çelik sektörünün üretim içindeki payı oldukça düşüktü. En önemli tesis Sumgayıt dikişsiz çelik çekme boru fabrikasıdır. Yıllık üretim kapasitesi eritme bölümünde 806 bin ton, boru çekme bölümünde ise 700 bin tondur. Ülkenin hammadde açısından BDT ülkelerine bağımlı olması üretimin giderek düşmesine sebep olmaktaydı. Azerbaycan demir-çelik ihtiyacının büyük bir kısmını Rusya ve Kazakistan'dan ithal etmektedir. Alüminyum sektöründeki iki önemli tesis Gence ve Sumgayıt ham alüminyum üretim fabrikalarıdır. Demir – Çelik sektöründeki hamaldaki dışa bağımlılık bu sektördeki gelişmeyi engellemektedir. Fakat Azerbaycan'daki mevcut alüminyum yataklarının yıllar itibariyle daha iyi kullanılmağa başlanması bu sektörün gelişmesinde etkili olmuştur. Buna bir de koruyucu ithalat vergilerinin etkisini ekleyince gelişme çok daha hızlı yaşanmıştır.

¹⁹ Ahad Andican, Türk Cumhuriyetlerinde Ticaret - Yatırım Ortamı ve Mali Sektör, Ankara, 1998, s.31

Azerbaycan'ın toplam üretimi yıllar itibariyle 1991 yılında 25.8 bin tonken, 1996 yılına gelindiğinde 812 ton olarak gerçekleşmiştir. İlerleyen yıllarda üretim miktarı artmış, Azerbaycan bu sektörde ihracatçı ülke konumuna gelmiştir.²⁰

2. Kimya ve Petrokimya Sanayii:

Azerbaycan Sanayisinde en önemli yeri bu sektör oluşturmaktadır. Ayrıca, dışa bağımlılığı en az olan sektörlerden biridir. Başta ham petrol olmak üzere doğalgaz ve petrol türevlerini işleyen çeşitli tesisler mevcuttur.

Azerkimya Devlet şirketinin üretimi olan petrol yan ürünleri Azerbaycan ihracatında önemli yer tutmaktadır. SSCB'nin yıkılmasının ardından zor günler yaşayan bu sektör, Rusya Federasyonu, Özbekistan ve Türkiye'den Pektim gibi firmaların ürünleri ile rekabet etmek zorunda kalmış, teknolojisinin eski olması ve diğer olumsuz koşulların etkisi ile üretimini durdurma seviyesine kadar gelmiştir.

Ülke içi istikrarın sağlanması ve bu alanda kalkınmaya yönelik politikaların belirlenmesi ile Azerbaycan'ın petrol yan sanayi ürünlerinin üretilmesi için önemli başarılar sağlamasına neden oldu. İlk dönemde dış ticaret vergilerinin koruyucu etkileri ile Rusya, Özbekistan ve diğer ülkelerin ürünlerine karşı korunan Azerkimya ürünleri geçen yıllar itibariyle yenilenen teknolojisi ve ucuz hamal üstünlüğü ile diğer ülkelerle rekabet edebilir konuma gelmiştir. Bu gün 90'lı yıllara oranda çok daha fazla miktarda üretim kapasitesine ulaşılmıştır. Azerbaycan petrokimya ürünleri İran, Türkiye gibi önemli petrokimya üreticisi ülkeler de dahil olmak üzere önemli Dünya'nın bir çok ülkesine ihracat yapmaktadır.²¹

20 The Republic of Azerbaijan; Economic profile of the country-2006, Azerbaycan İktisadi İnkişaf Nazirliğı 2006 Raporu, Baku, s, 10-13

21 "Azerbaycan Devlet Bütçesinin İcrası", http://www.maliyye.gov.az/01_04_2004_veziyyet.shtml, 22/04/2006

3. Petrol sanayisi

Azerbaycan ihracatının en önemli ürünü olan petroldür. Ekonominin lokomotifi olan bu ürünün üzerinde dış ticaret vergilerinin etkilerinin ne olduğu araştırmamız açısından önemli bir yer tutmaktadır. Kısaca petrolün Azerbaycan ekonomisi içindeki yerine değinmek istiyorum.

Azerbaycan Cumhuriyeti petrol ve doğalgaz rezervleri bakımından zengin bir ülkedir. Ülke arazisinin yaklaşık %70'inde bu rezervler bulunmakta ve bir asırdan fazla bir zamandır petrol ve gaz çıkarılmaktadır.

1994-2003 yılları arasında Azerbaycan'da toplam 21 petrol anlaşması yapılmıştır.²² (Bunlardan ABD'nin BMB Oil şirketi ile yapılan "Karadağ-Çerkez-Unbakü" anlaşması iptal edilmiştir)

Azerbaycan'ın Hazar Denzinde bulunan 3 petrol sahası için (TPAO)'nun da %6,75 oranında payı bulunduğu Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi, yabancı petrol şirketleri arasında oluşturulan konsorsiyum ile Eylül 1994'de anlaşma imzalanmıştır. Kontrat kapsamındaki alanda üretilebilir petrol rezervi 3.8 milyar varil, gaz rezervi ise 90 milyar m3 olan bu projenin toplam yatırım maliyeti 8 milyar \$'dır. Söz konusu bölgede 1997 yılı sonunda ham petrol üretimine başlanması beklenmektedir.²³

Azerbaycan'daki diğer önemli bir proje olan Hazar Denzindeki Şahdenizi projesidir. Söz konusu proje kapsamında bölgede üretilebilir petrol rezervinin 1,5-3 milyar varil, gaz rezervinin ise 50-100 milyar m3 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Toplam yatırım tutarının ise 4 milyar \$ seviyesinde olacağı beklenilmektedir. İlgili anlaşma Türkiye (TPAO'nun payı

22 "Azerbaycan'ın Genel Ekonomik urumu ve Türkiye İle Ekonomik-Ticari İlişkileri", T.C. Bakü Büyükelçiliği Haziran 2004 Raporu, s. 48

23"Azerbaycan'ın Genel Ekonomik urumu ve Türkiye İle Ekonomik-Ticari İlişkileri", T.C. Bakü Büyükelçiliği Haziran 2004 Raporu., s. 49

%9), Azerbaycan, ABD, Fransa, İngiltere'nin büyük şirketleri arasında imzalanmıştır.²⁴

Azerbaycan petrol sanayisinin önemini daha iyi anlaya bilmek için istatistiki bilgilere bakmak yeterlidir. Stratejik mallar olarak tanımlanan petrol'den %70 oranında alınan ihracat vergisi kamu harcamalarının ve GSMH'nin önemli bölümünü oluşturmaktadır. Buradan sağlanan gelir doğal olarak istihdamı, ülke gelirlerini doğrudan etkilemektedir.

Petrol ihracatının ülke üzerindeki etkilerini ayrıca incelemek gerekmektedir. Bu etkilere kısaca göz atarsak;

Yeni buluşlar: Eğer petrol ve doğal gaz rezervleri tahmin olunan miktardan fazla olursa, Azerbaycan ek petrolün % 88'ni elde edecektir.

Ekonomik alım hakları: Anlaşma süresince. SOCAR diğer petrol şirketlerinin % 20'ye dek paylarını alabilme hakkına sahiptir.

Yerel alt-müteahhitler ve hizmetler: yatakların gelişiminde Azerbaycan şirket ve kurumların Azerbaycan malları ve hizmetleri için önemli yatırımlar harcanacaktır. Yatırımların % 30-60'ı Azerbaycan'da harcanacaktır.

İstihdam: Başlangıçtan sonraki 5 yıl içinde tüm profesyonel işçilerin % 90'nı ve tüm yardımcı işçilerin % 95'i Azerbaycan vatandaşları olacaktır.

Altyapı: Büyük yatırımlar ve etkinlikler otel, hava yolları v.b. artmasına, böylece yerel istihdam yaratılmasına, hükümet için ise yeni vergiler oluşturulmasına yol açmaktadır.

24 "Azerbaycan'ın Genel Ekonomik urumu ve Türkiye İle Ekonomik-Ticari İlişkileri", T.C. Bakü Büyükelçiliği Haziran 2004 Raporu s. 49 - 50

Eğer beklentiler kendini doğrularsa, 8 milyonluk nüfus için gerçekten büyük sayılabilecek bir gelir elde edilecektir. Yukarıda söylenenler sadece "Asrın Anlaşması"na aittir. Bir yan etki de üretilecek petrolün ihraç boru hattının çekilmesiyle ve Kazakistan petrolünün de buradan akıtılması sonucunda kendini gösterecektir. AIOC nakledilen petrolün her variline \$0,43 (\$0,26 Azerbaycan'da ve \$0.17 Gürcistan'da) ödeme tarifesi ile razılaşmıştır. Böylece petrol naklinden de önemli miktarlarda gelir elde etmek mümkündür.

Petrol Azerbaycan bütçesinde önemli yere sahip olduğu için anlaşmaların imzalanmasının sonucu olarak petrol üretiminin artması bütçe gelirlerim de önemli ölçüde artıracaktır. Petrol üretimi ve bundan gelen gelir Azerbaycan devlet bütçesinin temelini oluşturuyor. Böylece petrol yalnız Azerbaycan ekonomisi ile ilgili değil, politikasıyla da ilgilidir.

B. Kamu Gelirine Ve Verimliliğe Etkisi

Piyasa ekonomik sistemine geçişle Azerbaycan' da devletin üstlendiği görev ve fonksiyonlar değişmiş, devlet, artık sosyalist ekonomik sistemde olduğu gibi katı müdahaleci kurum rolünü yitirmiş, bunun yerine piyasa ekonomisi koşulları doğrultusunda toplumda ekonomik, sosyal, kültürel, kısacası her alanda düzenleyici kurallar getiren ve bu kuralların uygulanmasının denetimim yapan kurum rolünü üstlenmiştir.

Devlet yapısındaki bu gelişmeler, devletin gerçekleştirdiği kamu hizmetlerinin finansman kaynaklarının da değişmesine sebep olmuştur. Sosyalist ekonomik sistemde devlet kamu hizmetlerinin finansmanında büyük ölçüde fiyat uygulamalarından sağladığı gelirlerden yararlanmıştır. Piyasa ekonomisinde ise, fiyatın artık devlet tarafından değil, piyasa tarafından belirleneceğine göre, kamu hizmetlerinin sağlanmasında vergiler devlet için önemli finansman kaynağı haline gelmiştir.

Kamu harcamalarının karşılanması ve ekonominin kalkınması için Azerbaycan dış borçlanma yerine doğrudan yabancı sermayenin ülkeye getirilmesi ve elde edilen vergiler özellikle de dış ticaret vergilerinden yararlanmağı devlet politikası olarak benimsemiştir. Bu durum da kamu borç miktarının kontrol altında tutulmasına yardımcı olmaktadır. 2005 yılı itibariyle Azerbaycan dış borcu 1,65 milyar dolar olmuştur ki bu kişi başına 200 dolara tekabül etmektedir.²⁵ Son yılda Azerbaycan dış borç miktarları %5 oranında bir artış göstermiştir. Bunun başlıca nedeni devlet harcamalarındaki artıştır ki, Azerbaycan resmi politikasına göre alınan tüm dış borçlar 2008 – 2010 yılı arasında ödenmiş olacaktır. Özellikle petrol ihracatında 2006 yılından itibaren beklenen artışla elde edilen kar ve vergi miktarıyla dış borç ve kamu harcamaları karşılanacaktır.²⁶

Azerbaycan'da ihracatın genellikle kamuya ait kuruluşlar tarafından yapıldığını, elde edilen ihracat vergilerinin doğrudan kamu gelirini etkilediğini belirtmek gerekmektedir. İhraç ürünlerinin son dönemlerdeki artışı kamu gelirlerinin artmasında bir başka neden olmaktadır.

Azerbaycan'ın ihracatı kamu sektörü ağırlıklı bir yapıda olmasına rağmen ithalat genellikle özel sektör tarafından yapılmaktadır. Devlet İstatistik Komitesinin verilerine göre 2005 yılının Ocak-Nisan döneminde gerçekleştirilen ihracatın % 83'ü kamu tarafından, % 17'si ise özel sektör tarafından gerçekleştirilmiştir. İthalata bakıldığında ise aynı dönemde özel sektör % 77 paya sahipken kamu % 23 paya sahiptir. Yine aynı dönemde 4,542 gerçek ve tüzel kişi dış ticaret işlemleri gerçekleştirmiştir.²⁷

25 Azerbaycan Respublikası Milli Bankının 2005'ci İl Pul Siyasetinin Esas İstigametleri Baredə, Azerbaycan Merkez Bankası 2005 yılı Raporu, Bakı, s 1 - 10

26 "Azerbaycan Respublikası Milli Bankının 2006-cı il üçün pul siyasətinin əsas istiqamətləri barədə bəyanatı", Azerbaycan Milli Bankası 2006 Yılı Raporu, Baku, s. 7-12

27 "Azerbaycan Respublikasında 2002-2006-cı illərdə aqrar bölmənin inkişafına dair PROGRAM", Azerbaycan Bakanlar Kurulu 219 Sayılı Kararı, Bakü, 17 Haziran 2002, s, 4 - 6

Hem ihraç ürünlerinden elde edilen karın yükselmesi, hem de ithalat işlemlerinin genelde özel sektör tarafından yapılması dış ticaret işlemlerinden sağlanan kamu gelirlerini artırmaktadır.

Kamu gelirlerindeki artış kamu harcamalarının artışı da beraberinde getirmektedir. Çeşitli sektörlerde harcamalarda artış gözlemlenmektedir. Bununla birlikte kalkınması öncelikli sektörlerde devlet sübvansiyonları artış göstermektedir.

Tarım sektörünün potansiyelinin değerlendirilmesi ve ithalatın azaltılması için devlet tarafından çeşitli reformlar uygulanarak sektörün gelişmesine yönelik uygun ortam yaratılmaya çalışılmaktadır. Tarım sektörüne yönelik reformlara 1995 yılında başlanmıştır. 1995-2004 yılları arasında tarım ile ilgili 100'den fazla kanun, ferman, karar ve diğer yasal düzenlemeler yapılmıştır. Son 10 yıl zarfında tarım sektöründe pazar ekonomisine geçiş için Sovyetler Birliği döneminden kalma 2,240 adet kollektif mülkiyete dayalı kolhoz ve sovhoz işletmeleri ve toprakların çok büyük bir bölümü dağıtılmış veya özelleştirilmiştir. Kolhoz ve sovhoz işletmelerinde bulunan makine ve ekipmanların tamamına yakını çiftçiler arasında bölüştürülmüştür. Tarım alanında 2,534 özel çiftlik bulunmaktadır. Yaklaşık 3,4 milyon nüfustan oluşan 874 bin çiftçi tarım ve hayvancılık alanında faaliyet göstermektedir. Tarım sektöründeki son yıllarda gerçekleştirilen reformlar sonucu tarım sektöründe özel sektörün payı % 99'a ulaşmıştır.²⁸

Devlet, son zamanlarda tarım sektörünün kalkınması için çeşitli adımlar atmaktadır. 2005 yılının Ocak ayından itibaren leasingten alınan % 18'lik KDV uygulaması kaldırılmıştır. Çiftçilere uygun şartlarda kredi verilmesine başlanmıştır. Dünya Bankası gibi çeşitli uluslararası kuruluşlarca mikro finans yöntemiyle çiftçilere uygun şartlarda kredi sağlanmaktadır. 2004-

28 "Azərbaycan Respublikasında 2002-2006-cı illərdə əqrar bölmənin inkişafına dair PROGRAM", Azərbaycan Bakanlar Kurulu 219 Sayılı Kararı, Bakü, 17 Haziran 2002., s 10

2008 yıllarını kapsayan Devlet Programı'nda da tarım ve hayvancılığın gelişmesine yönelik çeşitli projeler bulunmaktadır. Ayrıca, 2004 bütçesinden tarım sektörüne yönelik uygun koşullarda 20 milyon \$ civarında kredi verilmiştir. 2005 bütçesinde ise 40 milyon \$ civarında uygun koşullarda kredi tahsisi yapılmıştır. Tarım alanındaki vergiler toprak vergisi hariç 5 yıl süreyle vergiden muaf tutulmuştur. Tüm bu finansal destekler çiftçilerin durumlarının iyileşmesine katkıda bulunmakla beraber, çiftçilerin makine ve ekipman alacak alım gücü hala oluşturulamamıştır. Sektör son yıllarda yüksek oranlarda büyümektedir. Ülkenin tarımsal üretiminin ihracat potansiyelinin ve imkanlarının artırılmasına yönelik çalışmalar ilgili kamu kurumlarınca sürdürülmektedir.²⁹

Sosyalist ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçme çabasında olan Azerbaycan uygulamakta olduğu bazı programlarla ülke içinde verimliliği artırmağa çalışmak ve bunu da başarmaktadır. Özellikle teknolojinin eski olması nedeniyle yerli üretimin dünya piyasaları ile rekabet edemeyeceği düşünüldüğünden bazı sektörlerde ithalat vergileri koruyucu olarak kullanılmıştır. Bu politikanın petrokimyasalların üretimindeki verimliliğin artırılmasında olumlu sonuç doğurduğunu gördük. Aynı oranda verimliliğin artırılması çabaları diğer sektörlerde de hedeflenmektedir. Özellikle sahip olduğu potansiyelinin altında bir üretim yapılan ve dışa bağımlılığı giderek artan tarım sektöründe gümrük vergilerine belirleyici bir görev verilmiştir.

Azerbaycan, bir geçiş ekonomisi olan ekonomisini daha pazar odaklı bir ekonomi haline getirme ve ekonomi yönetimini geliştirme yolunda hazırlanan bir dizi reformun uygulanması yolundaki çabalarını sürdürmektedir. Enerji sektöründe mali disiplinin sağlanması, vergi ve gümrüklerle ilgili konularda şeffaflığın ve verimliliğin artırılması gibi önemli hususların gerçekleştirilmesini amaçlamaktadır.

29 "Azerbaycan; Yerde Pazar Araştırması",
<http://www.igeme.org.tr/tur/yerinde/azerbaycan/azerbaycan.pdf>, s, 104

Dış ticaret vergileri hem gelişmekte olan yerli ekonomiyi korumak açısından hem de bu vergiler sayesinde elde edilen kazançla sektörlerdeki verimliliği artırmak adına önemli katkılarının olduğunu görmekteyiz. Dış ticaret vergilerinin verimliliğe etkilerinin artırılması için özellikle verimliliği artırıcı teknoloji yenilenmesinin yapılmasına ağırlık verilmelidir.

III. ULUSLARARASI TİCARİ VE EKONOMİK İLİŞKİLER SİSTEMİ İÇİNDE AZERBAYCAN ULUSAL EKONOMİSİ VE GÜMRÜK POLİTİKASININ TEMEL YÖNLERİ

Piyasa ekonomisine müdahale konusunda dünya kamuoyunun uzun yıllar boyunca biriken deneyimleri, her bir ülkenin uluslararası rekabet alanındaki stratejisinin gerçekliklerinin elverişli ekonomik temellere dayanması gerektiğini göstermektedir.

Azerbaycan ekonomisinde yapılan reformlar sonucunda, gelişmişlik düzeyine, iç ve dış piyasalardaki rekabet kabiliyetine ve diğer niteliklerine göre seçilen aşağıdaki sektör ve üretim dalları öne çıkmıştır:

1. İhracat kabiliyetli sektörler (her şeyden önce petrol sanayi, renkli metalürji, pamuk ve çay işleme endüstrileri). Yapılması gereken, bu sektörlerin devletin doğrudan mali desteği olmadan güçlendirilmesi için gereken ortamın oluşturulmasıdır. Bu sektörler yabancı yatırımlar için çok caziptir ve devletin, ülkenin ekonomik güvenliğine zarar verilmeksizin bu sermaye girişi için azami elverişli koşulları oluşturması gerekir.

2. Önemli ölçüde bilimsel ve teknik potansiyele sahip ve göreceli olarak daha kısa sürede uluslararası ve iç piyasalar için rekabet kabiliyetli mamuller üretme yeteneği bulunan sektörler (beyaz eşya sanayi, kimya sanayi, petrol işleme endüstrisi, petrol sanayi için ekipman yapımı). Bu sektörlerle özgü durum, bunların dış piyasalara çıkma kabiliyeti bulunan

ürünleri söz konusu piyasalarda sert rekabetle karşılaştıkları halde, yabancı yatırımların çoğu zaman yabancı rakiplerin çıkarlarını yansıtan politik koşullara bağlı olmasıdır.

3. Teknolojik açıdan önemli ölçüde geri kalmış, kısa sürede dış piyasalar çıkma olanağı bulunmayan, fakat iç piyasanın önemli payını elinde bulundurması gerekli olan sektörler (tekstil ve gıda sanayi, makine ve ekipman sanayi).³⁰

Azerbaycan, bugünkü mukayeseli rekabet üstünlüklerine dayanarak ve kendi zayıf yönlerini dikkate alarak kalkınma stratejisi konusunda seçim yapmalıdır.

Genel olarak, Azerbaycan'a bir petrol sanayisi mal ve hizmetlerinin tedarikçisi rolünün geri kazandırılmasına yönelik hedefe ulaşılması için ülkemizde tüm temel öğelerin bulunduğu açıktır. Bunun dışında, petrol sanayisi ekipmanlarının uluslararası piyasalara etkin bir şekilde ihracatını gerçekleştirmek için güçlü bir potansiyel bulunmaktadır. Önerilen programın başarısı, Azerbaycan ekonomisinin dengeli kalkınmasına ve Azerbaycan devletinin çabalarının gerçekleşmesine büyük bir katkı sağlayacaktır.

Ülkenin ekonomik kalkınmasının bugün gelinen aşamasında, önümüzdeki dönem için dış ticaret ve ekonomi politikasının, en azından, üç temel istikametinin altı çizilebilir:

- Bu, her şeyden önce, ihracatın teşvik edilmesi ve Azerbaycan'ın ihraç ürünlerinin dış piyasalara erişebilmesi için elverişli koşulların sağlanması;
- Ulusal ekonomiyi dış rekabetin yıkıcı etkisinden korumanın makul düzeyinin temin edilmesi ve ayrıca ithalde alınan gümrük vergisi oranlarının

30 V.G DRAGONOV "Osnovi Tamojennovo Dela" 1998 s: 289

değiştirilmesi suretiyle yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi için elverişli ekonomik (yatırım) muhitin oluşturulması;

- Ve nihayet, uluslararası ticari ve ekonomik ilişkilerde uluslararası ve bölgesel önceliklerin tespit edilmesi.³¹

Azerbaycan'ın dış ticaret ve ekonomi politikasının her bir istikametini ayrıntılı olarak inceleyelim.

A.İHRACATIN TEŞVİK EDİLMESİ VE AZERBAYCAN'IN İHRAÇ ÜRÜNLERİNİN DİŞ PİYASALARA ERİŞEBİLMESİ İÇİN ELVERİŞLİ KOŞULLARIN SAĞLANMASI

Azerbaycan cumhuriyetinin dış ekonomi politikasının birinci istikameti, ihracatın teşvik edilmesi ve azerbaycan'ın ihraç ürünlerinin dış piyasalara erişebilmesi için elverişli koşulların sağlanmasıdır.

Azerbaycan ulusal ekonomisinin piyasa koşullarına geçişinde yaşanan zorluklar ve dış ekonomik faaliyetin serbestleştirilmesi orantılı biçimde mal ihracatı dinamiklerine de yansımıştır.

Mal ihracatı yapısında petrol ve petrol ürünleri (tüm ihracatın %70'i), elektrik enerjisi, pamuk, metal ürünleri, tütün mamulleri ve alkollü içecekler büyük paya sahiptirler.

Azerbaycan yönetiminin dış ticaretin ihracat bileşeni konusundaki rotası, tek bir problemin çözülmesini amaçlamaktadır.

Bir taraftan Azerbaycan ekonomisinde hammadde ve yarı mamullerin dış piyasalara arzının ekstansif şekilde artırılması olanakları büyük ölçüde

31 K.F HEYDAROV,D.G GASANOV , a.g.e, s: 68

tüketilmiş olup, gelecekte ihracatın artırılması daha fazla katma değerli ürünler hesabına olabileceği gibi, toplam tutarları 10 milyar doları geçen yeni petrol yataklarının (Abşeron, Nahçıvan, Oğuz, Karabağ, Şahdeniz, Çırac) işlenmesine yönelik projelerin uygulanması hesabına gerçekleştirilebilecektir.³²

Dış ekonomi politikasının mal ihracatına odaklanan yönelimi çerçevesinde karşılaşılan sorun, Azerbaycan mallarının dış piyasalara erişimi için elverişli koşulların sağlanması ile ilgilidir. Bu problemin çözülmesi, kanımızca, iki şekilde mümkündür.

Birinci yol. Azerbaycan Cumhuriyetinin Dünya Ticaret Örgütüne (DTÖ) katılması.

Azerbaycan'ın dünya piyasaları ile bugüne kadar oluşagelen etkileşim modeli ne onun ekonomisinin potansiyel olanaklarına, ne onun doğal iklim koşullarına, ne onun jeopolitik konumuna, ne komşu ülkelerle oluşan sıkı ekonomik ilişkilerinin mevcutluğuna ve nihayet, ne de onun uzun vadeli ulusal çıkarlarına uygundur.

Azerbaycan'ın DTÖ'ye girmesi, birtakım önemli hedeflere erişilmesini mümkün kılabilirdi.³³

Birincisi, Azerbaycan'ın DTÖ'ye katılım süreci, piyasa koşullarının oluşumu ve gelişimi alanında dünya kamuoyunun biriktirdiği çok yıllık deneyimlerin ulusal ekonomiye enjekte edilmesini beraberinde getirecektir ki, bu da, sonuç itibarıyla, ülkede reform sürecinin güçlenmesi ve nihayetinde ekonomik kalkınmanın sağlanması için gerekli ve yeterli ortamı oluşturacaktır.

32 K.F HEYDAROV, D.G GASANOV , a.g.e, s: 69

33 V.G DRAGONOV, a.g.e , s 291

İkincisi, Azerbaycan dünya piyasalarında eşit haklara sahip ticari partnere dönüşecek ve bununla da sadece kendi mallarının ihracatı için elverişli koşulların oluşturulmasını değil, hem de diğer ülkeler tarafından başvurulabilecek muhtemel ayrımcılık girişimi sorununun çözömlenmesini sağlayacaktır.

Üçüncüsü, DTÖ çerçevesinde mevcut olan, anlaşmazlıkların çözümü mekanizması dahil, uluslararası ticarete disiplinin muhafaza edilmesi sistemi de Azerbaycan'ın çıkarlarına uygun düşmektedir.

Dördüncüsü, DTÖ'ye katılım Azerbaycan'a diğer ülkelerle ve bunların bölgesel birlikleri ile olan ticari ve ekonomik ilişkileri eşit, öngörülebilir ve uzun vadeli ekonomik ve hukuki zemine aktarma olanağı tanıyacaktır.

Ve nihayet, beşincisi, Azerbaycan'ın DTÖ'ye kabul edilmesi ona, uluslararası işbölümünün üstünlüklerine dayanarak, kendi ekonomik potansiyelinin kullanımını başarılı ve etkin bir şekilde organize etme imkanı verecek, ayrıca, ulusal mevzuatın ve onun uygulanış biçiminin uluslar arası talepler doğrultusunda uyumlaştırılması için ilave teşvik edici etken oluşturacaktır.

DTÖ'ye katılmakla Azerbaycan (ihracatçıları ve ithalatçıları); Uruguay raundu (o cümleden GATT-94) anlaşma paketine dayanan tek düzen hukuk alanına erişim; "en elverişli olanak" rejimi ve Azerbaycan girişimcileri tarafından ithal ve ihraç edilen mallar için ulusal rejim dahil, Genel Anlaşma prensip ve normları ile garanti edilen yabancı ülkelerde uluslararası hukuki koruma; yabancı devletler tarafından uygulanabilecek muhtemel korumacı iç vergiler, özel tüketim vergileri ve gümrük resimlerine karşı koruma; teknik engeller olarak tabir edilen ayrımcı önlemlerin (teknik ve diğer norm ve standartlar, sertifikalandırma kuralları vb.) ticarete kullanılmasına karşı koruma; diğer ticaret politikası araçlarının Azerbaycan'ın dış ticari faaliyetle iştiğal eden girişimcilerinin ithalat ve ihracat işlemlerine yönelik olarak ayrımcı

biçimde kullanılmaması konusunda belirli garanti ve bir izin diğer ticari ve politik üstünlükler elde edecektir. Tüm bu edimler, nihayetinde, Azerbaycan ekonomisinin dünya ekonomik sistemine organize biçimde katılmasına, onun dış ticaretinin gelişmesine ve ihracatçı ve ithalatçıların çıkarlarının yurtdışında korunmasına yardımcı olacaktır.

Ve ikinci yol, Karabağ çatışmasının çözümünde gelişmenin kaydedilmesidir. Zira, Azerbaycan-ABD ilişkilerinde tıkanma noktası, Özgürlüklerin Desteklenmesi Yasasına yapılan 907 No.lu değişiklik doğrultusunda Azerbaycan'a amerikan hükümet yardımlarının yasaklanmasının kabul edilmesidir. Bilindiği üzere bu ambargo, Karabağ savaşının tam hızıyla devam ettiği bir zamanda ilan ediliydi ve o zamandan beri ülkemiz yönetiminin ambargonun kaldırılmasına yönelik çok sayılı girişimleri henüz başarıya ulaşamamıştır.³⁴

C.ULUSAL EKONOMİYİ DIŞ REKABETİN YIKICI ETKİSİNDEN KORUMANIN MAKUL DÜZEYİNİN TEMİN EDİLMESİ

Azerbaycan cumhuriyetinin dış ekonomi politikasının ikinci istikameti, ulusal ekonomiyi dış rekabetin yıkıcı etkisinden korumanın makul düzeyinin temin edilmesi ve ayrıca ithalde alınan gümrük vergisi oranlarının değiştirilmesi suretiyle yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi için elverişli ekonomik (yatırım) muhitin oluşturulmasıdır.

Planlı ekonomiden piyasa koşullarına geçiş sürecinde azerbaycan'da dış ekonomik faaliyete müdahale alanında ve ithalatın dinamiğinde aşağıdaki trendler gözlemlenmektedir.³⁵

Diğer bir sorun, özel, anti damping ve dengeleyici gümrük vergileri, tarife kotaları, ayrıca (gerektiğinde) bazı mal kalemlerinin ithalatında

34 K.F HEYDAROV,D.G GASANOV , a.g.e , s: 80

35 K.F HEYDAROV,D.G GASANOV, a.g.e , s : 80

mevzuatla öngörülen şekilde devlet tekelinin uygulanması gibi koruma önlemleri dahil, azerbaycan mevzuatı ile öngörülen gümrük tarife müdahale araçlarının tüm cephanesi kullanılarak iç piyasanın ve rekabet kabiliyetli yerli üreticilerin korunmasıdır.

İç piyasanın korunması aşağıdaki istikametlerde gerçekleştirilecektir:³⁶

Birincisi, dış rekabetin ulusal mal ve hizmet üreticilerine olumsuz etkilerinin hafifletilmesi (bertaraf edilmesi) amacıyla, koruma önlemlerinin uygulanmasının hukuki temellerinin geliştirilmesi yoluyla.

İkincisi, somut koruma önlemlerinin uygulanmasına önayak oluşturan incelemelerin yapılması için gerekli bilgi ve verilerin toplanmasının hızlı ve etkin mekanizmasının oluşturulması ve somut koruma önlemlerinin uygulanmasına önayak oluşturan incelemelerin yapılma sisteminin geliştirilmesi yoluyla.

Üçüncüsü, koruma önlemlerinin uygulanması durumunda ilgili yabancı ekonomi subjeleri ile danışmaların yapılması metodoloji ve uygulamalarının geliştirilmesi yoluyla.

Dördüncüsü, gümrük tarife politikasının koordinasyonun güçlendirilmesi yoluyla.

Ve nihayet, **Beşincisi**, koruma yöntemlerinin getirilmesinin sonuçlarının analiz mekanizmasının hazırlanması ve oluşturulması yoluyla. genel olarak bakıldığında ise, uygulanan koruma önlemleri, sağlam rekabet ortamının muhafaza edilmesine yardımcı olmalı, geçici ve ayrımcı olmayan nitelik taşımalı ve DTO kurallarına uygun biçimde getirilmelidirler.

D. ULUSLARARASI TİCARİ VE EKONOMİK İLİŞKİLERDE ULUSLARARASI VE BÖLGESEL ÖNCELİKLERİN TESPİT EDİLMESİ

Azerbaycan cumhuriyetinin dış ekonomi politikasının üçüncü istikameti, uluslararası ticari ve ekonomik ilişkilerde uluslararası ve bölgesel önceliklerin tespit edilmesidir.

Kanımızca, azerbaycan'ın diğer devletlerle dış ticaretinde, en azından üç böyle öncelik bulunmaktadır:

- Bu, her şeyden önce, BDT üyesi devletlerle işbirliği;
- İkincisi, Ekonomik İşbirliği Örgütü (EİÖ) üyesi ülkelerle, ö cümleden Türkiye ve İran'la işbirliği;
- Nihayet, ileride Atlas Okyanusu havzası serbest ticaret bölgesi oluşturmak hedefiyle, Avrupa Birliği ülkeleri ve ABD ile işbirliği.³⁷

IV. AZERBAYCAN GÜMRÜK SİSTEMİNDE EKSİKLER VE ATILMASI GEREKEN ADIMLAR

Azerbaycan gümrük sistemini bağımsızlıktan itibaren çok önemli gelişmeler sağlasa da eksikler muhakkak ki vardır. 1991 yılındaki bağımsızlığın ardından tamamen yeniden kurulan gümrük sistemi eski rejimden serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde büyük zorluklar yaşamıştır. Bu gün halan daha gümrük sistemi eski rejimin bazı özelliklerinden kurtulmuş değildir.

Uluslararası örgütlerle yapılan işbirliği sonucunda gümrük sisteminde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Gümrükte yolsuzluğun önlenmesi, uluslar

37 K.F HEYDAROV,D.G GASANOV, a.g.e , s : 89

arası normlara uygunlaştırılması ve benzeri gelişmeler için önemli anlaşmalar ve işbirlikleri yapılmıştır.

Fakat uygulamada istenilen düzeye gelinebilmesi ülkenin gümrük gelirlerinin daha da artmasını engellemektedir.

Azerbaycan'da gümrük vergilerinin gelişim sürecinin on beş yıl gibi vergi açısından kısa bir dönem kapsamaktadır. Geçen dönem içinde gümrük vergilerinin oluşturulmasında büyük ilerlemeler kaydedildiğini de belirtmek gerekiyor. Ekonomik ve sosyal yapıdaki gelişmeler doğrultusunda bir takım vergiler zamanla yürürlükten kaldırılmış, yerine başka vergiler konmuştur. Yapılan reform ve düzenlemelerle gümrük yapısı oluşturulmuştur.

Gümrük yapısının oluşturulması ve gümrük vergi uygulamasında bazı ilkelere uygun davranmak gerekmektedir. Gümrük vergilerinin her siyasi düzeyde yeterli ve sürekli gelir sağlayabilecek bir yapıya sahip olması gerekir. Özellikle gelişmekte olan ekonomiye sahip olan Azerbaycan'da, gayri safi milli hâsıladaki artışa paralel olarak kamu hizmetlerine, dolayısıyla kamu harcamalarına ihtiyaç da giderek artan ölçüde büyümektedir. Bu nedenle, genelde gümrük vergilerinin ve bu sistem içinde yer alan temel vergilerin özellikle de gümrük vergilerinin sağladığı hâsılatın milli gelir ile birlikte otomatik artması gerekmektedir.

Azerbaycan gümrük vergilerinin uygulamalarına ilişkin düzenlemelerin açıklayıcı nitelikte olmaması beyan usulünün uygulanamaması bu vergilerin - ödeme gücü ilkesine göre değil merkezden belirlenmiş planlara göre tahsil edilmesi verginin gerçek kapasitesinin doğru şekilde belirlenmesini engellemektedir.

Gümrük vergisinin kapasitesinden kamu hizmetlerinin gerçekleştirilmesi için yeterince hâsılatın sağlanıp sağlanmadığını da inceleyecek olursak, vergi kapasitesinden en uygun düzeyde

yararlanılmadığını görürüz. Bu sadece gümrük vergileri için geçerli olan bir durum değildir. Kamu harcamalarının vergi gelirleri ile finanse edilme oran dikkate alınarak incelendiğinde bu oranın 1999 yılında %71,2 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Bu oran gelişmiş ülkelerde %90'ının üzerinde, gelişmekte olan ülkelerde ise %40-%90 arasında değişmektedir.³⁸

Bir an için vergi kanunlarının vergilemeye bağlanan mali ve mali olmayan amaçları gerçekleştirmeye yönelik bir şekilde oluşturulduğunu varsaysak bile, vergi kanunlarını uygulayacak vergi idaresinin etkin bir şekilde çalışması sağlanamıyorsa, gümrük vergilerinden beklenen sonuçlara ulaşılamayacaktır. Çünkü mükemmel bir şekilde oluşturulan gümrük vergilerinin, etkin ve yeterli olmayan bir vergi idaresi nedeniyle arzulanan hedeflere ulaşılması mümkün değildir. Bu nedenle, vergi yasaların etkin ve adil bir şekilde uygulama olanaklarına sahip vergi idaresinin mevcut olması, en az vergilerin amaçlarına yönelik vergi kanunlarının oluşturulması kadar önemlidir.

1990'lı yıllarda gümrük vergilerinde olan yetersizlikler gümrük yapısında da mevcut olmuştur. Gümrük idaresinin yapısı ve çalışma yöntemleri eski SSCB dönemindeki gümrük idarelerinininkine benzerlik gösteriyordu. Gümrük idaresindeki çok kademeli hiyerarşik yapı, gümrük vergilerindeki değişiklikleri takip edebilecek ve uygulayabilecek olan eğitimli personel sayısının yetersizliği, gümrük oranlarının yeterince açıklık içermemesi, çağdaş vergileme yöntemlerinin uygulanamaması vergi mükellefleri ile gümrük yönetimi arasında çok ciddi uyuşmazlıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Gümrük vergilerinin büyük ölçüde vergi müfettişleri tarafından elden tahsil edilmesi gümrük vergilerinde rüşvet ve yolsuzluk gibi olaylara yol açmıştır.³⁹

38 İsmail TÜRK, *Kamu Maliyesi*, 3. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara 1999, s 40 - 41

39 "Azerbaijan Monitoring Report", Paris, 2004, www.anticorruptionnet.org, 25/04/2006

Gümrükte vergi yönetiminde ve gümrük vergilerinde yaşanan bu olaylara piyasa ekonomisine geçiş süreci yaşayan Azerbaycan'da ekonomik ve sosyal hayatın her alanında rastlanılmıştır. Dolayısıyla, vergi idaresindeki olumsuzlukları bunlardan bağımsız bir olay gibi düşünmek yanlış olurdu. Piyasa ekonomisinin şartları doğrultusunda her alanda yapılan reformlar kuşkusuz kısa süre içinde tam olarak hedeflere ulaşmayı sağlayamaz. Artı, uzun yıllar farklı bir ekonomik ve politik düzene sahip olan Azerbaycan'da bu reformların gerçekleşmesi için zamana ihtiyaç vardır. Bu bakımdan gümrükte vergi idaresinin etkin ve yeterli faaliyetinin sağlanabilmesi için dışsal faktörlerin; yargı sisteminin ve toplumda vergi bilincinin gelişmesi, vergi kanunlarının vergilemeyi tam olarak kapsayıp kapsamadığı gibi faktörlerin de zamanla gerçekleşmesi gerekir.

Azerbaycan'da serbest bölge ile ilgili yasal düzenleme olmasına rağmen Serbest Bölgelerin olmaması gümrük yapısı adına büyük bir eksikliklerdir. Bu eksiklik Azerbaycan'ın bölge ülkeleri ile ve Hazar kıyısı ülkeleriyle ticaretinin potansiyelinin çok altında olmasına sebep olmaktadır.

Benzeri birçok eksikliklerden söz edebiliriz. Azerbaycan'daki eksikliklerin büyük bir bölümü yasal düzenlemelerin uygulamadaki eksikliklerinden kaynaklanmaktadır. Bu eksikliklerin zaman içinde ortadan kaldırılması beklenilebilir. Fakat bu eksikliklerin bir an önce ortadan kaldırılmaması Azerbaycan'ın büyük miktarlarda dış ticaret vergi kaybına neden olacaktır.

Yasal eksikliklerin bulunduğu alanlarda ise keyfi uygulamalar söz konusu olabilmektedir ki, bu da beraberinde vergi mükellefini mağdur etmekle birlikte, beraberinde yolsuzluk ve rüşveti de getirme ihtimali de bulunmaktadır.⁴⁰

40 "Azerbaijan Monitoring Report", Paris, 2004, www.anticorruptionnet.org, 25/04/2006

Tezin sonunda gümrük mevzuatı ile ilgili son bir değerlendirme yaparsak; Gümrük mevzuatının tam ve birebir uygulanabilmesi için gereken ortamın oluşturulması, ülkenin ekonomik güvenliğinin sağlanmasının belli ölçüde garantisidir. Gümrükleme işlemleri hızlı ve tam uygulanma açısında belirli kalite göstergelerine sahiptirler. Bunlar; objektiflik, gizlilik, hataların mevcudluğu, dış ekonomik faaliyet subyelerinin itiraz ve şikâyetlerinin mevcudluğu, ihracatı yasaklanmış mal ve teknolojilerin yurtdışına çıkarılmasının engellenmesinin garanti edilmesi, ithali yasaklanmış zararlı, tehlikeli ve kalitesiz mallardan iç piyasanın korunmasının garanti edilmesi şeklinde sıralanabilir. Gümrük organları bir taraftan gümrükleme işlemlerinin kaliteliliğini sağlamak ve aynı zamanda Azerbaycan Cumhuriyetinin gümrük sınırlarından malların geçişini hızlandırmaya yardımcı olacak koşulları oluşturmak zorundadırlar.

Bunun için gümrük organı çalışanları kendi kalifiyelerinin ve yaptıkları işin kalitesinin yükseltilmesi için sürekli olarak çaba göstermelidirler. Bunun için⁴¹:

- Dış ekonomik faaliyet subjeleri ile çalışma prosedürleri, ve aynı zamanda gümrük organlarının iç prosedürleri oluşturulmalı ve sürekli iyileştirilmeli;

- Gümrükleme işlemlerinin uygulama süreci ve bunların kalite yönetim sistemi geliştirilmeli;

- Gümrük organları personelinin kalifiyesi yükseltilmeli;

- Gümrük organı çalışanlarının kendi işlerinin kalitesinden dolayı sorumluluk hissetmelerini sağlamak amacıyla, iç isteklendirme mekanizması daha da geliştirilmeli;

- Dış ekonomik faaliyet subjeleri ile çalışma prosedürlerinin ve gümrük organlarının yönetim sisteminin sürekli geliştirilmesi amacıyla, gümrükleme

41 K.F HEYDAROV,D.G GASANOV, a.g.e , s : 145

işlemlerinin dahili kalite kontrolünün düzene sokulması mekanizması oluşturulmalı;

- Devlet müdahalesini doğrudan ve dolaylı olarak gerçekleştiren devlet organlarının çabalarının koordine edilmesi mekanizmasının oluşturulmalı;

- Diğer emniyet ve asayiş organları ile birlikte uygulanacak olan, emniyet ve güvenlik önlemlerine ilişkin strateji ve taktikler konusunda mutabakata varılmalı ve uyumlaştırılmalıdır.

Gümrük organlarının işinin bir özelliği de, bazı durumlarda gümrük görevlisinin hatalarının dış ekonomik faaliyet subjesi ile doğrudan irtibat sırasında düzeltileceğinin düşünülmemesidir. Bu nedenle, sistem içinde daha gümrük sınırından geçen malın maliki ile temas öncesinde gümrük denetimi prosedürünün titizlikle hazırlanması öngörülmelidir.

Gümrük sistemi, iç piyasanın korunması ve yerli üretimin desteklenmesi için devletin sahip olduğu esas araçlardan biridir. Yalnızca, Azerbaycan girişimcilerinin uluslararası işbirliğine katılımını teşvik eden zayıflatılmış korumacı önlemler ile ulusal ve yabancı sanayiciler için adil rekabet ortamının oluşturulmasına yardımcı olacak önlemlerin dengelenmesine çalışmak suretiyle, ekonomide olumlu gelişmeler sağlamak mümkündür.

Amaçlara uygun gümrük politikası, ithalatın yapısını yüksek kaliteli mallar lehine değiştirebileceği gibi, sadece ithal mallarının değil, aynı zamanda yerli malların da fiyatlarının düşürülmesine yardımcı olacaktır. Gümrük organlarının en önemli fonksiyonları ihracat denetimi ve malların kalite değerlendirmesi olmalıdır. Yakın dönemde fiskal fonksiyon hala gümrük teşkilatının faaliyetindeki öncelikli alanlardan biri olmaya devam edecektir.

Geçiş ekonomisine sahip ülkeler için birincil öneme sahip bu fonksiyon, devletin temellerinin sağlamlaştırılması ve ulusal ekonominin canlandırılmasına orantılı olarak, kendi yerini ülkenin ekonomik güvenliğinin

sağlanması fonksiyonuna bırakmak suretiyle, giderek ikincil önem arz etmeye başlayacaktır.

Azerbaycan'ın ekonomik güvenliğine tehdit oluşturan yeteri kadar çok sayıda etken bulunmaktadır. Bunlar; toplam ihracat içinde hammaddelerin payının yüksek olması ve makine, elektronik eşya, kimya sanayisi ve diğer ürün piyasalarının kaybedilmesi, değişik ülkelerin Azerbaycan'ın stratejik açıdan önemli hammadde piyasası üzerinde kontrolü ele geçirme girişimleri, birçok tüketim malı çeşidinin ithaline bağımlılığın giderek artması, dış ekonomik ve politik baskıların güçlenmesi durumları karşısında ekonominin kırılganlığının giderek artması, Rusya Federasyonu ve İran İslam Cumhuriyetinin tutumunun giderek sertleşmesi nedeniyle ithalat ve ihracat yüklerinin nakliyesindeki zorluklar, Ermenistan'ın yıllardan beri devam eden ve ülke toprakları ile ekonomik potansiyelinin %20'sinin kaybına neden olan saldırısı, ekonominin yeniden yapılandırılması sırasında manevra olanaklarının sınırlandırılan ülkenin dış kredilere bağımlılığı, dış ekonomik faaliyet alanları ile ilgili suç ekonomisi şeklinde sıralanabilir.

Mevcut durumda, her şeyden önce, ülkenin dünya ekonomisindeki konumunun iyileştirilmesi için onun sanayi iş bölümüne katılımının niteliğinin değiştirilmesi gerekmektedir. Bunun için, öncelikle, ithalat ve ihracatta yapısal değişikliklere gidilmesi, firma ve kuruluşların dış ekonomik faaliyet koşullarının iyileştirilmesi zorunludur.

Azerbaycan'ın gümrük politikası, ülkedeki ekonomik ve politik durumu etkileyen tüm etkenler dikkate alınarak oluşturulmalıdır. Günümüz itibarıyla, ihracata idari müdahale yöntemlerinin neredeyse tamamı kaldırılmıştır. Dış ticaret sınırlamalarının belirleyici rolü giderek gümrük vergilerine geçmektedir. Fakat, ihracat kotalarının ve vergilerinin kaldırılması, gümrük organlarının ihracat işlemlerini takip etmesinin gereksiz olduğu anlamına gelmez. Ülkeden sermaye kaçıışı, salt ekonomik yöntemlerle durdurulamaz. İhracattan elde

edilen hâsılâtın ülkeye getirilmesi sorunu, halen en önemlilerin başında gelmektedir⁴².

İthalat vergilerine gelince, değişik ülke deneyimleri mevcuttur. Tüm ülkeler, ithal mallarının gümrüklerde vergilendirilmesi suretiyle yerli üretimi korumaktadırlar. Gümrük vergileri, dünya ve iç piyasalardaki fiyat farkı baz alınarak belirlenir.

Ulusal üretim ve tüketim yapısının arz ettiği özellikler, ekonomik gelişmişlik düzeyi, bunların yanı sıra oldukça fazla sayıdaki diğer objektif ve sübjektif etkenler dikkate alındığında, dış ticarete müdahale sistemi bu müdahalenin uygulanması konusunda entegre bir yaklaşımı gerektirmektedir.

Öncelikle, ulusal ekonomi büyük ölçüde dış ilişkilere bağımlıdır. İkincisi, eski SSCB ülkeleri ile ortaya çıkmış sıkı ekonomik ilişkiler, bu alandaki önceliklerden biri olarak, BDT çerçevesinde ekonomik bütünleşmenin geliştirilmesini gerektirmektedir. Şöyle ki, geçmişte devasa bir devletin ayrılmaz parçası olarak dar alanlarda uzmanlaşma, ekonomik faaliyetin yönünü de bu devletin çıkarları doğrultusunda önceden belirlemekteydi. Üretilen ve geleneksel olarak talebin yüksek olduğu bir çok hazır mamulün yanı sıra üretilen ham pamuk, birincil işleme sonrası şarap ürünleri, kimya sanayisi ara mamulleri ve diğerleri, genelde, işlemenin tamamlanması ve tekrar işlenmek üzere eski SSCB'nin değişik bölgelerine gönderiliyordu.

Ülkenin elektronik, aygıt, cihaz ve makine yapım sanayileri, hazır mamulün değişik parça ve aksamalarının imalatında uzmanlaşmaktaydı.

Üçüncüsü, Azerbaycan da diğer gelişmekte olan ülkeler gibi, ekonomik kalkınma düzeyinin yükseltilmesi hedefi ile uluslararası ekonomik ilişkiler

42 V.G DRAGONOV, a.g.e , s 321

sistemine entegre olma hedefini şimdi eşzamanlı olarak gerçekleştirmek zorundadır.

Dördüncüsü, günümüzde mevcut olan uluslararası ticaret sistemi, dış ekonomi politikası alanında tüm ülkelerin karşısına, gelişmekte olan ülkeler için özellikle ağır olan, sert talep ve sınırlamalar getirmektedir.

Beşincisi, Azerbaycan ekonomisi, kendisinin teknoloji düzeyinin yükselmesini ve dünya piyasalarında rekabet kabiliyetine sahip ürünler üretebilecek üretim tesislerinin yapımını sağlayacak yapısal dönüşümü gerçekleştirmelidir.

Temel sanayi dallarının ve tarımın hızlı bir şekilde canlandırılması ve yenilenmesi gerekmektedir. Ekonominin yapısı hızlı ve amaçlara uygun biçimde değiştirilmeden belirlenen hedefe ulaşılması mümkün değildir. Piyasa ilişkilerinin doğal gelişimi sürecinde tasarruf edilen sermaye, başlangıçta geri ödeme süreleri fazla olmayan sermaye yoğunluğu düşük emek yoğun alanlara yatırılmaktadır. Bu şekildeki gelişimin yüksek teknolojik düzeye sahip alanlara yatırım yapılmasına kadar ilerlemesi çok zaman gerektirmektedir. Bunun yanı sıra, günümüzdeki bilimsel ve teknik gelişme hızı herhangi bir yavaşlamayı kabullenmemektedir.

Teknolojik gelişme alanında öncü ülkeler ile diğer dünya ülkeleri arasında görülen uçurum giderek büyümekte ve bu farkı kapatmak giderek daha da zorlaşmaktadır.

Ermenistan'la askeri çatışma ve buna bağlı olarak maden sanyide oluşan zorluklar, verimli toprakların ve hayvanların büyük bölümünün kaybedilmesi, onlarla şehir ve köyün yıkılması, yukarıda sayılan etkenlerle birlikte katlanılan büyük miktarlardaki harcamalar ekonomik gelişme alanında Azerbaycan'ın başlangıç koşullarını çok zorlaştırmıştır.

Bununla birlikte, Azerbaycan, dünya piyasasında gerek ham, gerekse işlenmiş halde yüksek talebi bulunanlar dâhil, zengin doğal kaynaklara, elverişli iklim koşullarına ve jeopolitik konuma sahip olup, komşu ülkelerle sıkı ekonomik ilişkileri bulunmaktadır.

Yukarıda sayılan özellikleri dikkate alırsak, ülkede uygun stratejinin belirlenmesi ve uygulanması gerekmektedir.

Bu strateji yapısal müdahale ve makro ekonomik istikrar önlemleri kümesini içermelidir. Ekonomik reformların başlangıç aşamasında karşılaşılan zorluklar, gümrük tarife politikasına da yansımış ve gümrük müdahalelerinde ihracat tarifelerinin uygulanmasına neden olmuştur. Tarife müdahalesi dâhil dış ticaret müdahaleleri, hammadde ihracatı olanaklarını ekonomik kalkınma için tam şekilde kullanmakla birlikte, aynı zamanda kademeli olarak işlenme derecesi yüksek mamullerin ihracat potansiyelinin artırılmasına, ihracatın ürün yapısının çeşitlendirilmesine yönelik olmalıdır.

Bu tür hedeflere ulaşılması, etkin bir ihracat kontrol sistemi olmadan mümkün değildir. Ülkenin dünya ekonomi sistemine tam şekilde katılmasının koşulları, ihracatın çeşitlendirilmesi, ihraç ürünlerinin işlenme derecesinin yükseltilmesi, uluslararası üretim işbirliği sistemlerine dahil olmaktır. Sorunun çözülmesi ekonomiye aktif yapısal müdahalelerden, gelecek vaat eden alanların geliştirilmesinin amaçlara uygun şekilde desteklenmesinden, ihracatın teşvik edilmesinde ve tarife ve tarife dışı yöntemlerle dış ekonomik ilişkilerin hacim ve yapısına yönelik etkilerin meydana getirilmesinde uluslararası uygulamalarda izin verilen araçların kullanılmasından geçmektedir. Azerbaycan ekonomisine belirli bir birikimle ve olabildiğince kısa bir sürede dünya ekonomi sistemine entegre olma olanağı sağlayacak değişik dış ekonomi ve dış ticaret politikası araçlarının geçiş dönemi süresince kullanılması şemasının hazırlanması gerekmektedir. Dış ticaret müdahaleleri, yapısal müdahalelerin ayrılmaz parçası olarak düşünülmektedir. Dış ticarete miktar kısıtlamalarının tamamen kaldırılması erken ve hatta zararlı olurdu. DTÖ üyesi ülkeler bu tür kısıtlamaları belirli mal

kalemlerine yönelik olarak halen uygulamaktadırlar. Bu aracın prensip olarak uygulanabilirliği yakın gelecekte de hesaba katılmalıdır⁴³.

Yapısal müdahalenin genel mekanizması içinde dış ticaret araçları aşağıdaki rolleri üstlenmelidirler⁴⁴:

- Gelecek vaat eden sektörlerin geliştirilmesi için gerekli mamullerin ithalatını özendirmek;

- Gelecek vaat eden sektörlerle rekabet eden ürünlerin ithalatının kalkınmanın başlangıç aşamasında sınırlandırılması; rekabet kabiliyeti düşük olan sektörlerin kademeli yapısal dönüşümü için ve bunlardan söz konusu dönüşümün gerçekleştirme olanağı bulunmayanların, oluşabilecek olumsuz sosyal sonuçların asgari düzeyde tutulmasına çalışılarak, aşamalı olarak iptal edilmesi için gereken koşulların oluşturulması;

- Ekonomi politikasının diğer araçlarının yetersiz kalması durumunda, iç piyasaya yeterli mal arzının sağlanması,

- Ödemeler bilânçosunun makul durumunun sağlanması;

- Ulusal üreticilere yabancı ihracatçıların adil olmayan rekabetine karşı koruma sağlanacağını garanti etmek.

Bu bağlamda, tarife ve tarife dışı müdahale yöntemlerinin dengeli bir şekilde kullanılması yoluyla olumlu sonuçlar elde edilebilir.

Ekonomiye yapısal müdahaleler, gümrük tarifelerinin önemli fonksiyonudur. Çoklu (çeşitlendirilmiş) tarifelerle bir taraftan koruma ihtiyacı öncelikli olan sektörlerle bu koruma sağlanırken, diğer taraftan gümrük vergilerinin ağırlıklı ortalama düzeyinin düşürülmesi sağlanabilmektedir.

43 K.F HEYDAROV,D.G GASANOV, a.g.e , s : 150

44 K.F HEYDAROV,D.G GASANOV, a.g.e , s : 151

Dolayısıyla, tarife politikası yapısal politikanın bileşen ögesi haline dönüştürülmelidir. Sanayinin en önemli sektörlerinden her biri için, gümrük vergileri dinamiğinin birleşen öge olduğu, faaliyet programının hazırlanması gerekmektedir.

Azerbaycan'ın ihracat potansiyelini güçlendirebilecek yeni oluşan sektörler, ayrıca yapısal dönüşüm sürecini yaşayan kriz içindeki sektörler belirli bir süre zarfında güçlendirilmiş korumalardan yararlandırılmalıdır. Bu sektörlerin güçlenmesine orantılı olarak tarife engelleri aşağı çekilmelidir. Buna karşılık, mevcut durumda dünya çapında rekabet kabiliyetine sahip sektörler ile daha az kişinin çalıştığı gelecek vaat etmeyen sektörlerin tarife korumalarına ihtiyacı yoktur.

Gümrük tarifesi oranlarının düzeyi aşırı yüksek belirlenmemelidir. Bunlar, muadil ürünlerin iç piyasasının korunması için (bir başka deyişle, genel olarak, ithal malın fiyatını yerli malın fiyatı düzeyine yükseltmeye olanak sağlayacak) veya özel tüketim vergisine tabi ürünlerde olduğu gibi, bütçe hedeflerine ulaşmak için gerekli büyüklükte olmalıdır. Gümrük vergilerinin tarife dilimleri (uzunlukları ve yükseklikleri), vergi miktarını tam net olarak tespit edecek ve aynı zamanda hükümete ulusal ve dünya piyasasındaki konjonktür değişikliklerine tepki verebilme olanağı sağlayacak şekilde düzenlenmelidir⁴⁵.

Tarife oranlarının hesaplanması sırasında başlangıç verileri olarak, Devlet İstatistik Kurumunun ilgili sektörün durumuna, Ticaret Bakanlığının dünya piyasası konjonktürünün durumuna ilişkin verileri ile bütçe ve devlet programlarında belirtilen ulusal ekonominin kalkınma öncelikleri kullanılmalıdır.

45 V.G DRAGONOV, a.g.e , s 282

Tarife, fiskal fonksiyonunu, öncelikli olarak, özel tüketim vergisine tabi mallara uygulanan gümrük vergileri hesabına gerçekleştirmelidir. Fakat, bu vergilerin oranlarının toplanan gelirin azalmasına neden olacak şekilde aşırı yükseltilmemesi gerekmektedir.

Tarife oranlarının düzenlenmesinde esnekliğin, her türlü konjonktür değişimlerine karşı anında tepki verilebilmesinin sağlanması için geleneksel yöntemlerin uygulanması, örneğin, Devlet Gümrük Komitesi, Ticaret Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Merkez Bankası ile bilimsel ve iş çevrelerinin uzmanlarını bir bünyede toplayacak bir icra organının tesis edilmesi mantıklı olacaktır. Böyle bir organ olarak, sürekli faaliyet gösteren ithalata gümrük-tarife müdahalesi ve ihracatı destekleme komitesi veya komisyonu düşünülebilir⁴⁶.

Bu komitenin (komisyonun) tavsiyeleri, hükümetin dış ekonomik ilişkilere müdahale konusunda aldığı kararların etkinliğini artırmağa yardımcı olurdu.

Tarife dışı müdahale önlemlerinin temel yönleri de bu komite tarafından görüşülerek belirlenebilir.

Bilindiği üzere, uluslararası ticaret sistemi tarafından yasallaştırılmış tarife dışı müdahale önlemleri, başka bir deyişle, yabancı marka ürünlerin ithalatındaki ani yükselişlerin ulusal ekonomiyi uğrattığı zararı belirlenmiş biçimde önlemek veya hafifletmeye yönelik koruma önlemleri mevcuttur. Aynı zamanda, yabancı ihracatçılar tarafından yürütülen adil olmayan rekabetin engellenmesine yönelik önlemler de tam meşru nitelik taşımaktadırlar. Tarife dışı kısıtlamalardan, gümrük vergileri istisna olmakla, dış ticaretin gerçekleşmesine engeller oluşturan değişik türden önlemler kastedilmektedir. Bu kategoriye değişik mali, teknik, idari, kredi ve ticaret politikası önlemleri ve

46 K.F HEYDAROV,D.G GASANOV, a.g.e , s : 125

ayrıca bilinçli şekilde dış ticarete müdahaleyi amaçlayan insan, hayvan ve bitki sağlığının korunması, çevrenin korunması, ulusal güvenliğin tesis edilmesi vs. gibi önlemler (sıhhi, veteriner, bitki sağlığı sınırlamaları da dahil olmakla) girmektedir. Dünya ülkelerinin deneyimlerinde tarife dışı kısıtlamaların kullanılmasına yönelik yaklaşımlarda birçok karşıtlıklar bulunmaktadır. Bir taraftan, GATT ve WTO gibi kuruluşlar bu tür önlemlerin olabildiğince azami düzeyde devre dışı bırakılmasını, dış ticarete müdahalelerde sadece tarife yöntemlerinin kullanılmasına geçilmesini bir hedef olarak resmen belirtmektedirler. Diğer taraftan ise, dünya ülkelerinin tamamı değişik biçimlerde ve değişik yoğunlukta dış ticarete tarife dışı müdahale yöntemlerini kullanmaktadırlar. Değişik ülkelerde ekonomik reform deneyimlerinin incelenmesi, ulusal ekonominin dünya ekonomisinin taleplerine uyumlaştırılması sürecine, kaçınılmaz olarak, tarife dışı önlemlerin uygulanmasının eşlik ettiğini göstermektedir. Bazı tarife dışı önlemler GATT'ın daha yumuşak kuralları ile karşı karşıya kalmıştır⁴⁷.

Onların bir zamanlar kullandıkları birçok yöntem bugün yasaklanmış bulunuyor. İthalatta miktar kısıtlamaları, tarım ürünleri, alkollü içecekler ve tütün mamulleri, ülke içi üretimi henüz gelişme aşamasında olan yeni ürün kalemleri, ödemeler dengesinin kötüleşmesi durumunda birincil ihtiyaçları karşılamaya yönelik olmayan mallar için getirilebilir.

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Gümrük Komitesi, yasama organınca çıkarılan ve komitenin iç talimatları ile açıklanarak somutlaştırılan hukuki ve bağlayıcı yasal düzenlemelerin yürütülmesini sağlamaktadır. Gümrük teşkilatı, kendi uzmanları aracılığıyla, bu alana müdahalelerle doğrudan veya dolaylı bağlılığı bulunan yasaların, cumhurbaşkanı direktiflerinin, hükümet kararlarının hazırlanmasına, ayrıca, dış ekonomik ilişkiler alanındaki sorunların çözümü için kurulan özel hükümet ve uluslararası komisyonların çalışmasına katılmaktadır.

47 V.G DRAGONOV, a.g.e , s 289

Devlet Gümrük Komitesinin verimli çalışmaları sayesinde Azerbaycan'a ithal edilen yabancı malların güvenlik denetim sisteminin uygulanması için temel oluşturulmuş, Gümrük Tarife Kanunu ve Döviz Müdahale Kanunları kabul edilmiştir.

Yapılan hataların belirlenmesi konusunda edinilen deneyimler ve dünya uygulamaları dikkate alınarak, hukuki ve bağlayıcı düzenlenmelere gereken değişiklik ve ilaveler yapılmıştır.

Dış ekonomik ilişkiler alanında reform çalışmaları devam etmektedir. Günümüz koşullarında, dış ekonomik faaliyete müdahalenin temel yönlerinin gerçekleştirilmesinde ana rol gümrük teşkilatına atfedilmektedir⁴⁸:

- Döviz ve vergi denetimlerinin sıkılaştırılması amacıyla dış ticaret alanında devletin denetim fonksiyonunun güçlenmesi;
- Yerli üreticilerin dış rekabete karşı ve tüketicilerin kalitesiz mal ithalatına karşı korunmasının ticari-politik yöntemlerinin geliştirilmesi

Tüm bunlar, yükleme öncesi ihraç edilen malların denetiminin; takas ticareti dâhil, ihracat ve ithalat işlemlerinin gerçekleştirilmesi sırasında fonların aktarılmaması veya eksik aktarılması durumlarının kalite analizinin; ayrıca mal ithalatı ve ihracatı sırasında fiyat kontrolünün yapılması konusunda Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Gümrük Komitesinin ve birimlerinin faaliyetinin daha da genişleyeceğini göstermektedir.

Mevcut durumda en güncel hedeflerin başında hazineye aktarılan mali fonların istikrarlılığının sağlanması gelmektedir. İhracatta uygulanan gümrük vergilerinin kaldırılmasından sonra, ithalattaki gümrük ödemeleri (vergi, resim ve harçlar) dış ekonomik faaliyetten hazineye aktarılan tek kaynak haline

48 K.F HEYDAROV,D.G GASANOV, a.g.e , s : 150

gelmiştir. Bu sorunun çözümü mevzuatla öngörülen ödemelerin, gerçek kişiler dâhil, doğru şekilde hesaplanması ve ödenmesi üzerindeki mevcut denetim sisteminin hangi düzeye kadar geliştirilebileceğine ve aynı zamanda uygulanma sırasında kullanılacak tekniklere bağlıdır. Bu süreçte gümrük organları belirleyici role sahiptirler. Dış ekonomik faaliyetlere devlet müdahalesi sisteminin geliştirilmesi, dış ekonomik ilişkiler alanındaki reel durumu yansıtan analitik ve istatistiksel çalışmalar yapılmadan mümkün değildir.

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Gümrük Komitesinin dış ekonomik faaliyet alanına müdahalede ve özellikle bu faaliyetlerin gerçekleştirilmesinin denetimindeki rolü, yakın gelecekte de kaçınılmaz olarak artacaktır.

SONUÇ

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığa kavuşan Azerbaycan'da aradan geçen dönem içerisinde toplumun her alanında değişiklikler yaşanmış ve yaşamaya devam etmektedir. Ekonomik sistem olacak kolektivist ekonominin terk edilerek piyasa ekonomisine geçiş bu değişiklikleri gerekli bulmakta ve hızlandırmaktadır Toplumsal ilişkilerin göz önünde bulundurularak yapılan bu yasal ve kurumsal düzenlemeler yeni ekonomik düzenin alt yapışım oluşturmaktadır

1990'lı yılların basında yasal düzenlemelerin yetersizliği, BDT lkeleri ile ilişkilerin bozulması, savaş, ülke içindeki siyasi karışıklıklar, 1 milyondan fazla göçmen sorunu gibi nedenlerle darboğaza girmiş olan Azerbaycan ekonomisi uygulanan ekonomik istikrar programlarıyla 1996 yılından itibaren canlanma devresine girmiştir. Özellikle son yıllarda ekonomide GSMH bazında büyümeler gerçekleşmektedir. Her ne kadar ekonomideki üretim düzeyi 1969 yılındaki üretim düzeyine ulaşamamış olsa da GSMH'daki büyümeler yakın gelecekte ekonomide hızlı üretim artışlarının gerçekleşeceğinin göstergesidir. Yabancı sermaye girişinin hızlı şekilde artması, dış ticaret hacminin genişlemesi, dış ticaretin ihracatın lehine değişmesin verimsiz müesseselerin özelleştirilmesine başlanması ve ekonomik ilişkilerin düzenlenmesi için yasal- kurumsal altyapı çalışmalarının yapılması bu görüşü destekleyici niteliktedir.

Azerbaycan'da ekonomik ve mali alanda gerçekleşen gelişmeler ekonomik ve toplumsal yapı ile direk bağlantılı olan vergi sisteminde de değişmeleri beraberinde getirmiştir Bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren vergi sisteminde ekonomik ve toplumsal gelişmeler dikkate alınarak değişiklikler yapılmaktadır

Devlet ve yerli bt gelirlerinin önemli hissesini gümrük vergileri oluşturmaktadır Bu gün ülkenin maliye sisteminin genel olarak ekonominin

sağlamlaştırılması için ilk olarak dış ticaret vergi sisteminin oluşturulmuş olması her kes tarafından kabul edilmiştir Fakat daha çok bu vergilerin, bütçenin açıklarının kapatılması fonksiyonuna üstünlük verilmektedir. Diğer fonksiyonlarına daha az önem verilmektedir.

Kısa geçmişi olan Azerbaycan Gümrük Vergi Sistemi, gelişen piyasa ekonomisi karşısında gelişmekte ve değişikliklere maruz kalmaktadır. Son yıllarda önemli adımlar atılsa da, yine de eksikliklerin olduğunu söyleyebiliriz.

Dış ticarete ilk göze çarpan giderek artan oranda bir dış ticaret hacminin söz konusu olduğudur. Ülke ithalatındaki artış genelde özel sektör tarafından gerçekleştirilmektedir. Alınan vergi oranlarının uluslar arası örgütlerin ve dünya ekonomisindeki gelişmenin etkisi ile düşüş içinde olduğu görülmektedir.

İhracatın her sene daha artış gösterdiği görülmektedir. Azerbaycan dış dengede son yıllarda fazla veren bir ülke konumundadır. İhracatın ise büyük bir bölümü devlet tarafından gerçekleştirilmektedir. Gerçekleştirilen ihracat ürünlerinin büyük bir bölümü ise doğal kaynaklar özellikle petrol ve petrole dayalı sanayi ürünleridir. Sadece doğal kaynakların ihracatı ekonomi için kısa dönemde nakit para girdisi adına önemlidir.

Azerbaycan'ın dış ticaretinde petrol önemli yer tutmaktadır. Gerçekleştirilen ihracatın Azerbaycan bütçesinde önemli yeri bulunmaktadır. Bugün dünyanın büyük petrol şirketleri Azerbaycan'a gelmeye, burada petrol çıkarmaya can atıyorlar. Azerbaycan dünyanın bütün petrol şirketleri için hem siyasi hem de ekonomik açıdan elverişli bir ülkedir. Yabancı petrol şirketlerinin Hazarın Azerbaycan bölümünde olan projelere milyarlarca dolar tutamda sermaye yatırımları da bunu kanıtlamaktadır.

Petrol gelirleri ülke içinde üç yolla elde edilecektir: vergiler ve SOCAR (Devlet Petrol Şirketi) ödemeleri. "Asrın Anlaşması"yla petrol gelirlerinin

Azerbaycan'a üç aşamada ulaşacağı tahmin olunmaktadır. Birinci aşamada gelirler tedricen artacak ve gelirler yaptıkları harcamaları karşılamak için yabancı yatırımcılara verilecektir. Tahminen 2000 yılında başlanacak ikinci aşamada petrol büyük hacimlerle ihraç olunacak ve gelirlerin üçte biri Azerbaycan'a ulaşacak. 2006 yılında başlanacak üçüncü aşamada ise, yabancı yatırım harcamalarının karşılanması sürecinin tamamlanması ve Azerbaycan'ın gelirlerdeki payının % 80'e ulaşması beklenmektedir. Buna göre de, Azerbaycan sanayi ve tarımın dünya ekonomisine entegrasyonunu kolaylaştıran ve insan potansiyelinin gelişimi için temel yaratacak olan ekonomik politikaları tasarlamak ve yürütmekle üçüncü aşamaya hazırlanmalıdır.

Azerbaycan orta ve uzun dönemde önemli miktarda petrol geliri elde edecektir. Bu gelirin önemli bir kısmı petrol fiyatlarındaki dalgalanmaları karşı tasarruf edilmelidir. Petrol gelirleri cari harcamaların finansmanında kullanılırken dikkatli olunmalı ve bu gelirler en verimli yatırımlara kanalize edilmelidir. Aksi takdirde ülke mali açıdan zor duruma düşebilir.

Ekonomide istatistikî verilerde olumlu yönde ilerleme devam etmektedir. Fakat göz önüne almamız gereken Azerbaycan ekonomisindeki bölgelerin dengesiz büyümesidir. Bölgelerin aynı oranda ekonomik olarak kalkınamaması “Hollanda Sendromu” benzeri bir sorunun Azerbaycan için de geçerli olabilme ihtimalinin olduğu anlamına gelmektedir. Apşeron bölgesindeki iktisadi kalkınma aynı oranda başka bölgelerde göze çarpmamaktadır. Ülkenin belli bölgeleri kalkınma gösterirken diğer bölgeleri aynı kalkınmadan paylarına düşen oranda yararlanamamaktadırlar.

Bu şekilde ekonomide gelişmenin sürekliliği sağlanabilir. Fakat aradan geçen süreye rağmen henüz ihracat ürünlerinin çeşitlendirilememesi ve özel sektörün ihracat içindeki rolünün artırılabilmesi endişe yaratmaktadır. Buna rağmen olumlu adımlar da atılmaktadır. Sanayinin petrol sektörü dışındaki kısmında son yıllarda yeni tesislerin kurulması (mesela, demir döküm

fabrikası) ve eskilerin yenilenmesi (mesela, Sumgayıt'taki boru üretimi fabrikası, alüminyum sanayisi) ile ilgili bazı pozitif gelişmeler göze çarpmaktadır. Fakat bunlar tek başına makro ekonomik olarak etkili olabilecek faktörler olarak değerlendirilmemesi gerekmektedir.

Azerbaycan'ın uluslar arası örgütlerle özellikle de Dünya Ticaret Örgütü ile olan ilişkileri dış ticaret vergileri üzerinde büyük etkileri olmuştur. Henüz üyelik hakkı kazanmayan Azerbaycan DTÖ ile ilişkilerini devam ettirmektedir. İlişkileri ileriki safhasında tam adaylık düşünülmektedir ki bu nedenle de Azerbaycan'ın tüm uluslararası normları kabul etmesi ve uygulaması gerekmektedir.

Dünya Gümrük Örgütü, dünya ülkeleri gümrüklerinin çalışmasında eşgüdümün sağlanması işlevini üstlenmektedir. DGÖ, ülkelerin büyük çoğunluğunun gümrüklerinin faaliyetini analiz ederek, onların temel çalışma ilkelerini belirlemiştir.

Birinci prensip, ülkelerin ulusal özelliklerinin dikkate alınmasıdır. Burada, her bir devletin, ulusal zihniyet, ekonomik durum vs. sonucunda oluşan kendine özgü gelişim kanunlarını temel aldığı varsayımından hareket edilmesi kastedilmektedir.

İkinci prensip, "temel oluşturma" olarak ifade edilebilir. Bu prensip, ülkenin gümrük idaresinin ulusal kriterlerinin dikkate alınması için temel çıkış noktasının DGÖ tarafından belirlenen kurallar olduğunu varsaymaktadır.

Bu ilkelerin (özellikle de bunların uygulamada yer bulmasına yönelik önlemlerin) gerçekleştirilmesinde kilit rol devlete düşer ve gümrük idaresindeki reformların ekonomik etkilerinin, genelde, kamu bütçesi sınırlarının önemli ölçüde dışına taşmasına rağmen, temel finansman kaynağını kamu bütçesi oluşturmaktadır.

Reformlardan tüm toplum faydalananak, bunların gerçekleştirilmesi tüm ülke ekonomisine ve gelirlere olumlu bir dışsallık şekilde yansıyacaktır. Böylece, bütçe gelirlerinde yaşanacak artışın yanı sıra, bütünlükte toplumun gelirlerinin ve ayrıca programın gerçekleştirilmesinde yer alacak birimlerin gelirlerinin artacağına da dikkate alınması gerekir. Tabii ki, ekonomi

birimlerinin gelirleri ile bütçe gelirleri arasındaki ilintinin de dikkate alınması gerekir. İhracat üzerindeki sınırlamaların ve ihracattan alınan gümrük vergilerinin kaldırılması sonucunda, devlet bütçesinin bu kaynağa bağlı gelirlerinde de bir azalma olacaktır. İthalde alınan gümrük vergilerinin düşürülmesi de devlet bütçesinin dış ekonomik faaliyetten gelirlerinin azalmasına neden olacaktır.

Bununla birlikte, gelirlerde beklenen söz konusu azalma, diğer etmenlerin, özellikle de, ulusal ekonominin büyümesi sonucunda dış ticaret hacmindeki artışların hesabına gelirlerde yaşanacak artışlarla dengelenecektir. İthalattan alınan gümrük vergisi oranlarının genel olarak düşürülmesi durumunda, makul korumacılık ve yerli üreticilerin desteklenmesi politikası yürütülecektir.

Genel olarak, dış ticaret hacmini artması, ülke ekonomisinde sürdürülebilir büyümenin sağlanması ve onun dünya ekonomik ilişkiler sistemine dâhil edilmesi, büyük ölçüde, hedeflenen önlemlerin başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesine bağlıdır ki, bu da sonuçta Azerbaycan'ın gelişmesini ve halkın refahının yükselmesini sağlayacaktır.

Gümrük sistemindeki eksikliklerin, yasal boşluklardan ve denetimsizlikten kaynaklanan yolsuzluk ve rüşvetin ortadan kaldırılması adına UNDP ve DTÖ ile yapılan işbirliğinin uygulamaya dönüştürülmesi gümrük vergilerinin daha fazla artış göstermesine neden olacaktır. Bu alanda özellikle UNDP ile ortak gerçekleştirilen GRNAS programının başarılı olabilme ihtimalinin yüksek olduğu uzmanlar tarafından söylenmektedir.

Son olarak söyleyebiliriz ki, Azerbaycan dış ticaret sistemindeki eksikliklerin ortadan kaldırılması ve kabul edilen uluslararası normların istenilen düzeyde uygulanmasının sağlanması ülkenin dünya ekonomisine entegrasyonunu hızlandıracak gibi ülke ekonomisinin de beklenenin çok daha hızlı kalkınma sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

YAYINLANMIŞ KAYNAKLAR

ANDİCAN, Ahad, Türk Cumhuriyetlerinde Ticaret - Yatırım Ortamı ve Mali Sektör, Ankara, 1998,

BATIREL, Ömer Faruk, Kamu Maliyesi Teorisine Giriş, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1990,

BAYRAMOV, Elçin, Regional iktisadi integrasiya: nezeriyye ve praktika, Bakı, Azərneşr 1997.

CHACHOLIADES, Miltides, International Economics, International Editions, New York 1990

CHASE-DUNN, Christopher, "Globalization: a world-systems perspective," Journal of World-Systems Research, Dordrecht, Netherlands, 1999

ÇEVİK, Binnur, Gümrük Vergisi, Gazi Üniversitesi Yayını, Ankara 1998,

ELDAROĞLU, Elekber, 'Azerbaycan' Bülleteni - 22, Azərbaycan Milli Demokratiya Vakfı, 31 may 2001,

HANKİŞİYEV B.A., Mirzeyev M.M., Devlet Maliyesi, Bakü Ticaret Üniversitesi Yayınları, Bakü, 1998.

HÜSEYNOV, Fuad, "Azerbaycan'ın Jeopolitik Konumu, Enerji Kaynakları ve

İYİBOZKURT, Erol, Uluslararası İktisat Teorisi, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1989,

KARLUK, Rıdvan, ULUSLARARASIEKONOMİ, İstanbul, 1991,

KIZILYALLI, Hüsnü, TÜRK VERGİ SİSTEMİNİN EKONOMİK ANALİZİ,
ANKARA, 1969,

K.F HEYDAROV,D.G GASANOV “Tamojennaya Slujba Azerbaydjana” BAKU
1998

KORKMAZ, Esfender, Vergi Yapısı ve Gelişimi, İstanbul, 1982,

MEİNECKE, Hans Dieter, “The Restructuring of The Banking System In The
Former German Democratic Republic”, Transformation Of The
Banking System, OECD, 1993,

MİCHALOPOULOS, C., “The Integration of Transition Economies into the
World Trading System, World Bank Policy Research Working
Paper 2182, Washington D.C. 1999

NEMLİ, Arif, GELİŞİVEKTE OLAN ÜLKELERDE VERGİ PCLİTİKASI,
İstanbul Ü. İ.B.F. YAYIN NO 2595, İSTANBUL, 1979,

NESİROVA, Z, Sovyetler Birliği Dağıldıktan Sonra Azerbaycan’da Ekonomik
Gelişme, Yüksek Lisans Tezi, M.Ü, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
İstanbul 2002,

ÖZER, İlhan, Türkiye’de Gümrük Vergisi ve Resimleri, TÜRK VERGİ
SİSTEMİNİN EKONOMİK GELİŞME ÜZERİNE ETKİLERİ,
İSTANBLL, 1970,

PALA, Cenk, “Boru Hattı Oyununda Bitmeyen Senfoni: Hazar’ın Hukuki
Statüsü”, PetroGas, Ankara, Sayı: 23, Mayıs-Haziran 2001,

SEYİTOĞLU, Halil, ULUSLARARASI İKTİSAT, Teori ve Politika, ANKARA, 1975,

TANZİ, Vito, The Impact of Macroeconomic Policies on The Level of Taxation, in Public Finance in Developing Countries, Edward Elgar Publication Co, Londra,

TİGREL, Ali, Dünya Gümrük Günü Etkinlikleri İstanbul Paneli — 2 , 26.01.2001.

TÜRK, İsmail, Kamu Maliyesi, 3. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara 1999.

V.G DRAGONOV “Osnovi Tamojenno Dela” 1998

ULUATAM, Özhan, YATIRIMJRI TEŞVİK EDİCİ VERGİ POLİTİKASI, ANKARA ÜNİVERSİTESİ S.B.F. YAYINLARI, NO:311, ANKARA, 1971,

WOODY, Kathleen, Soviet Banking and Finance, New York, A Woodhead-Faulkner Pres, Special Report, 1990

YUSİFZADE, Kamil, “The Development of the Oil and Gas Industry in Azerbaijan”, Azerbaijan International, SOCAR Section, Yaz, 1996 (S- 42)

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

“2004-cü ilde harici ticaret elagelerinin guruluşu”,
www.azstat.org/publications/azfigures/2005/az/indeh.shtml,
22/02/2006

- “Agreement Establishing the World Trade Organization”,
http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/ursum_e.htm#Agreement,
 23/03/2006
- “Anti-dumping”, http://www.wto.org/english/tratop_e/adp_e/adp_e.htm,
 30/03/2006
- “Avtomatlaşdırma”, <http://www.scc-undp.org/az/set.shtml>, 13/02/2006
- “Azerbaijan – trade and trade Facilitation Review: Import Regulations”www.adb.org/Documents/Reports/Trade_Facilitation/trade_facilitation_review_AZE.pdf, 03/03/2006
- “Azerbaijan Monitoring Report”, Paris, 2004, www.anticorruptionnet.org,
 25/04/2006
- “Azerbaijan”,
<http://www.foreigntrade.gov.tr/DUNYA/RAPOR/baku/sosyaeko.htm>
 , 15/01/2006
- “Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türkiye”,
www.foreigntrade.gov.tr/DUNYA/RAPOR/baku/azerbay.htm - 38k,
 15/03/2006
- “Azerbaycan Cumhuriyetinin 1997 Yılı Ocak Nisan (4 Aylık) Ekonomik – Ticari Gelişmeleri ve Türkiye ile Olan İlişkileri,
<http://www.foreigntrade.gov.tr/DUNYA/RAPOR/baku/azerbay.htm>,
 15/03/2006
- “Azerbaycan Cumhuriyetinin 2005 Yılı Bütçesi”, www.maliyye.gov.az,
 22/04/2006

“Azerbaycan Cumhuriyetinin 2006 Yılı Bütçesi”, www.maliyye.gov.az,
22/04/2006

“Azerbaycan Devlet Bütçesinin İcrası”,
http://www.maliyye.gov.az/01_04_2004_veziyyet.shtml,
22/04/2006

“Azerbaycan human Right Development Report 2003; İnsan İnkişafı ve
Müasir Texnologiyalar”, [http://www.un-
az.org/UNDP/nhdr2003/12_az.html](http://www.un-az.org/UNDP/nhdr2003/12_az.html), 12/04/2006

“Azerbaycan Raporu”,
[http://www.american.edu/cgp/track2/T2CountryReports/azericountr
y-tr.pdf](http://www.american.edu/cgp/track2/T2CountryReports/azericountr
y-tr.pdf), 23/04/2006

“Azerbaycan Respublikası erazisine getirilen mallara elave deyer vergisinin
tetbig edilmesi gaydaları haggında Telimat”, [http://www.az-
customs.net/1520.htm](http://www.az-
customs.net/1520.htm), 18/01/2006

“Azerbaycan Respublikası Gümrük Mecellesinin Tasdig Edilmesi Barede
Azerbaycan Respublikası Prezidentinin Fermanı, Prezident”
<http://www.az-customs.net/1256.htm>, 16/01/2006

“Azerbaycan; Yerinde Pazar Araştırması”,
<http://www.igeme.org.tr/tur/yerinde/azerbaycan/azerbaycan.pdf>, s,
104, ^{18/03/2006}

“Azerbaycan’ın Dünya Ticaret Teşkilatına üzvlüyünün gazanc ve itkileri”
19/03/2006
www.ekspert.az/contents/default.asph?lq=1&nm=7&yr=2005&sn=35#8247,. 16/03/2006

“Azerbaycanın Dünya Ticaret Teşkilatına üzlüyünün gazanc ve itkileri”

14/03/2006

www.ekspert.az/contents/default.asph?lg=1&nm=7&yr=2005&sn=35#8247, 14/03/2006

“Azerbaycanın milli bayramları”, www.azstat.org, 22/02/2006

“Dünya Ticaret Örgütü”

http://tr.wikipedia.org/wiki/D%C3%BCnya_Ticaret_%C3%96rg%C3%BCT%C3%BC, 25/03/2006

“Eğitim alanında İşbirliği”, <http://www.scc-undp.org/az/obuchenie.shtml>, 13/02/2006

“Ehport Regulations: Azerbaijan – trade and trade Facilitation Review”

http://www.adb.org/Documents/Reports/Trade_Facilitation/trade_facilitation_review_AZE.pdf, 18/02/2006

“Elave Deyer Vergisinden Azad Edilme”, <http://www.az-customs.net/1520.htm>, 18/01/2006

“FIATA”, <http://www.un-ngls.org/fiata.pdf>, 19/03/2006

“GATT”, www.wilkpedia.org, 18/02/2006

“GRNAS”, <http://www.scc-undp.org/az/astok.shtml>, 13/02/2006

“Gümrük Vergileri ve İşlemleri”,

<http://www.dtm.gov.tr/pazaragiris/ulkeler/aze/aze-ith-ver.htm>, 23/02/2006

“Import tah: Business Guide Azerbaijan”, [Ernst & Young](#),

“İhrac nezareti hakkında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”,
<http://sahibkar.biz/az/legal/law/Ehport.doc>, 23/02/2006

“İhracatta Teslim Şekilleri”, <http://www.mevzuat.net/fayda/teslimsekilleri.htm>,
 18/12/2005

“İmzalanan Anlaşmalar”, www.scc-undp.org/az/podpisanie.shtml, 13/02/2006

“İstanbul Sözleşmesi”,
http://www.gumruk.gov.tr/Content.aspx?cT=0&cld=0_3_2_1,
 14/02/2006

“Kaçakçılığın önlenmesi”, <http://www.scc-undp.org/az/kontrabanda.shtml>,
 13/02/2006

“Karabağ Sorunu”, <http://www.meclis.gov.az/garabah/indeh.htm>, 23/02/2006

“Law of the Azerbaijan Republic About ehport tah”, <http://www.az-customs.net/en/90.htm>, 21/03/2006

“List of commodities subject to ehport tah in the Azerbaijan Republic”
<http://www.az-customs.net/en/90.htm>, 21/03/2006

“Member countries”
http://www.unece.org/oes/member_countries/member_countries.htm,
 19/03/2006

“Members and Observers” www.wto.org, 28/03/2006

“On regulations of full or partial release from custom duties and tahes of goods temporary imported (ehported) to the Azerbaijan Republic”, Bakü, 27 Temmuz 1998, <http://www.az-customs.net/en/1840.htm>, 04/03/2006

“President Serencamları”, <http://www.az-customs.net/prezident-s.htm>, 25/02/2006

“Prezidentin Fermanları”, <http://www.az-customs.net/prezident.htm>, 23/02/2006

“Principles of the trading system”, http://www.wto.int/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/fact2_e.htm, 23/03/2006

“Procedure for withholding of tahes at the source of payment” <http://www.tahes.gov.az/eng/tahpayers>, 16/02/2006

“Revize Kyoto Sözleşmesi”, http://www.gumruk.gov.tr/Content.aspx?cT=0&cld=0_3_2_1, 14/02/2006

“Sisteme dahil olan gömrük organları ve teşkilatları”, <http://www.az-customs.net/struktura.htm>, 14/03/2006

“Tarife İndirimleri”, http://tr.wikipedia.org/wiki/D%C3%BCnya_Ticaret_%C3%96rg%C3%BCt%C3%BC#Tarife_.C4.B0ndirimleri,

“Tarih Boyunca Gümrüklerimiz”, http://www.gumruk.gov.tr/Content.aspx?cT=0&cld=0_0_0_3&umM1B=Item4, 20/1/2006

“The Tah Code of the Republic of Azerbaijan”,

<http://www.tahes.gov.az/eng/ganun/mecelle.html>, 23/02/2006

“The Uruguay Round”,

http://www.wto.org/trade_resources/history/wto/urug_round.htm,
25/03/2006

“The Uruguay Round”,

http://www.wto.org/trade_resources/history/wto/urug_round.htm,
25/03/2006

“Ülular arası İlişkiler”, www.mfa.gov.az, 13/01/2006

“UNECE Annual Reports”, <http://www.unece.org/about/about.htm>, 19/03/2006

“Uruguay Round”, http://en.wikipedia.org/wiki/Uruguay_Round, 23/03/2006

“Ülke İktisadiyatında Harici Kredilerin Rolü”, [Azerbaycan Gazetesi](#), 31 Ocak
2001

“Ümumi melumat”,

<http://www.azstat.org/publications/azfigures/2005/az/indeh.shtml>,
12/02/2006

“Value Added Tah: Business Guide Azerbaijan”, [Ernst & Young](#),

[http://www.ey.com/global/download.nsf/Azerbaijan/AZ_Business_Guide_2005/\\$file/AZ_Business_Guide.pdf](http://www.ey.com/global/download.nsf/Azerbaijan/AZ_Business_Guide_2005/$file/AZ_Business_Guide.pdf), 25/02/2006

“WTO Karar Alma Yöntemleri”,

http://tr.wikipedia.org/wiki/D%C3%BCnya_Ticaret_%C3%96rg%C3%BCt%C3%BC#Tarife_.C4.B0ndirimleri,

“WTO legal texts”, http://www.wto.org/English/docs_e/legal_e/legal_e.htm,
28/03/2006

“Xarici Elageler”, <http://www.mfa.gov.az/az/spee/01.shtml>, 20/03/2006
Ayhan Karaca, “Azerbaycan’da Ekonomik Dönüşüm Süreci Ve Reformların
10. Yılı”,

Dış Ekonomik İlişkiler Sistemi”,
<http://www.ihracatdunyasi.com/azerbaycan.html>, 20/02/2006

[http://www.adb.org/Documents/Reports/Trade_Facilitation/trade_facilitation_r
eview_AZE.pdf](http://www.adb.org/Documents/Reports/Trade_Facilitation/trade_facilitation_review_AZE.pdf), 01/03/2006

[http://www.ey.com/global/download.nsf/Azerbaijan/AZ_Business
Guide_2005/\\$file/AZ_Business_Guide.pdf](http://www.ey.com/global/download.nsf/Azerbaijan/AZ_Business_Guide_2005/$file/AZ_Business_Guide.pdf), 25/02/2006

<http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ocakozel2002/ayhan.htm>,
23/02/2006

<http://www.iie.com/publications/papers/paper.cfm?ResearchID=365>,
01/12/2005

Nevzat Saygılıoğlu, “Dünya Ticaret Teşkilatı ve Azerbaycan”,
[http://www.ekspert.az/contents/default.asp?lg=3&nm=7&yr=2005
&sn=33](http://www.ekspert.az/contents/default.asp?lg=3&nm=7&yr=2005&sn=33), 15/01/2006

Tapio Saavalainen, “Azerbaijan, Macroeconomic Stabilization and Reform”,
<http://www.imf.org>, 13/02/2006

Tarık Aydın, “Azerbaycan ve Dünya Bankası”,
<http://www.mutasyon.net/makaleler/taydin/default.asp>, 21/02/2006

Gazete ve Dergiler

"Asrın mukavelesi 20 Eylül'de imzalandı", Halk Gazetesi, 23 Eylül,1994, s.1

"Gümrük tarifeleri hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu", No: 229,
Azerbaycan Gazetesi, 29 Kasım 1995,

ERSOY, Doğan, "İthalatın Vergilendirilmesi" Maliye Dergisi, (Mart-Nisan),
1985, Sayı: 74, s, 41-44

WERNER, Gumpel, "Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik ve Politik
Gelişme", Avrasya Etütleri Dergisi, TİKA,2, Yaz–1994, s.20 - 26

DİĞER KAYNAKLAR

"Institution Building in Azerbaijan", The World Bank Organization, News
Release, Washington, 1998, No.96/002

"The Azerbaijan Republik offers major investment opportunities" The World
Bank Organisation, News Release, 66, 1845 ,ECA, Washington,
1998

"World Bank Activities in Azerbaijan", The World Bank Organization, News
Release, Washington,1998

"2004cü il erzinde respublikanın harici ticaretinin veziyyeti", DGK Statistika ve
İnformasiya Tehnologiyaları Baş İdaresi, Bakü, 2005

"2005 yılı raporu", DGK Statistika ve İnformasiya Tehnologiyaları Baş İdaresi,
Bakü, 2006

“Azerbaijan”, IMF Economic Review, 1992,

“Azerbaycan Respublikası Milli Bankının 2006-cı il üçün pul siyasətinin əsas istiqamətləri barədə bəyanatı”, Azerbaycan Milli Bankası 2006 Yılı Raporu, Bakı

“Azərbaycan Respublikasında 2002-2006-cı illərdə əqrar bölmənin inkişafına dair PROGRAM”, Azərbaycan Bakanlar Kurulu 219 Sayılı Kararı, Bakü, 17 Haziran 2002

“Azerbaycan’da Yeniden Yapılanma ve Ekonomik Yükselişin Orta Vadeli Programının Esas İstikametleri (1997-1999), Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Yayını, Bakü, 1996

“Azerbaycan’ın Genel Ekonomik urumu ve Türkiye İle Ekonomik-Ticari İlişkileri”, T.C. Bakü Büyükelçiliği Haziran 2004 Raporu, Bakü, 2005

“Dünya Bankası’nın Orta Asya ve Azerbaycan’daki faaliyetleri” Azerbaycan: Dünya Bankası yayınları, 1995, Ekim,

“EIU Country Profile 1999-2000 (Azerbaijan)”, The Economic Intelligence Unit Limited, 1999

2004 İllik Hesabat, Azerbaycan Respublikası Devlet Neft Fondu 2004 yılı raporu, Bakü, 2005.

2005 Yılı Raporu, DGK Statistika ve İnformasiya Teknologiyaları Baş İdaresi, Bakü 2006

ANA BRITANNICA, Ana Yayıncılık, 1988.

Azerbaijan Country Biref 1998, The World Bank Azerbaijan Report, 1999

Azerbaijan, WB, 1993

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, 2003 yılı Bülteni, Bakü
2004, s 265-266

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, 2004 yılı Bülteni, Bakü
2005, s 215

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesinin 1998 yılı Bülteni, Bakü,
1999, s.21-25.

Azerbaycan Respublikası Milli Bankının 2005'ci İl Pul Siyasetinin Esas
İstigametleri Barede, Azerbaycan Merkez Bankası 2005 yılı
Raporu, Bakı, s 1 - 10

Azerbaycan Ülke Raporu, TİKA Yayınları No:3, s. 33 -34

Azerbaycan Ülke Raporu, Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı, Ankara, 1994,
s.34

Economic Review, IMF, Mayıs -1992, s.29

Economic Review, IMF, Nisan -1993, s.25

MOUSSAYEV, Guirai, "Azerbaycan Vergi Sistemi'nin İdari Yapı ve Mevzuat
Bakımından Değerlendirilmesi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans
Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, İzmir, 2001

TACİS, Azerbaijan Economic Trends, Ocak-Mart 2000

The Republic of Azerbaijan; Economic profile of the country-2006,
Azerbaijan İktisadi İnkişaf Nazirliği 2006 Raporu, Baku, 2006

The World Bank Organization, News Release No.96/004, "World Bank Group
Supports Reforms in Azerbaijan", Washington, 1998

World Bank Activities in Azerbaijan, World Bank Organisation, Washington,
1998, s.1

ÖZET

Günümüzde dış ticaret vergileri gelişmiş ülkelerde önemini kaybettiği halde gelişmekte olan ülkelerde hala oldukça önemli bir gelir kaynağı. Gelir sağlamak dışında farklı amaçları da vardır.

Bu amaçlardan birisi dış ödemeler dengesinin düzeltmesidir. Dış ticaret üzerinden alınan vergilerle ekonomiye müdahale edilerek ödemeler dengesinin düzeltilmesi istenilmektedir. Bir diğer amacı yerli üretimi korumak ve teşvik etmektir. Ekonomi içindeki yerli üreticileri dış rekabetten korumak ve serbest rekabetin, ithalata kota ve tarifeler koyarak bir ölçüde ülke içindeki üreticiler için yıkım olmasını önlemek olabilir.

Bu çalışmanın amacı öncelikle dış ticaretin amaçlarını genel olarak inceledikten sonra Azerbaycan da dış ticaret vergilerinin ekonomi üzerine olan etkileri değerlendirmektir.

Sovyetlerin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Azerbaycan diğer gelişmekte olan ülkeler gibi ekonomik kalkınma düzeyinin yükseltmesi hedefiyle uluslararası kuruluşlarla işbirliğine gitmiştir. Bu bakımda bir çok uluslararası kuruluşlarla anlaşmalar ve çalışmalar yapılmıştır, buna örnek olarak bugün Azerbaycan'ın DTÖ üye olma isteği gösterilebilir.

Azerbaycan'ın ekonomik kalkınmasının bugün geline aşamasında, önümüzdeki dönem için dış ticaret ve ekonomi politikasının, en azından, üç temel istikametinin altı çizilebilir:

- İhracatın teşvik edilmesi ve Azerbaycan'ın ihraç ürünlerinin dış piyasalara erişebilmesi için elverişli koşulların sağlanması;

- Ulusal ekonomiyi dış rekabetin yıkıcı etkisinden korumanın makul düzeyinin temin edilmesi ve ayrıca ithalde alınan gümrük vergisi oranlarının

değiştirilmesi suretiyle yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi için elverişli ekonomik (yatırım) muhitin oluşturulması;

Ve nihayet, uluslararası ticari ve ekonomik ilişkilerde uluslararası ve bölgesel önceliklerin tespit edilmesi.

Bu amaçlara ulaşmak için ve ülke refahını yükseltmek adına gümrük mevzuatında ve sisteminde çeşitli değişiklikler yapılmıştır. Edinilen deneyimler ve dünya uygulamaları örnek alınarak hukuki ve bağlayıcı düzenlemeler yapılması kaçınılmazdır.

ABSTRACT

Even that in our days the foreign trade taxes are lost their importance in the developed countries, still constitute an important source of income in the countries that are still developing. The taxes have different aims excluding the aim of providing income.

One of these aims is the correction of the balance of the foreign payments. With the taxes imposed from the foreign trade there is interfered in the economy and is requested the correction of the balance of the payments. Another aim is to protect and enterprise the domestic production. This aim it may be to protect the domestic manufacturers within the economy from the foreign competition and to prevent that the free competition to demolish the domestic manufacturers within the country by imposing quotas and tariffs to the import.

The aim of this work is firstly after analyzing in general the aims of the foreign trade to evaluate the effects of the foreign trade taxes upon the economy in Azerbaijan.

After the dissolution of the Soviets, the Azerbaijan that gained its independency has going in collaboration with international enterprises with aim of developing the standard of economy and civilization as the other countries did. Pertaining to this respect may agreements and works have been entered with many international enterprises. As an example to that, the will of the Azerbaijan to become today a member of WTO may be showed.

In the stage of the economic development of the Azerbaijan reached nowadays, it may be under drawn due to next term of at least three basic addresses of the foreign trade and economy politic

- Providing the suitable conditions due to the directing the export product of Azerbaijan to foreign markets and to promote the export

- Providing the necessary level of protection for the national economy due to the tearing effect of the foreign competition and also creating the suitable economical investments due to the receding the foreign capital with the condition that the rates of the custom taxes imposed from the import to be changed

Lastly determine the international and regional privileges related to the international trade and economical relations.

Due to reach to these aims and improve the standard of the prosperity there were made changes in the regulations of custom and system of custom. Taking in consideration the experiences gained and the applications from the world it is inevitable to establish the lawful and bonding regulations.